

A socialismus válsága.

Írta: HORVÁTH LAJOS.

A tizennyolczadik század az elméleti politikát, a tizenkilencedik a közgazdaságtant adta a társadalmi tudományoknak, a huszadik század főproblémája előreláthatólag a társadalmi egyensúly kérdése lesz. Ennek a kérdésnek nyers anyaga úgyszólván készen áll abban a mozgalomban, amit gyűjtőnévvel socialismusnak nevezünk. E mozgalom óriási méretei, a mai társadalom bonyolódott szerkezetéhez illeszkedő bogozottsága és részletei, s főleg az a körülmény, hogy a kialakulás folyton változó folyamatában kell megfigyelni, az áttekintést rendkívül megnehezíti. A nehézséget szinte a legyőzhetetlenségig fokozza az a tény, hogy a sociális mozgalom közelről érinti mindannyiunk életviszonyait s elhatárolólag nyúl bele érdekeinkbe s ekkép az emberi lélek indulati elemeit nagy mértékben befolyásolja s ezen az utón értelmi működésünknek, főleg pedig ítéletünknek is irányt szab. Az indulati elemnek ezt a determináló hatását a socialismus híveinél és bírálóinál egyaránt ki lehet mutatni. A socialista mozgalomnak sokáig csak hívei és ellenségei voltak. A hívek valami nagy igazságtalanság határozatlan, de sajgó érzetétől gyötörtén kemény leczkéket olvastak a fönnálló rend fejére és vonzó színekkel festették ki egy jobb kor képét, melynek mihamarább el kell jönnie. Erre előállottak a fönnálló rend védői s a »logika szerűjén — amint CARLYLE mondta — agyoncsepelték a socialista tanokat kimutatván azok »logikai« tarthatatlanságát.« Sokáig folyt ez a különös párbeszéd, amelyre igen jól lehet alkalmazni azt, amit LEIBNITZ mondott a bölcséleti vitákról, hogy t. i. mindkét félnek igaza van abban, arnit állít és nincs igaza abban, amit tagad. Bár a vita vég-

leges eldöntésének s a socialista mozgalom egységes, átfogó és egyetemes szemléletének ideje – véleményünk szerint – még el nem érkezett, a társadalmi s főleg a bölcséleti tudományok mai állása nagy segítségünkre lehet abban, hogy a socialista mozgalom lényegét és alaptermészetét, nemkülönben kialakulásának főirányát fölismerjük.

A socialista mozgalomnak a múltból fölkatatott analógiái érdekesek ugyan, de gyakorlati jelentőségük igen kevés. A történelem egyes korszakaiban fölmerült hasonló mozgalmaknak a maival való elvi egybefüggését s különösen okozati kapcsolatát, folyamatosságát kimutatni aligha sikerül. Lényeges különbség van e tekintetben a socialismus és a bölcsélet között. A socialismus, mint általában a társadalmi tudomány minden ága, a tapasztalati tudományok közé tartozik; összes rávonatkozó ismereteinket megfigyelés útján szerezzük. A bölcsélet területe ezzel szemben a belső szemlélet, az én és a külső világ helyes viszonyának megállapítása s így módszerében rokon a költészettel. Bármely korban élt tehát egy gondolkozó, aki e viszony lényegének fölismeréséhez érvényes adatokat, igazságokat szolgáltatott, ezt a gondolkozót e téren eredményeket elért más gondolkozókkal szerves kapcsolat fűzi össze. Azért a bölcséletben, helyesebben a metaphysikában nincsenek elszigetelt gondolkozók s a bölcsélettel foglalkozói nem fogja meglepni, ha tanulmányai során Krisztus előtt századokkal élt bölcselők gondolataival, mint érvényes igazságokkal, találkozik. Erről a szellemi kölcsönösségről, amely az idő határait túllépi, mondja SCHOPENHAUER: »egyik óriás hívja a másikat századok szakadékain és sivatagján keresztül és a mélységben odalent zúrzavarban nyüzsgő törpék feje fölött folyik e fönséges szellemek társalgása«. Ily értelmű összefüggés a mai socialismus s a múltban megfelelő rokonmozgalmak között nincs. A mai socialismust, mint a mai társadalmi viszonyokban gyökerező s annak szellemi és physikai erőforrásaiból táplálkozó jelenséget, a jelenben és zárt egységében kell tekintenünk.

A mai socialismus élettartamának körülbelül a felére esik MARX KÁROLY föllépése, helyesebben érvényesülése. MARX M socialismus élettörténetében azt a szerepet játsza, amit a víz választók a vizek folyásának meghatározásánál. A MARX előtti

socialismus eszmeköre azonos volt a politikai szabadságtörekvések eszmekörével. Törekvéseik elméleti alapjául az általános emberjogok szolgáltak s etnikai alapjuk közös volt koruk társadalmáéval. MARX föllépése gyökeres irányváltozást jelent. BACON mondja korának tudományáról, hogy az egynehány embernek a fejében mint a börtönben ült. MARX azzal az igénynyel lépett föl, hogy egyes álmódózók fejéből intézményekben élő valóságba viszi át a javak méltányos megosztásának eszméjét, A korábbi socialismust utópiának tartotta, saját hivatását pedig abban látta, hogy ebből az utópiából tudományt csináljon. Azt állította, hogy a társadalmi tényezők vizsgálatánál úgy kell eljárunk, mint ahogy a természettudós eljár a természet erői megnyilatkozásának megfigyelésénél. Amint a vegyész szenvedelem nélkül érdeklí a vegyirokonság, a physikust az egymást vonzó és taszító erők vetekedése, akként kell a társadalom erői küzdelmének foglalkoztatni a sociologust. Azt állította továbbá, hogy ő ezt az érzelmességtől ment tárgyilagosságot alkalmazta megfigyeléseiben s ezen az utón jutott a társadalmi jelenségek megértésének új és egyedül helyes szempontjaihoz. Ezek szerint mindenekelőtt tagadta a lelki tényezők elemi, alapvető jellegét a társadalmi viszonyok kialakulásában s azt állította, hogy e tényezők kialakulásában döntő jelentősége a gazdasági berendezkedésnek van, annak a rendszernek, amely szerint a társadalom anyagi életszükségeit előállítani és tagjai közt megosztani szokta. Ennek az elvnek alapján a történelmi eseményeket új világításba helyezte s ennek alapján fogott hozzá saját kora társadalmi berendezkedésének bírálatához. E föladat keresztülvitelénél az előbbi feltevéshez egy újabbat fűzött. Föltette azt a kérdést, mikép állott elő a mai termelési rendszerben a termelési erőknek egyesek kezében való fölhalmozódása. Ha ez a természet erőinek szabályszerű működése folytán állott elő, akkor az ellen az ember tehetetlen. Minthogy azonban ő e termelési rendszert a priori hibásnak tartotta, annak az elismerése, hogy ezt a hibás rendszert a természet erőinek működése szükségszerűleg hozta létre, egyenesen a fatalismusba vezetett volna. Szükséges volt ennél fogva az eredményt egy idegen tényező kártékony beavatkozásának minősíteni. Azt állította tehát, hogy a gazdasági

javak értékét kizárólag a munka adja meg s a javaknak egyesek kezében való fölhalmazódása úgy állott elő, hogy a munkát végző nem kapta meg munkája teljes ellenértékét, hanem a jogtalanul visszatartott különbözet 'halmazódott föl az egyesek kezében. Azt állította, hogy a kizsákmányolásnak ez a rendszere következetesen halad mindaddig, míg beáll az az állapot, hogy egyfelől az összes javak egynéhány ember kezében halmazódnak föl, másfelől pedig ezzel szemben áll a dolgozó, de teljesen szegény tömeg. A depossessionnak ez a végletekig vitt fokozása természetesen és zökkenés nélkül fogja eredményezni azt, hogy a javakból kizárt tömeg, mint közösség veszi át a javak birtokát s ezzel beáll az új és kívánatos termelési rendszer.

Nagyon természetes, hogy egy olyan társadalmi elmélet, amely ennyi föltevésen alapszik, sem a gyakorlati élet próbáját, sem az elmélet kritikáját sokáig állni nem tudja. MARX gazdasági tanait a gazdasági írók egész sora azonnal megjelenésük után beható bírálat alá vette és kimutatta, hogy a munkaértékelmélet RICARDO eszméinek félreértésén alapul, hogy az érték nem kizárólag a munkától függ s a tőke nem a kizsákmányolás eredménye. A lélektan újabb irányai kimutatták MARX rendszerének lélektani gyöngeségét és a lelki tényezők szerepének teljes félreértését. Kimutatták, hogy az ember lelkében lassú, de észrevehető nemesbülés, vagy ha úgy tetszik, alkalmazkodás végbemenetele tapasztalható, amely az egyes sociális értékét növeli. Az ethika újabb irányai kimutatták, hogy vannak olyan általános elvek, amelyek minden emberi társulásban szükségképpen érvényesülésnek s e társulás föltételei, tehát elemibb, alapvetőbb, megelőzőbb jellegűek, mint a gazdasági tényezők. Kimutatták, hogy ezeknek az a priori erkölcsi eszméknek mily nagy szerep jut abban, hogy egy-egy forradalmi vagy reformkorszakban a lelkeket az új változások, átalakulások befogadására előkészítsék. Végül kimutatták, hogy az akarat autonómiája, az egyedi jellem fejlesztése, az erkölcsi színvonal emelése a társadalmi haladás és jólét megvalósításában az egyén physikai szükségleteivel legalább is egyenlőrangú tényezők. Ez egyesült és pozitív eredményekben is termékeny bírálat hatása alatt MARX hívei is beismerik, hogy mesterük tanítása, abban, amit állít, a kritikát ki nem állja.

Tudományos kutató vagy értékes megfigyelésekkel, vagy a kutatás helyes módszerének megállapításával szerezhet érdemeket. MARX mindkettőre számot tart. A gazdasági rendre vonatkozó megfigyelései azonban – amint láttuk – alapjukban tévesek és föltétlenül érvénytelenek, a »negyedik rend« hivatására s a jövő kialakulására s küzdelmeinek döntő szempontjaira vonatkozók pedig rendkívül túlzottak és nem újak. Az ő korában ezek a dolgok útszálon fekvő igazságok voltak, amikre számtalan író egyidejűleg rájött, úgyszólván csak le kellett értük hajolni. Valami különös iróniája folytán a sorsnak a rendszer »tudományos« megalapozásának kísérletei mind dugába dőltek s maradt egyetlen positivum gyanánt a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége körül folyó évezredek vita és az a sejtélem, hogy az egyenlőtlenség okát a mai tulajdoni rendszerben kell keresni. Szóval a »tudományos« socializmus nem vitt tovább az »utopistikus« socializmusnál.

Ami pedig MARX-nak azt az állítását illeti, hogy a társadalmi jelenségek vizsgálatára a természettudományok módszerét alkalmazta, a sociologus előtt csak üres szólam. Ugyanis még a természettudományok egyes ágaiban is más és más a megfigyelés módszere, aszerint, amint a jelenségek nyilvánvalók, avagy burkoltak s egyszerű észrevétel vagy pedig kísérlet, mérés, összehasonlítás stb. útján válnak észlelhetőkké. A sociologiai megismerés helyes módszerét pedig éppen a társadalmi jelenségek rendkívül bonyolódott összefüggése és elburkolt, rejtett volta miatt megállapítani a mai napig senkinek sem sikerült s valószínűleg nem egy ember, hanem sokaknak türelmes, kitartó vizsgálódása, munkája fogja azt fölfedezni. MARX állításában tehát csak annyi igaz, amit ösztönszerűen megérezett, hogy t. i. a sociologia módszere lényegileg a tapasztalati tudományok módszerével azonos; tehát nem a matematika, bölcelet vagy aesthetika módszerével.

Különösen érdekes az, hogy MARX, aki állítólag természettudományos módszer szerint vizsgálta a társadalmi tüneteket, a természettudományos kutatás legelemibb követelményét, azt t. i., hogy a jelenségek vizsgálatához elfogulatlan elmével kell fogni, mennyire elhanyagolta. Valóságos mániákus módjára jár a világban s mindenütt csak a rögeszméit látja. A tudomány igazi bajnoka mindig készen áll arra, hogy leg-

kedvesebb eszméjét, elméletét, melyen évek hosszú során át dolgozott, fölládozza az igazságnak. Nem így MARX; Ő a hypnotisait érzéketlenségével megy el mindamellet, ami kedves eszméivel ellentmondásban van, de a hypnotisait túlérzékenységgel reagál mindenre, ami azokkal összehangzik. Ennél tudománytalanabb eljárást képzelni sem lehet. Teljesen ráillik az, amit BACON mond a helytelen tudomány balfogalmairól: »Az értelem nem hasonlít valami száraz fényhez – mondja az angol bölcseleő – hanem az akarattól és szenvedélyektől nedvet kap. Innen van, hogy kénye-kedve szerint alkotja a tudományokat. Mert az ember leginkább azt akarja igaznak tartani, amit hisz. Elveti hát a nehezét türelmetlenségéből a kutatásban, el a józant, mert reményeit korlátozza; a természet mélyét elveti babonából, a kísérlet világosságát elbizakodottságból és gögből...; szóval érzelmei számtalan s néha észrevehetetlen módon elferdítik s megrontják az értelmet.« Súlyosbítja elfogultságát még az is, hogy kedvencz elméletének még a jóhiszeműséget is fölládozza. Értékelmélete, amelylyel minden értéket a munkából vezet le, annyira ellenkezik az árképződés reális tényeivel, hogy lehetetlen volt ezt észre nem vennie. De ragaszkodott ehhez az elmélethez, mert »nélkülözhetetlen alapja volt a gazdasági rendszernek, amely a capitalistikus társadalom viszonyait és a többletértéket mint a társadalmi kizsákmányolás forrását akarta magyarázni.«¹⁾ Ily módszerrel népgyűlésen könnyebb sikert aratni, mint a tudományban.

Egy nagy szóbőséggel megáldott agitátor egy alkalommal arról beszélt hallgatóinak, hogy a piaczi árak elviselhetetlenül magas volta miatt emelt panaszokkal szemben az eladók azzal védekeznek, hogy az árakat nem ők szabják meg, hanem a kereslet és kínálat törvénye. „Ha ez igaz – folytatta a gyorsbeszédű szónok – akkor ezt a kegyetlen törvényt el kell törölni.” – Ennél a mondásnál a jó ember szeme előtt bizonyára a képviselőház lebegett, ahol minden nagyobb nehézség nélkül hozzák és eltörölik a törvényeket. Ezzel az észjárással közel rokonságban áll MARXNAK „a híres érték” ellen folytatott szélmalomharcza. MARX ugyan KANTOT nem sokra becsülte ami már magában is jellemző, de mint

¹⁾ FÖLDES BÉLA: A socialismus 11. k.

bölcseleti műveltségére büszke embernek még sem lett volna *szabad* elfelejtenie, hogy az értékelés szemléletünknek velünk „született formája. Míg ugyanis az érték tárgyikig egy matematikai függvény, alanyikig: bennünk levő törvény, logicum, amit nem lehet csak úgy egyszerűen eltörölni, amint azt MARX és ENGELS a socialista társadalomban akarják, mert ellentmond munkaérték-elméletüknek.

Akármelyik oldalról nézzük tehát MARX tanításainak értékét nemleges eredményre jutunk. Sőt ha társadalmi fejlődésünk irányát lelkiismeretesen tanulmányozzuk, logikai szűkségszerűséggel rájövünk, hogy MARXNAK, ennek a confusus polyhistornak, a socialismus inkább kárát vallotta, mintsem hasznát látta.

A socialismus ugyanis, amint azt PROUDHON lángeszének egyik szerencsés villanásában fölismerete, alaptermészetében vallási mozgalom. Alapja az ember lelkében az igazságosság iránt élő hit és benső vágyakozás. PROUDHONNAK ezt a fölfogását a közgazdaság- és társadalomtan újabb irányai:

SCHMOLLER, SCHÄFFLE, KIDD, MASSARIK, WARD stb. igazolták.

MARX ezt a vallásos jelleget lefokozta s a mozgalmat vályúkérdéssé súlyesztette. E tényének boszuló hatása most érezhető, amikor iskolája óriási fejtelenség közepette keresi a megtagadott erkölcsi alapot. Hogy a lenézett KANT társadalombölcselete mennyivel mélyebb és igazabb a MARXÉNÁL, azt a „vissza KANTHOZ” jelmondattól vezérelt mozgalom legjobban igazolja, amely a jogok ethikai alapja helyébe a kötelességeket teszi. De igazolják KANTOT a socialismusban újabban erősen lábrakapott eszményesebb irányzatok is, amelyek a socialismus célját nem a közelfekvő anyagi sikerekben keresik. Így a syndicalismus alapjában a marxi erkölcsitagadás, a lelki sivárság ellen támadt visszahatás. COMTE, a positivista bölcselet, a mai társadalom összetartó és mozgató erőinek rugójául kicsinyli a krisztusi parancsot, hogy t. i. szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A mai társadalomban, hogy haladhasson, az emberszeretetnek meg kell haladnia az önszeretetet. – Az egyén, amikor a társadalmi viszonylatba belép, fölládozza szabadságának egy részét. Ez az áldozathozatal, ez az önkorlátozás a mai társadalomban sokkal nagyobb fokban kívánatos, mint bármely

előző társadalomban. – Az egyéni önkorlátozásnak, a türelemnek, megértésnek, békének és kitartó küzdesnek ezt a parancsát a társadalom minden tagjának benső meggyőződésévé kell tenni. A COMTE által kívánt altruizmust a syndikalista irány a vértanúk hősiességének és az askéták önmehtagadásának fokára emeli. Lehetünk a syndicalisták taktikája és eszközei tekintetében bármily lesújtó véleménynyel, de lehetetlen szemet hunyni az előtt, hogy erkölcsi túlköveteléseikben a tömeglélek mély ismerete és megértése nyilatkozik meg. Helyesen mondja VOGÜÉ: „Az emberek mindkevésbé követelők eszmétek tekintetében, mind skeptikusabbak a programokkal szemben. Naponkint ritkul azoknak a száma, akik a tanok föltétlen erejében hisznek. A jellem az, ami őket elcsábítja még akkor is, ha erélyét gonosz tettek elkövetésére fordítja, mert vezetőt ígér és biztosítja a vezénylet szilárdságát, amely minden emberi társulás legelső szükséglete. *Az ember született jobbagya minden erős akaratra, melyet maga előtt lát.*» A syndicalisme ily értelemben iparkodik jellemeket fejleszteni. A társadalomnak, hogy a haladásnak naponkint növekvő terheit viselni képes legyen, edzett jellemekre van szüksége. A természet titkos műhelyében, amelynek célját emberi szem ki nem fürkészheti, aczélt kovácsol s a syndicalizmust – úgy látszik – pörölyül használja. Ígérj kényelmet, jólétet és könnyű megélést: ellepnek az élősdiak. De ígérd a katona vas fegyelmét, a háború nélkülözéseit és kösd össze egy elérhetetlen ideállal: ércgyűrűként vesz körül a férfiak serege. Ez az emberi természet legvígasztalóbb vonása. Ez a sociologia energistikus törekvéseinek egyedüli biztosítéka. Aki ezt az igazságot föl nem ismeri, nem nevezhető nagy embernek. Aki ezt mehtagadja, nem alkothat maradandót. MARX tagadta, innét tanainak benső gyöngesége. Gondolatai az abstractiok végletein járnak, de nincs meg bennük a valóság igazi visszképe. Nyelvezete a szenvedély végletein jár, de nincs benne tűz.

Különösen érdekes a marxizmusnak művelődésünk alapvető kérdéseivel szemben való állásfoglalása, amelyből világosan kitetszik a forradalmi irány fokozatos közeledése a »polgári« fölfogáshoz. A forradalmi irány figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a társadalmi átalakulás folyamata

igen lassú. E tévedés onnét származik, hogy a forradalmi irány az értelmi tényezők szerepét a társadalomban túlbecsüli. SPENCER önéletrajzában beismeri, hogy fiatal korában maga is beleesett ebbe a tévedésbe és csak fokozatosan jött rá, hogy az intézmények a jellemektől függnek és lényegükben gyorsabban meg nem lehet őket változtatni, csakis a jellemek változásával lépést tartva.

E szempontból a socialismus gyökeres újítási törekvései a házasság, család, tulajdon, vallás és állami szervezet terén csak délibábok kergetése. A legújabb socialista irány maga tiltakozik legjobban az ellen, hogy a jövő alakulására nézve hozzá kérdést intézzenek. KAUTSKY szerint semmi más párttól sem követelnek jóvendölést, nem jogosult tehát a socialis-táktól sem ilyent követelni. Ebben az állásfoglalásban elég adag hypokrisis van. Mert különbséget kell tenni mindenekelőtt a socialismus és a politikai pártok között. A politikai pártok ugyanazon társadalmi rend alapján állván, szüksége sem merül föl annak, hogy egy új társadalmi berendezkedésre vonatkozóan nézetüket kikérjék. Egyebekben azonban komoly ellen-zéki párttól a kormányon levő párt kritikáján fölül komoly és megvalósítható programot is elvárnak. Politikai párttól is megkövetelik, ha egy intézményt eltörölni kíván, hogy megmondja, mit állít helyébe. Épp ily kötelessége a socialismus-nak meghatározni, hogy mily úton-módon akarja elvégeztetni azokat a föladatokat, miket mai napság az általa ostromlott intézmények végeznek el. Amíg erre elfogadható feleletet nem tud adni, kritikáját – bármi hasznos legyen is az máskülön-ben – csak elméleti értékűnek lehet tekinteni. Valami olyan-nak, ami mögött csak határozatlan óhajítások s nem megvalósítható elvek vannak.

A társadalmi radicalismus kilátástalansága tehát lélektani okokon nyugszik s a mai socialismus válságának csak kisebb-bik tényezője. Sokkal nagyobb szerepet játszik ebben a vál-ságban a rendszer erkölcsi megalapozásának a hiánya. Az antagonismus nem ethikai alap. Gyűlölségre nem lehet tár-sadalmat fölépíteni. Az osztályharcz elmélete alkalmatlan arra, hogy általa tömegeket nagy célok felé vezessünk, attól elte-kintve, hogy petitio principii-t rejt magában, mert eleve föl-teszi, hogy az alsóbb osztályok jobbak, mint a felsők.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról.

Írta: SZENTIVÁNYI FERENCZ.

(Folytatás.)

Már jeleztük, hogy a kivándorlók legnagyobb számban a német anyanyelvűek sorából kerülnek ki, akik vagyonszerzés végett mennek ki Amerikába. Megemlékeztünk azután arról, hogy a Szerbia, Bosznia, Hercegovina és Horvát-Szlavonországok felé eső vándormozgalom főképp szerb és tót s csak kisebb része kerül ki a németség sorából; jeleztük azt is, hogy a Románia felé eső mozgalom tisztán az oláh anyanyelvűek irányát képezi s ha ezt már megjegyeztük magunknak', úgy könnyen rájöhetünk arra, hogy a kivándorlás törvényhatóságunk nem minden járásából egyforma nagy, hanem bizonyos kivándorlási főhelyek körül nagyobb, az ezektől messzebb levő községekben pedig gyérebb.

Egymaga ez a körülmény is megérdemli már, hogy a kivándorlás topographikus eloszlásával bővebben foglalkozzunk. De kívánatosná teszi a kivándorlásnak járásonként való ismeretetését az is, hogy így a közgazdasági állapotok feltüntetésével, könnyebben ismerhetjük fel az okokat és azt a célt, amely az eddig szülőfalujából is alig-alig kimenő népet hazája elhagyására készíti.

Tudjuk azt, hogy megyénk a Horvát-Szlavonországok felé irányuló vándormozgalomnál s a Szerbia felé irányuló folyton változó ki- és belépésnél egyéb kivándorlást egészen az újabb időkig nem ismert. Hiszen nálunk' olyan volt az élet, hogy az nemcsak a torontáli embernek adott elég (és minő) kenyeret, hanem nem ritkán a Felvidék' tójtjai is itt keresték meg téli eleségüket. Ezek a viszonyok

lényegükben ma sem változtak meg. A statisztika adatai ma is arról tanúskodnak, hogy a nyár folyamán, a mezei munka főidején, a kivándorlás mozgalma egészen ellankad, majdnem teljesen szünetel, s azután a termés jó vagy rász voltától pergően az év vége felé hirtelen újra feltámad s ismét nagy számú embert visz tova.

Az 1904. évi augusztusban a nagy ugrás az útlevél törvény azon intézkedésének tulajdonítandó, hogy az útleveleket ekkor már a törvényhatóságok maguk adták ki. Az 1905. évtől kezdve a statisztikai hivatal a tényleges ki- és visszavándorlást az útlevelektől külön mutatta ki s így ezen adatokat vettem. Az 1906. év elején mutatkozó nagy számbeli kivándorlás az 1904. és 1905. év ki nem elégítő termésének tulajdonítandó. Visszatérve már most a kivándorlás havonkénti feltüntetésére, évnegyedenként fogom összegezni az adatokat, mivel azok így jobban figyelhetők meg. E szerint kivándorolt:

	1903.	1904.	1905.	1906.
januárius — februárius — márczius	1.115	847	2.704	4.027
április — május — június	1.329	660	1.298	2.365
július — augusztus — szeptember .	485	3.999	840	1.375
október — november — december	562	3.913	1.643	1.468

Amint láthatjuk, a júliustól szeptemberig terjedő időszakban, 1904. év kivételével, minden évben a legkisebb volt a kivándorlók száma. Ennél az eltérés az útlevelek kiadásában beállott változás mellett főképp az 1904. évi termésviszonyok mostohaságának tulajdonítandó. Egyrészt az útlevelek könnyebb megszerzésének ingere, másrészt a rossz termés elég ok volt a kivándorlók számának majdnem megszorosodására.

Amint már több ízben említettem, az Amerika felé irányuló kivándorlás jómódú németek kezdették meg. Az első kiindulópont az úgynevezett »Hát«, a zombolyai és perjamosi járás volt. Ezen a vidéken, ahol a mezőgazdaság képezte a lakosság főfoglalkozását s ahol gyári üzem ezelőtt^aug volt, nem is csoda, ha felütötte fejét. Főképp a zombolyai járásban, ahol a Csekolics-féle uradalom mindennemű terjeszkedést birtokszerzés tekintetében megakadályoz. E tekintetben most készül az uradalom egy igen lényeges javítást

eszközölni, amikor a magyarczernyai földeket az ottani házas zselléreknek váltság mellett átengedi. Ez ugyan valószínűleg szintén emelni fogja a kivándorlók számát, főképp a háznélküli zsellérekét, akik napszámkeresetüktől nagyrészt el fognak esni.

E két járás területéről azután lassanként áthúzódott a kivándorlási láz a többi járásokba is.

Legkisebb a kivándorlás egyrészt az alibunári és antalfalvai, másrészt a törökbecsei és törökkanizsai járásban, legnagyobb a zombolyai és perjámosi járásban, nagyszámú még a csenei, nagybecskereki, nagyszentmiklósi és pancsovai járásban, míg a többiekben a kivándorlás az ottani viszonyoknak megfelelő. Nézzük most már egyenként a járásokat.

Az alibunári járás mondható a legszerencsésebbnek törvényhatóságunk területén. A legtöbb keresetképes, a legtöbb önálló birtokos itt van, s ennek következményeként itt legkisebb a kivándorlás. Mint a régi határőrvidékekhez tartozó járás nincs annyira megterhelve adóval, szerények igényei s lakosságának gondolatvilága házacskáján és néhány hold földjén túl nem igen terjed, nyugodtan, boldogan él a régi házközösségekben. Hasonló az antalfalvi járás is. E két járásból külföldi kivándorlás nem igen van, a vándorlási mozgalom Horvát-Szlavonország felé irányul, s itt újabb házközösségek létesítésére törekszik. Ezen járások példája legjobban igazolja a homestead-törvényjavaslat jogosultságát és várható üdvös eredményét. Amint a temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentéseiből meggyőződhetünk, a házi ipar, a selyemtenyésztés, kosárfonás, szövés is e két járásban van leginkább elterjedve, ami mind hozzájárul ahhoz az eredményhez, hogy e két járás lakosságából van al egkevesebb kivándorló.

A törökbecsei és törökkanizsai járásokban más és más az oka a kivándorlás kisebb voltának. A törökbecsei járás egészben véve nyolez községből áll, a hol a község, mint erkölcsi testület, mindenütt jelentékeny vagyonnal rendelkezik. Ezen falvakban, melyek a Felvidéken város számba mennének, vannak az úgynevezett überlandiális földek, melyek a községektől az egyes gazdáknak már a régebbi időkben átengedve, igazán prophylactikus intézkedés számba mennek a kivándorlás megelőzésére. Nagyon üdvös eljárás volt még az

is hogy Pejacsevich gróf és társai a tordai uradalmat váltás mellett átengedték az ottani lakosságnak, amely intézkedés a törökbecsei járás ezen egyetlen tiszta magyar faluját a kivándorlás kényszerétől megóvta. E járás földje igen termékeny, lakossága egyszerű és szorgalmas. A háziipar, a selyemtenyészés, tyilimszövés, kosárfonás itt is igen el van terjedve.

Már más az oka a törökkanizsai járás kisebbsérvű kivándorlásának. Természeti fekvésénél fogva közel esvén Szegedhez, Szabadkához, mint napszamosok mindig számíthatnak lakói még tartós keresetre is. Azonkívül itt van Tallián és Léderer mintaszerű gazdasága, négy mezőgazdasági szeszgyár, Léderer mintegy 500 holdas szőlészete, ami mind lényegesen hozzájárul a kivándorlás apasztásához. Míg tehát az előbbi járásokat mezőgazdasággal párosult háziipar, addig itt a nagyvárosok közelléte s a mezőgazdaság belterjesebb volta menti meg a lakosságot a kivándorlástól.

Nézzük már most a torontáli kivándorlás ősi fészket, a zsombolyai, perjámosi és csenei járást. Ezen járásokban, ahol az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jelentései nyomán mondhatom, igazán mintagazdálkodás folyik, a kivándorlás nemcsak a legrégebb, de egyúttal a legnagyobb terjedelmű is. Egyrészt a zsombolyai járásban levő nagyobb gyári üzem (2.845 iparral foglalkozó lakója van), másrészt Temesvár, Arad közelléte, a földek bő hozadéki képessége, mind-mind azt eredményezhetné, hogy a kivándorlás itt szünőfélben legyen, s még sincsen úgy. Igaz, hogy a zsombolyai járáson végighúzódo Csekonics-féle uradalom a terjeszkedést gátolja, mégis van 3.074 önálló kisbirtokos, sőt néhány 100 holdon felüli birtokos is. A nagy uradalom egymaga nem okozhatja a nagymérvű kivándorlást, már csak azért sem, mivel 2.216 mezőgazdasági cselédnek s 49 tisztviselőnek – ad állandó keresetet. itt pusztán a pénzszerzés vágya készteti az embereket kivándorlásra. Kitűnik ez az alispánunktól gyűjtött és összeállított adatokból is, amelyek szerint a zsombolyaiak adósságaik törlesztésére 1,655.000 koronát takarékpénztárakba s otthon Maradt családtagjaik segélyezésére 1,214.637 koronát, s újabb ingatlanok szerzésére 434.000 koronát küldöttek haza.

Még inkább a vagyonosodás vágya kergeti a perjámosi

és csenei járásbeli lakosságot. E két járásban, ahol 25, illetve 16 olyan birtokos van, akinek 100 holdon felüli birtoka van, s ezzel szemben 2.782, illetőleg 2.947 kisbirtokos van, s a mellett meglehetősen fejlett ipar, azonkívül az óriás felszívóképességű Temesvár és Arad az ő gyáraival is elég kenyeret nyújtana, nem kellene oly nagy”kivándorlásnak lennie, s hogy mégis van, ezt csak a vagyonszerzés vágya magyarázhatja meg. E két járás lakói szintén igen sok pénzt küldenek haza (500, illetve 700.000 korona), amit főképp ingatlanok vásárlására s régebbi terheik törlesztésére fordítanak.

Fentebb, amikor a kivándorlásnak irányaival foglalkoztam, jeleztem már a nagybecskereki és a pancsovai járásbeli kivándorlás természetét. Mondottam, hogy a nagybecskereki járásból főképp a parcellázás folytán szerzett ingatlanok vételárának kifizethetése végett mennek ki (e célra 1907. év végéig 301.940 koronát küldtek), másrészt Horvát-Szlavonország felé mennek, ahol itthon eladott néhány holdnyi földjük vételárából jóval nagyobb ingatlanokat tudnak szerezni. Nagyban hozzájárul a nagybecskereki járás kivándorlási hányadához a sok uradalom is. Hiszen majdnem minden egyes faluban van ily uradalom. Écska-Lukácsfalva a Harmoncourt grófé, Elemér-Hradán, Magyar-Szent-Mihály javarészében a Dániel, Bobor és Pap családoké. Ittvarnok-Rogendorf a Csekonics grófé, s így tovább.

A pancsovai járás kivándorlásának ismét más az oka. Itt ugyan nincsenek nagyobb birtokok, 18 száz holdon felüli birtokossal szemben 6.684 kisbirtokos van, mégis az aldunai öblözetnek az árvíztől való sok szenvedése, a horvát-szlavón határ közelsége s a Szerbiában levő jobb kereseti viszonyok, Újvidék és Pancsova ipara mellett is nagy varázst gyakorolnak a lakosságra. Mégis, bár innen nagyszámú kivándorlás van, ennek jórésze még ugyanazon évben visszatér, a Szerbia felé irányuló folytonosan ismétlődő mozgalom következtében.

Még egy nagyobb kivándorlási gócponttal kell megismerkednünk, s ez a nagyszentmiklósi járás. Itt, a hol a mezőgazdasági üzem eléggé belterjes, a hol a kertészet igazán fejlett s az ipar is eléggé előrehaladott stádiumban van, s ahol a birtokosok száma a 4.000-et majdnem eléri, tényleg

csakis a csábításnak lehet tulajdonítani a nagymérvű kivándorlást. Hiszen a Nákó-féle uradalom s Róbert páрмаi herceg birtoka (ezt most parcellázzák) nemhogy gátolná, hanem inkább előmozdíthatná a járás népének jólétét. Azonkívül elég közel fekszik Szegedhez, Aradhoz, maga Nagyszentmiklós is az ő mindenféle hivatalával elég foglalkozási alkalmat nyújt, a kivándorlás mégis igen nagy s csöppet sincs ellensúlyozva azon mintegy 450.000 koronával, melyet az idevaló kivándorlottak hazaküldöttek.

Ami a még hátralevő négy járást illeti, úgy a módosi, nagykikindai és pardányi járásokban a kivándorlás majdnem egyforma nagy s majdnem egyforma azok általános közgazdasági helyzete is, mivel az, hogy Nagyikinda város, a vidéken nem igen segít. Mind a három járásban a földszerzés vágya készíti a népet a kivándorlásra, ezért küldi is haza megtakarított dollárait. E járásokban az uradalmak száma csekély s így a terjeszkedésnek megvan a lehetősége, és éppen ez a körülmény nagy csáberővel bír a lakosságra, különösen a katalinfalviakra és ittebeiekre, kik nemrégiben vették meg a Duschnitzéktől parcellázott birtokot.

Hátra volna még a bánlaki járás s a két rendezett tanácsú város kivándorlásának ismertetése. Végezzünk előbb a járással, amelyben nagy uradalom van, a Karátsonyi-féle, s ahol 9.571 mezőgazdasággal foglalkozó egyén közül csak 1.790 a birtokos. Maga az ipar és kereskedelem, szintén igen primitív, az uradalmak elegendő cselédséggel s gépekkel rendelkeznek, úgy hogy nincsenek rászorulva a napszámosokra. Ezen járás az egyedüli törvényhatóságunk területén, ahol a kivándorlásnak van alapja, ahol az indokolt. Lakosságához mérten (legkevesebb lakója van valamennyi torontáli járás között) eléggé nagy számmal vesz is részt a kivándorlásban s elég szép összeggel (mintegy 800.000 korona) szerepel a pénzküldők sorában, mégis a járás kivándorlása a legsúlyosabb természetű. Itthon ugyanis a nagy és gazdag uradalmak miatt nem vásárolhatván földet, vagy legalább is nem jó minőségűt. Kanadába mennek, ahol állandóan letelepedvén, birtokot szereznek s honpolgári köteléküket is feloldják. A kanadai kivándorlás a járás Zichyfalva nevű községéből oly nagy, hogy ezek egymaguk »Zichydorf«

elnevezéssel egész telepes községet alkotnak a Winipeg tótól nyugatra Eszter háza és Kaposvár közelében.

Nagybecskerek és Nagyikinda rendezett tanácsú városok kivándorlása majdnem egyforma. Arányosítva a járások kivándorlásával, azonnal meglátszik az ipar és kereskedelem lényeges befolyása a kivándorlók számának apasztását illetőleg. Van ugyan innen is elég szép számmal kivándorló, sőt az értelmiségi kivándorlók mind innen, s az ipari és kereskedelmi néposztályból kivándorlók jó része is e két városból származik, mégis az innen induló kivándorlókat nem a megélhetés lehetetlen volta, nem a keresethiány, nem az adók elviselhetetlen magassága készítette kivándorlásra, hanem részint saját élhetetlenségük, részint az előző években gyakori strikeok és munkáskizárások, részint a csábítás, a remény, hogy odaát sokkal jobb sorsuk lesz, mint idehaza. Hogy az ipari munkáság köréből hányat készítetett a strike a kivándorlásra, arra a legjobb példa a nagybecskereki kőműves-strike, melyet az építőmunkások kizárása követett, amikor is városunk mintegy 150 kőműveséből közel 50-en váltották meg útlevelüket Amerikába. Kereskedőink közül különösen a vagyonbukottak keresik fel kiváló előszeretettel az amerikai világvárosokat. Hogy Nagyikinda városából kevesebb a kivándorló, ezt megmagyarázza, hogy e városban inkább vannak kisbirtokosok, mint Nagybecskereken, azonkívül inkább mezőgazdasági jellegénél fogva az adók és egyéb közterhek sem oly súlyosak, mint Nagybecskereken.

Összegezve már most a fentebb mondottakat, azt látjuk, hogy törvényhatóságunk területéről, a bánlaci járástól eltekintve, nem a keresethiány, nem a megélhetés lehetetlensége, nem is a túlságos adók s elviselhetetlen közterhek, hanem a meggazdagodás, a pénzszerzés s a földbirtoklás vágya kergetik a népek ezreit Amerikába. Ezen pedig socialis intézkedésekkel segíteni bajos, ide reményüket vesztett, ábrándjaikban csalódott visszavándorlók kellene, akik felvilágosítsák népünket, hogy Amerika ma már nem az az Eldorádó, ami azelőtt volt.

Láttuk a kivándorlás járásonként való eloszlását, most a kivándorlók demographiai ismertetésére térhetünk át. A kivándorlás néprajzi ismertetésénél természetszerűleg a nemek arányának a kérdése és a korviszonyok jönnek tekintetbe legelső

sorban. S mindkettő nagyon fontos, mivel igen hű képet nyújtanak az egyes kivándorlók céljaira vonatkozólag. Ha ugyanis azt látjuk, hogy valamely körzet kivándorlójánál a két nem számbeli arányai közel járnak egymáshoz, ha azt látjuk, hogy akivándorlók és hozzátartozóik körében sok a 15 éven aluli, akkor arra a szomorú eredményre fogunk jutni, hogy azon körzet kivándorlói között sok a családostul kivándorlók száma, s ezek visszajövetelére már nem igen lehet számítani. A kivándorlás még oly olcsósága mellett s a Cunard-Line azon kötelezettsége mellett is, hogy a visszavándorlókat nagyarányú kedvezményben tartozik részesíteni, sőt bizonyos számban ingyen hazahozni, mégis egy négy-öt tagból álló család ily nagyterjedelmű vándormozgalma a kis ember egész vagyonába kerül, ha van vagyona; ha nincsen, akkor a míg annyit tud megtakarítani, hogy a haza utazás költségét fedezze, annyira hozzászokik már az amerikai viszonyokhoz, hogy nem is igen kívánkozik vissza.

Családostul kivándorlójaink legnagyobb része az anyaországra nézve már csak amiatt is elvész, mert nem annyira az Egyesült-Államokba, mint inkább Kanadába, vagy pedig Braziliába, kisebb számban Bosznia Felé veszik útjukat, ahol birtokot vásárolván, állandóan letelepednek. Néhány év óta, főképp mikor a Schaumburg-Lippe-féle uradalmat parcellázni kezdették, a szerémmegyei falvakba is sok torontáli család vándorolt ki, akik ugyan a magyar birodalomra nézve nem vesznek el, de elvesznek a magyarságra nézve, mivel a horvát-szerb nyelvtengerben lassan-lassan elvesztik nemzeti-ségi önállóságukat és beolvadnak az odavaló népbe.

Nézzük most már részletesebben e kérdést, s vizsgáljuk előbb a nemek aránya szempontjából a kivándorlókat, és pedig az 1904-ik évtől kezdve, mivel ezen időtől kezdve a statisztikai közleményekben a tényleges kivándorlás az útlevelek kimutatásától el lévén különítve, pontos képet nyerhetünk e szempontból. így vizsgálva a kivándorlókat, látjuk, hogy

az 1904-ik évben kivándorolt	8.988	egyénből férfi volt	2.588,	nő pedig	1.400
1905-ik „ „	7.456	„ „ „	4.634,,	„	2.822
1916-ik „ „	11.498	„ „ „	7.129,,	„	4.369
1907-ik „ „	18.138	„ „ „	12.770,,	„	5.368
1908-ik „ „	2.182	„ „ „	1.166,,	„	1.016
190a aug. végéig „ „	3.765	„ „ „	2.178,,	„	1.587

Az 1905-ik évtől kezdődően a férfi- és nő kivándorlás, a 12 éven aluli és felüli korosztály szerint is megkülönböztethető. Eszerint a fenti kimutatás a következőképp alakul:

az 1905. évben kivándoroltak közül	12 éven felüli férfi volt	3.636,	nő pedig	2.074
1906. " " " "	12 " " " "	5.276,	" "	2.904
1907. " " " "	12 " " " "	9.879,	" "	3.798
1908. " " " "	12 " " " "	966,	" "	819

Vagyis az előbbi kimutatás szerint esik minden 100 férfikivándorlóra 54 nő, s minden 100 tizenkét éven felüli férfikivándorlóra 51 nő. A női kivándorlás a mi törvényhatóságunk területén a legerősebb az egész országban, még a zemplén-sáros-szepesmegyei női kivándorlásnál is erősebb s így az országos átlagnál nagyobb. Ugyanis kivándorolt a magyar birodalomból

1905-ik évben	122.059 férfi és 43.802 nő ; s ugyanekkor Torontálból	4.634 férfi és 2.822 nő
1906-ik " "	121.282 " " 47.920 " "	7.129 " 4.369 "
1907-ik " "	140.977 " " 52.005 " "	12.770 " 5.368 "

Vagyis míg az országos eredmény szerint minden 1.000 férfire 374 nő jut, addig Torontálban minden 1.000 férfire 508 női kivándorló esik. Az ily nagyszámú női kivándorlásra vonatkozólag legyen szabad a következőket elmondanom: Fentebb a kivándorlás irányainak ismertetésénél is említést tettem arról, hogy Szerbiában levő honosaink között sokkal több a nő, mint a férfi, s erre vonatkozólag felhoztam, hogy azok közül ott nagyon sokan férjhez mennek. Ez az egyik oka a nagyszámú női kivándorlásnak. A másik a cselédkérdés. Még nem is oly régen Torontálban szinte hallatlan béreket kaptak női cselédeink Szerbiában és a többi Balkán-államokban, mivel az ottani nők a magasabb háztartásbeli dolgok elvégzésére szinte egészen alkalmatlanok.

Pontos adatok hiányában nem jelezhetem, hogy az egyes nemzetiségek közül mily arányban vannak képviselve a nemek, mégis hozzávetőleg sikerült megállapítanom azt, hogy a Szerbia és a többi Balkán-államok felé irányuló kivándorlási mozgalomban legnagyobb számmal a szerb, illetve Románia felé az oláh anyanyelvű nők vannak érdekelve, míg az Amerika felé irányuló kivándorlásban a női nemet a német anyanyelvű nők képviselik a legerősebben. Ennek az a magyarázata, hogy a német anyanyelvű nők mint házi cselédek különös kedveltségnek örvendenek Amerikában s akárhány

olyan kivándorló van, kinek felesége százakat keres a kifőzésből. Szinte örvendetes jelenség, hogy a magyar anyanyelvű nők a legkisebb arányban vesznek részt a kivándorlási mozgalomban.

Ezek után most már áttérhetünk a kivándorlók korviszonyainak ismertetésére. Mint már fentebb említettem, az alacsony korban levők nagy száma annak bizonyítéka, hogy a kivándorlók között sok az együvé tartozó, vagyis sok a család. Ha pedig a 15-40 éves korban levők vannak nagy számban, ez annak a jele, hogy a kivándorlók nagyobb részben nőtlenek, vagy hajadonok, vagy pedig családjuk itthon hagyása mellett kivándorló családfők. Bár a munkaviszonyok kedvezőtlen kialakulására a munkaképes korban levőknek nagy számban való kivándorlása döntő befolyással bír, mégis nemzeti szempontból nem oly káros, mintha családjukat is magukkal vive, végleg elszakadnának hazájuktól; a gazdasági szempontból pedig a munkaerőben szenvedett veszteség némileg enyhül, vagy megtérül azon pénzüsszegelv révén, melyeket a kivándorlók hazaküldenek.

A mi törvényhatóságunk területéről kiinduló kivándorlás a korviszonyok tekintetében nagyon kedvezőtlen s az országos átlagnál majdnem kétszeresére nagyobb, míg ugyanis az országban 1905-ben a kivándoroltak közül 134.167 volt 12 éven felül levő s 28.694 azon alul, addig ugyanezen időben a megyebeli kivándorlók közül 5.710 volt 12 éven felül s 1.746 azon alul, vagyis míg az országos eredmény szerint minden 100 tizenkét éven felüli kivándorlóra 23 tizenkét éven aluli gyermek jut, addig Torontálban 45.

Érdekes lesz ezen adatokat az 1900-ik évbéli népszámlálás adataival egybevetnünk. Torontál lakosságából volt ugyanis: 15 éven aluli korban levő 204.462, a kivándorlók között van 12 éven aluli 14.150; 15 – 60 éves korban levő 340.557, a kivándorlók között van 12-60 éves 32,788, azaz a népszámlálás alkalmával talált 1.000 tizenöt éven alulira esik 69 tizenkét éven aluli kivándorló, s az 1.000 tizenöt es hatvan év közöttire 96 kivándorló. Igen sajnálom, hogy adatok hiányában nem tüntethetem fel azt, hogy e korviszonyok az egyes nemzetiségi kivándorlók között milyen arányt mutatnak, mivel a statisztikai közlemények a kivándorlók demographiájára vonat-

kozó adatokat országos és nem törvényhatóságokként! eredményekben mutatják be és erre vonatkozólag törvényhatóságunknál sem találtam feljegyzéseket.

A kivándorlók demographiájában a legfőbb és a magyar államiság szempontjából a legfontosabb kérdés, vajjon az államfentartó magyar elem és a többi nemzetiség mennyire van érdekelve a kivándorlásban. Volt idő, nem is olyan régen, amikor Magyarországon mindenki azt hitte, hogy a kivándorlás pusztán a felvidéki tótok köréből táplálkozik, mígnem a nagyobb mérvű kivándorlástól felkeltett figyelem arra jött, hogy bizony a »kivándorlás nem azonos a tótok kivándorlásával«. Az országos kivándorlás velük vette kezdetét és tőlük ragadt a többi népfajra is. A mi törvényhatóságunk területén, mint már több ízben említettem, a »Hát«-vidéki németek voltak az első kivándorlók, ezekhez csatlakoztak majdnem ugyanazon időben a Szerbia és a Horvát-Szlavonország, valamint a Németország felé irányuló kivándorlók is. Az Amerika felé irányuló kivándorlás azután megmozdította a magyarokat, horvátokat és oláhokat is, úgy hogy most máimindegyik népfaj részt vesz benne, némelyik nagyobb, másik kisebb számmal.

A nemzetiségi jellegnek pedig igen nagy jelentősége van a kivándorlás kérdésében, és épp azért igen helyes a központi statisztikai hivatalnak az az eljárása, hogy úgy havi, mint évenként megjelenő közleményeiben törvényhatóságokként tünteti fel úgy a ki-, mint a visszavándorlás nemzetiségi eloszlását és hozzá még azt a helyet is, a hová, illetve a honnan a visszavándorlás történik. Az alábbiakban tehát ezeket a/ adatokat fogjuk ismertetni. Igaz ugyan, hogy a statisztikai hivatal ez adatokat az egész országra egy összegben adja és rendeltetési államok szerint részletezve nincsenek, de ez nem okoz nagyobb nehézséget, mivel tudjuk azt, hogy az európai államokba való kivándorlás a mi törvényhatóságunk területéről túlnyomóan az illető állammal azonos anyanyelvű lakosság köréből származik és mivel a kivándorlók számát ismerjük, ha pontosan nem is, de megközelítőleg megmondhatjuk azt is, hogy Amerikába mely nemzetiségből hányan vándorolnak ki.

Amint az összeredmény mutatja, a kivándorlásban leg-

erősebb a német és szerb nemzetiségiek száma, azután jönnek az oláh, a magyar, a tót, végül a horvát s egyéb anyanyelvűek, az azonban a kivándorlás nemzetiségi eloszlását nem tünteti jné”, fel egészen, ebből csak annyit tudunk meg, hogy hány ma^oyar, német stb. vándorolt ki. Ennek kimutatására szolgáljon az alábbi tábla, mely bár nem egészen helyes, reális, mert az 1904. év végével megállapított lakosság eredményével kellene Összehasonlitanom; de ezen adataim hiányozván, kénytelen vagyok azt az alábbi összeállításban bemutatni:

Az 1900-ik évi népszámlálás szerint volt		Ebből kivándorolt	A népesség %-a
faj	szám		
magyar . . .	111.229	3.407	3·01
német . . .	176.255	26.517	14·91
szerb . . .	183.771	7.799	4·01
oláh	87.565	4.889	5·21
tót	14.751	1.315	9·42
horvát . . .	3.947	429	10·83
egyéb . . .	11.498	310	2·62

Így vizsgálva a kérdést, látjuk, hogy a németiség vándorol ki legerősebben s velük erősen versenyeznek a horvátok s tótok, azután jönnek a többiek. A magyarság kivándorlási arányszáma (3%), tehát, bár nem a legjobb, elég kedvező mégis, s ez annak tulajdonítandó, hogy mint az államtól letelepített s csak kisebb részében idevaló illetőségű nép, meglehetősen jó viszonyok közt él s így nincs is annyira reáulva a kivándorlásra. A németek nagy száma azok vagyonszerzési törekvésében keresendő; kezdettől fogva leginkább ők vándorolnak ki s legmagasabb értelmiségi fokkal birva a torontáli népek közt, odakünn is boldogulnak, sőt vagyont szereznek. A horvátok elég magas kivándorlási hányada onnan ered, hogy mint kis csoport mindössze 5-6 községben élnek s itt is kivéve Horvát-Neuzinát és Bokát, nagyobb mennyiségben ingatlant sem birnak. Iparral nem igen foglalkoznak s így idehaza megélhetésük biztosítva nem lévén, Amerikában keresik boldogulásukat. A szerbek és oláhok legelső sorban az anyanyelvűekkel azonos Szerbia és Romániába vándorolnak, de az ezen államokba irányuló kivándorlás mérvét ismerve, láthatjuk, hogy alacsony értelmiségi színvonaluktól nem várt nagy számban vándorolnak ki Amerikába is. A tótok kiván-

dorlási hányadának szintén igen magas volta e nép természetéből magyarázható inkább, mint a kivándorlás szükségességéből. Nálunk többnyire jó, vagy tűrhető módon élnek, de vagyoniuk nagyságával soha megelégedne nem lévén, a több szerzése végett mennek ki. E céljuk többnyire sikerül is, mivel végtelen szerény igények között élve, nagy összegeket takaríthatnak meg maguknak kitartó munkásságukkal.

Természetszerű, hogy járásonként más és más a kivándorlás az egyes nemzetiségeken belül is. Ennek számszerű kimutatása azonban oly nehéz s oly hosszadalmas lenne, hogy tekintettel arra, miszerint tisztán a községi jelentésekre utalva, melyek nem mindenütt vezetettek azzal a pontossággal, mint aminőt ezen kérdés igényelne, de meg maguk a kimutatások, melyekkel kapcsolatban jelentéseiket teszik, sem voltak minden évben azonosak, az adatok nem lennének még csak megközelítőleg sem pontosak; azért ettől elállók.

Jelezni kívánom azonban, hogy nálunk már az egyes járások népességének összetétele olyan, hogy e kérdésnek ily pontos taglalását nem teszi szükségessé, mert majdnem minden járásnak megvan a maga abszolút többségben levő nemzetisége, mely mellett a többi messze elmarad. A magyarság abszolút többségben csak a törökkanizsai járásban van s a többi helyen, Nagybecskerek városát kivéve, még a relatív többséget sem éri el. A németiség abszolút járásai a perjámosi, zombolyai, csenei és módosi, relatív többségben vannak a németek a nagybecskereki és pancsovai járásban. A szerbség abszolút többségben van az antalfalvai, nagykikindai és a törökbecsei járásban, továbbá Nagykikinda városában; a többi helyen még a relatív többséget sem éri el. Az oláh anyanyelvűek egyedül az alibunári járásban vannak relatív többségben, a tótok sehol, még relatív többségben sem. Ezek tudtával, figyelemmel a kivándorlás topographikus eloszlásának ismertetésénél járásonként közölt adatokra, megközelítő képet nyerhetünk a különböző anyanyelvűek járásonként való kivándorlására nézve is.

A kivándorlók nemzetiségi tagosultságával függ össze azok vallásfelekezeti szerinti való elosztása és értelmiségi állapota is.

A római katolikus vallásfelekezetnek e kivándoroltak

között levő nagy száma, melylyel a megyei népességnél való hányadánál is erősebben van képviselve, onnan származik, hogy a törvényhatóságunk területén levő németek túlnyomó részükben római katolikusok, míg a horvátok mind azok s az itteni magyarok java része is. A reformátusoknak nagy hányada azoknak törvényhatóságunk területén történt gyér elhelyezéséből ered. Alacsony az izraelita vallásfelekezethez tartozók kivándorlási hányada, a mi e felekezet erkölcsi, társadalmi s politikai természeténél fogva érthető is. A többi felevezetek az összlakosság körében való elterjedtségük arányában vesznek részt a kivándorlásban is.

Ami már most kivándorlóink általános műveltségi állapotát illeti, úgy a torontáliak' semmiesetre sem rontanak az országos kivándorlási átlagon, sőt talán még javítanak is azon. Ámbár pontos adataink a kivándorlók írni és olvasni tudására nézve nincsenek, az én nézetem szerint, ha megfigyeljük azt, hogy a törvényhatóságunk lakosságát alkotó egyes nemzetiségek körében az írni-olvasnitudás mennyire van elterjedve és ha az illető nemzetiségből való kivándorlással az adatokat egybevetjük, akkor megközelítő képet fogunk nyerni a Torontálból kivándoroltak általános műveltségi állapotára nézve is. Az 1900-ik évi népszámlálás szerint ugyanis a Torontálban levő 590.348 lakosból írni és olvasni tudott 286.246, vagyis az összlakosság 57.2%-a. Kivándorlóink túlnyomó része tud írni és olvasni s ha azután tekintetbe vesszük azt is, hogy a szerbek és oláhok legnagyobb része Szerbia, illetve Románia felé megy, nyugodtan mondhatom, hogy a Torontál vármegye területéről Amerika felé irányuló kivándorlók legnagyobb része tud írni és olvasni s így e tekintetben az országos átlagot nem rontják, hanem emelik.

Az eddig tárgyalt kérdéseknél nem kevésbé fontos, hogy népességünknek mely néposztályából kerül ki a kivándorlók serege. Az általános közgazdasági helyzetre ugyanis, főképp annak fejlődése szempontjából, igen fontos kérdés az, hogy mely ágazatnál van a legnagyobb kivándorlás s ennek következtében munkáshiány, amit másképp kimutatni nem lehet, mint csakis a kivándorlók foglalkozási állapotának ismertetésével.

Ezen szempontból vizsgálván a kivándorlók ezreit, arra

a tapasztalatra jutunk, hogy a tanult kereseti ágakból sokkal kisebb arányú a kivándorlás, mint a tanulást nem igénylő mezőgazdasági kereseti ágból. Legkisebb a kivándorlás az értelmiségi keresettel foglalkozók néposztályából, ami érthető is.

Legnagyobb (38.8) százalékkal szerepelnek a kivándorlók között a házi cselédek. Ennek okát fentebb már megmagyaráztam s így erre újból kitérni szükségesnek nem tartom. Ezután jönnek a mezőgazdasági cselédek és napszámosok, kiknek 37.5%-a vándorolt ki. A mezőgazdasági napszámosok óriási számú kivándorlása néhány év rossz termésviszonyának tulajdonítandó. Különösen az 1904. és 1905. évi általános termés nem volt kielégítő, szintúgy az 1907. évi sem. Különösen az 1907. évi termés igen rossz volt Torontálban s ebben az évben volt a legtöbb kivándorló is. Az előbbi két évre vonatkozóan álljon a következő: »Rátérve már most a jelentési időszak rossz gazdasági helyzetének egyéb okaira, a legfőbb bajt abban látjuk, hogy egymásután két év ki nem elégitő termés hozama folytán széles néprétegek fogyasztási ereje erősen megcsappant«. »A drága megélhetési viszonyok s emellett a kevés kereseti alkalom másik következményeként jelentkezett a kivándorlási mozgalom ijesztő mértékben való terjedése.« (L. a temesvári keresk. és iparkam. 1905. évi jelent. 6. és 7. old.) Az 1907. évi termésre vonatkozólag azt hiszem eleget mondok, ha közlöm, hogy míg 1907-ben 611.358 bevetett s 467.435 learatott hold búzatermése 1,958.723 métermázsa volt, addig 1908-ban 602.209 bevetett és 593.758 learatott hold búzatermése 4,567.821 métermázsa volt.

A termésviszonyok silány voltához hozzájárult még az 1906. évben megkísérelt aratóstrike, mely után számtalan arató és más gazdasági gépet hozattak nemcsak az uradalmak, hanem a kisgazdák is, kik arató és kaszáló gép szövetkezeteket alapítottak, miáltal a mezőgazdasági napszámosok ezrei veszítették el azelőtt biztos kenyerüket s kényszerítve voltak egyéb munka hiánya miatt kivándorolni. Ezen állításom igazolására legyen szabad idéznem MARTON ANDOR gazdasági titkár szavait. »Mert miből áll a Délvidéken a nép keresete? Nagy általánosságban aratásból, cséplésből és ten-

geri művelésből. Ha ezen munkák befejeződtek, nagy részben befejeződtek a keresetek is.« (L. a Délvidéki kiv. Congr. kiadott jelent. 202. old.) Vagyis ha ez a kereset megszűnik, már pedig a gép pótolja az emberi kezet, akkor nincs keresete, tehát nem is tud megélni s akkor kivándorol.

Az iparossegédek és az ipari és kereskedelmi munkálatoknál s közelebbi meghatározás nélküli munkálatoknál használni szokott napszamosok kivándorlási aránya (36.2 – 36.4) majdnem azonos. A rossz termésviszonyok által okozott depressio az iparra igen súlyosan nehezedett, aminek az volt a következménye, hogy az egyes ipari üzemeknek erős küzdelmet kellett folytatniuk létfenntartásuk érdekében. Különösen a nagyipar szenvedett súlyosan, mivel a kis- és háziipar már természeténél fogva kevésbé reagál az ily jelenségre. A számtalan strike még csak fokozta az elkedvetlenedést, főképp mikor egy-egy balul kiütött bérmozgalom után az iparosok százai vették kezükbe a vándorbotot. Az élet egyáltalában azt mutatja, hogy a béremelési mozgalmak vagy egyáltalán nem, vagy csak ritka esetben érik el céljukat. Mert mi a rendes eset? Ha ki is szorítanak maguknak a munkások magasabb bért, ezzel az illető árút megdrágítják, a keresletet apasztják. A gyáros egy ideig folytatja rendes üzemét, de végre mégis túltermelése lévén, reducálja üzemét, elbocsátja munkásai egy részét, vagyis újból a munkásság veszít. Tehát nem szabad semmit sem elhamarkodni, hanem rendszeres és helyes módon irányítani és fokozatosan fejleszteni iparunkat, ami által az úgy a tőketulajdonosok, mint a munkások igényei kielégítésére egyformán' alkalmas lesz.

A kereskedősegédek nagy kivándorlási hányada (32%) a kedvezőtlen politikai viszonyoknak tulajdonítható nagyrésztében. Egyrészt az Ausztriával való kereskedelmi szerződések hosszas és nehéz küzdelmek után történt megkötése, másrészt a török és román boycott, a Szerbiával való háború réme, a pénznek az előbbi években való hallatlan drágasága s ennek kapcsán a hitelnek nagymérvű megszorítása számtalan kereskedelmi vállalatot tett tönkre. E mellett parlamentünk s közéletünk jó részének ipar- és kereskedelemellenes gondolkozást módja e két termelési ágat igazán minduntalan bénítja, boldogulását nehezíti. Az egyoldalú kedvezmények

politikájának újabb bizonyítékai a nem régen letárgyalt adójavaslatok jó része s még számos más oly intézkedés is, melynek felsorolása szorosán véve- már nem is tartozik ide.

Ha már az iparossegédek megérezték a mostoha viszonyokat, annál inkább megérezték azt iparosaink, kik 8.6%-al szerepelnek a kivándorlók sorában. E tekintetben ugyan nem állunk az országos átlagnál jóval magasabban, de mégis rosszabb helyzetet tüntetünk fel annál. A kereskedőknél már jóval kisebb a kivándorlási arány, sőt még az értelmiségi kereseti ághoz tartozóknál is kisebb arányban vándorolnak ki. Kereskedőinknél az is nagy befolyással bír a kisebb kivándorlásra nézve, hogy ők amúgy is kis számban lévén s törvényhatóságunk minden helységében elszórtan élve, kisebb igényekkel bírnak s így könnyebben élhetnek meg, különösen a faluban, ahol a szatócs egyúttal posztókereskedő, vasáros, sőt néhol még korcsmáros is.

Az önnálló őstermelőknél mutatkozó nagy kivándorlás (9.03%) egyrészt ezen nép földéhségében, másrészt eladósodott voltában talál magyarázatot. A kivándorlás járasként való ismertetésénél jeleztük azt a rengeteg pénzt, mit hazaküldenek részint új földek vásárlására, részint terheik kifizetésére. Az egyéb foglalkozást űzők kivándorlási hányadával nem kívánok foglalkozni, hanem a helyett áttérek az értelmiségi kereseti ághoz tartozó lakosság kivándorlásának ismertetésére.

Az értelmiségi kereseti ághoz tartozók nálunk 1.81%-al vannak képviselve a kivándorlók között. Az iparosoknál nem tudtam megállapítani azt, hogy minden egyes iparágból mennyien mentek ki, ezen kereseti ágban, a rendelkezésemre álló törvényhatósági feljegyzésekből sikerült megállapítanom, hogy volt 7 mérnök, 3 pap, 2 ügyvéd s 14 újságíró, aki kivándorolt. A mérnökök főképp Németországba vándorolnak ki. A 3 pap s egy ügyvéd Amerikába ment, egy ügyvéd és hét újságíró Szerbiába, a többi pedig részint Romániába, részint más államba vándorolt ki. A többi, az értelmiségi kereseti ághoz tartozó kivándorló, mindenféle magánhivatalnok s 4 elbocsátott, vagy lemondott közhivatalnok.

Az iparos- és kereskedősegédek, valamint az értelmiségi

kereseti ághoz tartozóak mind finembeliek; a női nem a napszámosok és cselédek körében van legerősebben képviselve, ami természetes is. Az ipari munkában alkalmazott nőket (dohánygyártás, szövés, fonás stb.) a napszámosokhoz vettem, mert hiszen voltaképp azok is. A nembeli eltolódások magyarázzák meg a kor szerint való csoportosulást is. Az iparosok, őstermelők vagyonszerzés, avagy terheik kifizetése végett mennek ki, ezek tehát, s velük az értelmiségi kereseti ághoz tartozóak is, gyermekeiket nem igen viszik magukkal, míg a kereskedők többnyire családjukkal egyetemben keresik fel a külföldet. A legnagyobb a 12 éven aluliak száma a napszámosok körében, s ezt onnan magyarázom, hogy a kivándorlás kezdetén nagyon sok nagy családdal megáldott ember ment ki s ezeket később családja is követte. (L. THIKRING i. m. 289. és köv. 1.) Az állandóan letelepedők, így különösen a kanadaiak pedig mind kiviszik családtagjaikat.

Az értelmiségiek körében a magyarság majdnem a felét adja a kivándoroltaknak, ami az itteni viszonyoknál természetes is, mivel úgy magán-, mint közhivatalnokaink legnagyobb része magyarnak vallja magát. Az iparosok körében s a kereskedők- körében erősen képviselt németiséget onnan vélem megmagyarázni, hogy a kiadott útlevelek szerint ezek nagy része Németország felé veszi útját, de meg amúgy is törvényhatóságunk területén ezen ágbeliek között a németiség van legerősebben képviselve. A cselédek túlnyomó részének német volta a női nem kivándorlásának ismertetésénél mondottakon alapszik. A napszámosok körében az egyes anyanyelvhez tartozók az összlakosság körében képviselt számarányukhoz mérten vesznek részt.

Összefoglalva már most a kivándorlók foglalkozási állapotáról mondottakat azt látjuk, hogy a törvényhatóságunk területéiől kiinduló kivándorlás is ugyanoly természetű, mint maga az országos kivándorlás, azaz kivándorlóink között elenyészően csekély az értelmiségi kereseti ághoz tartozók száma, valamivel erősebb a többi tanult kereseti ághoz tartozók száma s a legnagyobb contingensét a kivándorlóknak a mezőgazdasági üzemmel foglalkozók adják. Épp azért kivándorlóinknál vagyont senki sem kereshet, sőt ezek mind vagyonszerzés miatt mennek ki s így legnagyobb részük

csupán annyi pénz felett rendelkezik, amennyit az amerikai hatóságok minden kivándorlótól okvetlen megkövetelnek. Erre a kérdésre bővebben nem is terjeszkedem ki, részint azért, mivel erre vonatkozólag törvényhatóságunként külön feltüntetett adatokat sehol sem találtam, részint pedig azért, mivel ismerem népünket, mely e kérdésre a már vele született bizalmatlanságnál fogva mindennemű tisztviselő iránt amúgy sem felel meg őszintén s így minden adat irreális s az azok kutatására irányuló fáradság hiábavaló lenne.

A kivándorlás nagyságának ismertetésénél említést tetünk arról, hogy a kivándorlóknak csak igen csekély része kéri az állam kötelékéből való elbocsáttatását. Mondottuk, hogy éppen ezen sajátságos vonása a kivándorlóknak teszi lehetetlenné azt, hogy az állam kötelékéből való elbocsátások száma után ítéljük meg a kivándorlás nagyságát. Hogy mégis foglalkozom, s még hozzá külön fejezetben, ezen kérdéssel, annak az az oka, hogy itt már nem a törvény szavai szerint való kivándorlásról van szó, hanem az anyaföldnek előre megfontolt szándékkal való elhagyásáról. Súlyosítja ezt még azon körülmény, hogy az állam kötelékéből való elbocsáttatásokat nem a kivándorlók zömét alkotó napszámosok vagy gazdasági munkások, hanem a tanult iparosok, kereskedők s az értelmiségi kereseti ághoz tartozó kivándorlók kérik. Ez a sajátságos vonása a kivándorlóknak, azok értelmi fokának mintegy hőmérőjévé teszi az elbocsátás tényét. Tudjuk ugyanis, hogy a kivándorlók legnagyobb része az értelmi fejlettség-igen alacsony fokán áll, sőt nagy részük analphabeta, akik még csak nem is gondolnak arra, hogy a kivándorlással kapcsolatban állampolgári viszonyukat is megváltoztathatják.

Törvényhatóságunk levéltárában az 1893. évtől kezdődően vezetik az államkötelékből való elbocsátottakról a nyilvántartást. Ezen kimutatás szerint a jelzett időponttól folyó évi augusztus hó végéig 1.048-an kérték részint saját, részint hozzátartozóik elbocsáttatását vagy lettek elbocsátva ily kérelem folytán. Ez utóbbi mozzanat jelenti a végleges kivándorlást, mivel itt már nemcsak egyes egyéneknek, hanem egész családoknak eltávozásáról van szó. Ezen szempontból vizsgálva az elbocsátottakat, a következői képet nyerjük: Volt 346 családfő, ezek közül 311 férfi és 35 nő, az elbocsátottak

83,01%-a 702 családtag, ezek közül 261 férfi és 441 nő, az elbocsátottak 66,99%-a.

Amint ezen adatokból látjuk a családtagok több mint $\frac{2}{3}$ -át teszik az elbocsájtottaknak, ami az egyik jellemző vonás; a második pedig az, hogy míg a kivándorlók között főképp a 12 éven felül levő kivándorlók között a férfiak vannak túlnyomó többségben, addig az állampolgári kötelekből való elbocsátottaknál majdnem a fele nő. Ugyaníly képet nyújt az elbocsátottaknak kor szerint való csoportosítása is. A kivándorlók korbéli állapotának feltüntetésénél szinte megnyugodva láttuk, hogy a 12 éven aluliak kivándorlásában bizonyos apadás észlelhető. Itt azonban ez nem mondható, mivel a 15 éven aluliak épp $\frac{1}{3}$ -át adják az elbocsájtottaknak.

Örvendetes jelenségnek mondható, hogy a magyar anyanyelvűek (a kisebb arányban képviselt lakosságtól eltekintve) a legkisebb számban hagyják el véglegesen a szülőföldjüket. Ezen 28 egyénből is 12 nőtlen volt. A legnagyobb számmal szerepelnek az elbocsátottak között a német anyanyelvűek, épp úgy, mint a kivándorlók között is. E tekintetben természetesen döntő befolyással bír az is, hogy a legtöbb elbocsátott, mint majd bemutatjuk, Ausztriában nyer újabb állampolgárságot. A németek után a szerbek és oláhok jönnek, kik Szerbiában vagy Romániában, esetleg más államban nyernek újabb állampolgárságot. A többi anyanyelvű elenyésző kis számú. Ami már most a vallásfelekezet szerint való eloszlást illeti, az elbocsájtottak túlnyomó része azért tartozik a római katolikusokhoz, mivel a németek s a magyarok nagy része a mi megyénkben ezen vallásfelekezethez tartozik. Református az elbocsátottak között csak egy volt; evangélikusok voltak a tótok, 3 magyar, a többi német, görög-keletiek a szerbek és az oláhok.

Az anyanyelvtől eltekintve, a foglalkozási és művelődési állapot szerint való eloszlás bír az elbocsátottaknál a legnagyobb fontossággal. Az elbocsátottak általános jellemzésénél említést tettünk arról, hogy azok a kivándorlók legértékesebb elemeiből alakulnak ki. Az elbocsátottak túlnyomó többségét a háztartásbeliek alkotják, ami a harmadik jellegzetes vonása e jelenségnek. Ez is érthető, mivel a 15 éven aluli korban levők ide tartoznak, s azonkívül a családnyák

is, hacsak nem családfők. Az iparosok között volt 93 önálló és 31 segéd, s a kereskedők között volt 12 önálló s 18 segéd. A mezőgazdasági napszámosok és cselédek főképp Amerikában szereznek állampolgárságot, előbbiek állandó letelepedés, utóbbiak férjhezmenetel révén, esetleg más úton. Az értelmiségiek közül roppant sok a katonatiszt, aki mind Ausztriába megy, a mérnökök Németország, a tanárok, hírlapírók a Balkán s Európa más államába mennek. A háztartásbelieket nem tüntettem ki e szerint, mivel ez már nagyon fáradságos munka lett volna.

Az elbocsátottak műveltségi állapotára és közjogi ismeretére élénk világot vet annak bemutatása, hogy az összes elbocsájtottak közül hányan kérték azt, hány lett távolléte miatt elbocsájtva s hányan vesztették el mások miatt állampolgárságukat. E szerint: 313-an kérték és 735-en nyerték el előbbiek kértére állampolgárságukat. Ez utóbbiakból 702 a családfő kértére lett elbocsátva, házasságkötés folytán 6, távollét miatt 15, más okok miatt 12.

A kivándorlással szoros kapcsolatban van a visszavándorlás, azaz már egyszer kereset céljából a hazai földet elhagyott kivándorlónak visszatérése. Nem tartozom azok közé, akik a kivándorlást úgy fogják fel, mint valami engesztelhetetlen nemzeti átkot s arról beszélnek, hogy aki már egyszer kiment, az sohasem tér többé vissza, s épp azért bővebben kívánok foglalkozni a visszavándorlás kérdésével is. Megkönnyíti az e kérdéssel való foglalkozást azon körülmény, hogy vármegyénk alispánja maga is tanulmányozza a kivándorlás és visszavándorlás kérdését, s így az ő szívesége révén sok oly adatnak jutottam birtokába, melyeket előnyösen használhatok fel tanulmányomban.

A szórványosan jelentkező visszavándorlás, mely az 1905. évben már nagyobb hullámokat öltött, az 1907. év folyamán tömeges mozgalommá változott át. A közvetlen ok erre ama nagy gazdasági válság volt, melyről FARKAS PÁL »AZ amerikai kivándorlás« című munkája 48. oldalán ezt mondja: »amilyent az oczeánon innen elképzelni sem tudunk, amelyet a forró égöv cyklonjaihoz lehet csak hasonlítani. Hatása természetesen megéreződik az egész vonalon. Bányák szüntették be üzemeiket, gyárak lendítőkerekei álltak meg, nagy ipari

vállalatok nyomtalanul eltűntek. Ezer ós ezer munkás vesztette el állását és menekült a kikötők télé.« A mi visszavándorlóink naiv volta mellett tanúskodik az, hogy ők a gazdasági élet e nagy. válságát a »császár«-, azaz az elnökválasztással vélték megmagyarázni akkor, pedig (a választási idő alatt) szünetel a munka, de ha vége lesz a választásnak, akkor újra megindulnak az üzemek«, s akkor ők is újra vissza szándékoznak menni. S hogy ezen szándékát igen sok valósította meg, arra vall az a körülmény, hogy 1908. január 1-től 1909. évi augusztus hó végéig 645 olyan kivándorló volt, aki már egyszer künn járt Amerikában.

A kivándorlásnál követett módszer szerint a visszavándorlásnál is előbb annak nagyságát, azután azon irányokat, a honnan a visszavándorlás történik, fogom ismertetni. Ezek után térek majd át a visszavándorlás topographikus, majd demographikus ismertetésére. Ennek a céljának megfelelően, tehát nézzük első sorban azt, hogy a visszavándorlás mily terjedelmű volt az 1905-ik évtől kezdve. Volt visszavándorló: 1905-ben 632; 1906-ban 1.576; 1907-ben 3.044; 1908-ban 4.359 és 1909 augusztus hó végéig 1.113. Amint tehát láthatjuk, a visszavándorlás korántsem oly nagy, mint FARKAS PÁL idézett művében állítja: »Mindenki, aki nemcsak a statisztikai havi füzeteket nézi, hanem magát az életet is ismeri, feltétlenül vallja a legnagyobb mérvű visszavándorlást.« (L. i. m. 55. old.) Lehet, hogy más megyékben így van, de nálunk nincsen. Pedig nálunk a visszavándorlókat ugyancsak mesésen fogadják, hiszen nálunk még az Amerikát látott ember csodaszámba megy s nemcsak a paraszt, de még az intelligens ember is szívesen elbeszélget vele.

Legnagyobb a visszavándorlás a párdányi járásba tartozó kivándoroltak között. S ez érthető is. A kivándorlás járasonként való ismertetésénél említettem, hogy ezen, valamint a nagykikindai járásban, kevesebb lévén az uradalom, több a megvásárolható föld, az ez után való vágy csábítja a népet kivándorlásra. Tényleg e két járásból is legnagyobb a visszavándorlás, miután a már megvett, vagy venni szándékozott föld árát a kivándorolt összegyűjtötte.

Nagy a visszavándorlók száma a bánlaki, perjámosi, alibunári s csenei járásban. Az utóbbi három járástól eltekintve

a bánlaki járásban tapasztalható nagymérvű visszavándorlás csodálatraméltó. Ezen járást úgy tüntettem fel, mint egyedülít. ahonnan a kivándorlásnak kereset és vagyon szerzethetés hiánya miatt jogosultsága van. Hogy e járásba mégis a kivándorlók 35%-a tért vissza, ezt csupán az ezen járásban abszolút többségben lévő oláhajkú lakosság végtelen igénytelenségével tudom okadatolni. Az alibunári járásba való visszavándorlás, az ezen járásról a kivándorlás ismertetésénél mondottaknál fogva érthető. A perjámosi és csenei járásba való visszavándorlás csak látszólag oly nagy. Ezen járásokból van a legtöbb másodízben kivándorló. Ezekké övéik láthatásának vágya készíti a hazajövetelre, de azután újból fölbred bennök a vagyonszerzés vágya, főképp, ha az első kivándorlásuk sikeres volt.

A kivándorlóknak negyedénél többje jön még vissza a módosi, nagyszentmiklósi és törökbecsei járásban. Mind a három járásbelit a földvásárlás vágya, annak művelése s talán az amerikai élettől meg nem barátkozhatás (ezek nagyobb-részt szerbek) készíti a visszavándorlásra. A pancsovai és antalfalvai járásnál észlelhető alacsony arányú visszavándorlás onnan magyarázandó, hogy e két járásból megy a legtöbb kivándorló Szerbiába s ezek vissza vándorlása nem oly nagymérvű, mint a többi. A törökkanizsai járásba való csekély visszavándorlás okát nem tudom megfejtteni, hacsak a csábításnak nem tulajdonítom. Ugyanis e járásból mindefelé akadt kivándorló; 2 van Natálban, 3 Argentínában, 2 Mexikóban s 4 Braziliában. A nagybecskereki járásbeliek között sok van a Romániában, Szerbiában s más Balkán-államokban, most különösen Boszniában állandóan letelepedett. A zsombolyai járásnál tapasztalható csekély visszavándorlás az e járásban lakó nép végtelen pénzsóvárságának tulajdonítandó. Még ha van is olyan, aki visszajön, az is rövid idő múlva újból visszamegy.

A két városnál azért oly kicsiny a visszavándorlás, mivel Nagybecskerekről főképp az iparosok mentek ki, akik odakünn állandó keresetre tevén szert, nem jönnek vissza; a nagykikindaiak közül pedig igen sokan Szerbiában vannak s ott szereznek újabb állampolgárságot.

Ami a visszavándorlók nem- és korbelti viszonyát illeti,

a férfiak között erősebb a visszavándorlás, mint a nők körében. Ennek okát abban vélem feltalálni, hogy a férfiak többnyire családos emberek lévén, otthon maradt övéik után vágyakoznak, míg a nők többnyire hajadonok, kiknek idehaza nincs senkiük, vagy ha van is, nem fűzik oly szoros kötelékek az otthon levőkhöz, mint a családapát. Azonkívül igen sok cseléd odakünn férjhez megy, másik része elzúllik Amerikában épp úgy, mint a Balkánon, hozzájárul mindehhez a női nem gyengébb természete, amely a rettenetes út fáradalmaival újból megbirkózni nem hajlandó. Ilyen és más okok idézhetik elő a két nem visszavándorlásánál tapasztalható különbözetet.

Ezt a nézetemet megerősíteni látszik a visszavándorlók korosztályok szerint való tagozódása is. Ha ugyanis a nők száma közelebb állana a férfiak számához ez a tömegesebb család-visszavándorlást jelképezné, amikor a 12 éven aluliaknak is nagyobb számmal kellene visszajönniök, már pedig ennek épp az ellenkezője áll.

A legerősebb a visszavándorlás a szerbek s az oláhok között. A szerbek visszavándorlására nézve jellemző az ő mondásuk »jobb otthon«, s aki ismeri e nép SZÍVÓS ragaszkodását szülőfalujához, az meg fogja tudni érteni azt a nagy nyomort, amely e népet az amerikai kivándorlásra rávitte. Az oláhok nagy visszavándorlási hányada e nép kisebb munkabírásában s igényei hamaros kielégíthető voltán alapszik. A magyar és német elem majdnem egyforma számbeli arányban jön vissza s ez bizony nem kielégítő. Mint a kivándorlásnál jeleztem, a kivándorló magyarok túlnyomó részben a törökkanizsai járásból kerülnek ki, s ha már most a visszavándorlás járásonként való eloszlásánál mondottakra is figyelemmel vagyunk, valószínűnek kell tartanunk ezek jórészének pusztulását. A németek visszavándorlásánál tapasztalható alacsony szám, azon szívós kitartásnak tudható be, amelylyel mint általános jellemvonással találkozunk a hazai s különösen a torontáli németsegnél. A tótok végtelen alacsony visszavándorlásának okát abban találom, hogy e népfaj Amerikában számos fajrokonával találkozáván, azokkal elvegyül, végtelen kis igényeinél fogva könnyen lévén kielégíthető, ott jobban vél boldogulni, mivel pénzt gyűjthet magának. A horvát és egyéb anyanyelvűek kis visszavándorlási hányadának okául

épp kis számukat találom, amelylyel ott a népek milliói kö/keverednek, a miért is önállóságukat elvesztik s az őket körül/ölelő néptengerben eltűnnek.

Ami a visszavándorlók vallásfelekezeti szerint való tagozódását illeti, úgy ezen adatok is megerősítik a visszavándorló anyanyelv szerint való megoszlásánál mondottakat. Tudjuk hogy a görög keleti vallásfelekezethez Torontál vármegyében a szerbek s az oláhok túlnyomó része tartozik, gör. kath. oláh ebben a megyében nagyon kevés van. Feltűnő nagy izraelita vallásfelekezethez tartozók visszavándorlása, ennél, magyarozatát a kivándorlók vallásfelekezeti szerint való eloszlásának ismertetésénél adtam. A többi vallásfelekezetek körébe: az arány a kivándorlási aránynak: megfelel.

Ismerve a visszavándorlók anyanyelv és vallásfelekezeti szerint való eloszlását is, áttérhetünk a foglalkozási állap/szerint való eloszlás ismertetéséhez. A visszavándorlók denn/graphiájának ezen része bizony nem épp a legjobb vármegyénkét nézve, mert a tanult kereseti ágakban a visszavándorlás elmarad: a mezőgazdasági üzemmél foglalkozóké mögött s ezek között is nem annyira az önműlő östermelők, mint inkább a közönséges napszámoselem jő vissza, mivel odakünn kevésbbé boi dogul. A tanult elem kevésbbé vándorolt vissza, mint a nyeresőt igénylő foglalkozást űzők, akik a visszavándorlók tőh; mint kétharmadát adják. A tanult kereseti ágakhoz tartozó közül legnagyobb számmal a kereskedősegédek jönnek' vissza (56%), akik az angol nyelv nem tudása miatt kereskedésekben nem igen alkalmazhatók, egyéb foglalkozást űz viszont nem tudnak, vagy nem is birnak.

Az iparossegédek visszavándorlási hányada 31.8%¹ ez a legfontosabb elem az egész visszavándorlásban, mivel Amerikában s egyáltalán a nagy iparailamokban sok tapasztalatot szereznek, megtanulják értékelni a munkát, megismerik a szorgalomnak és igyekvésnek jutalmát s a megszokni nélkülözéssel hozzáedződnek az élet mindennemű küzdelméhez. »Megedződött tömegek ezek, melyek egy ipari nagy hatalommal folytatott harczukban megismerték önöneiv jüket és megismertették a cultura és a nagyobb mozgási szabadság értékét s ha egyszer gazdasági érdekeik idekötik őket, ha egyszer a gazdasági fejlődés páran

csánál fogva ehhez az országhoz lesznek lánczolva, itt is megkövetelik majd azokat az életviszonyokat, melyeket odakünn megszoktak. (L. BOLGÁR ELEK »A kivándorlás« cz. cikkét. »Huszadik század: 1908. évf. XII. füzet.) Nagyon jellemző mondás ez s magában foglalja az amerikai kivándorlásnak – ipari munkásainkra gyakorolt hatásánál; legszembeötlőbb jelenségét. Munkásaink az ipar kezdetleges volta mellett és ellenére az amerikai s a többi iparállamok ipari életének hosszás küzdelemben leszűrődött állapotát szeretnék itt is meghonosítani, anélkül, hogy annak” lehetőségére figyelemmel lennének. Az utóbbi időben azonban, mintha némi javulás állott volna be a munkásság általános magatartásiban. A béremelési óhajok a teljesíthetés keretében mozogtak, munkabeszüntetések pedig alig fordultak elő. A munkásságnak ezen józan belátáson alapuló magatartása remélni engedi, hogy a tőkének és munkáinak viszonya, a jövőben is, az egymásrautaltság tudatában, a kölcsönös megértéssel fog szabályozódni.

A kereskedők visszavándorlása (26.2) ugyanazon okon alapszik, mint a kereskedősegédeké. Az önálló iparosok (8.8%) visszavándorlása nem nagy, mivel odakünn állandó keresetre tévén szert, jobb megélhetési viszonyokat teremtettek maguknak, mint idehaza volt s így nem is gondolkodnak a hazajövetelre. Az értelmiségi kereseti ágához tartozók visszavándorlása szintén nem nagy (15.5%), hiszen akik kimennek, azok vagy kénytelenek kimenni mint a büntető eljárás elől menekülők, vagy valamely gyári vállalatnál! nyernek alkalmazást, mint a mérnökök, vagy mint papok, ügyvédek, híveik, illetve clientelájuk mellett maradnak.

Az önálló őstermelők visszavándorlása sem megfelelő (14.9%), ezek közül is leginkább az oláh es szerb gazdák jönnek vissza, míg a magyarok és németek, de még a török is sokkal huzamosabb ideig maradnak odakünn, mivel addig, míg egy bizonyos összeget össze nem gyűjtene, nem jönnek vissza. Különösen szívós a német, a mely elem a legtöbb pénzt gyűjtötte össze mar eddig s utánuk az obébai oláhok. A legnagyobb számmal jönnek vissza a mezőgazdasági és ipari napszámosok ezeket túlnyomóig államköltségen kell visszahozni, mivel élhetetlen, indolens elemek, melyek odaát

épp úgy nem dolgoztak, mint ahogy itthon sem dolgoznak. Ezek visszahozatalára igazán kár a pénzt pazarolni, inkább iparosainkat kellene hazacsábítanunk, akiknek sokkal több hasznát látná az állam és a társadalom, mint eme csőcselék-hadnak.

A cselédek visszavándorlása azért oly kicsiny (8.10%), mivel odakünn jóval több munkabért kapnak, másrészt a nők férjhez mennek. Az egyéb kereseti ághoz tartozók visszavándorlása szóra sem érdemes.

A visszavándorlók értelmi és művelődési állapotával külön foglalkozni nem tartom szükségesnek, mivel az előbbieik már elég élénk világot vetnek arra. Sokkal figyelemre méltóbb annak a kutatása, vajjon a kivándorlók tényleg haszonnal voltak-e odakünn s hoztak-e magukkal némi összeget, mely elvesztett munkaerejüket némileg kárpótolja. Erre vonatkozólag már a kivándorlás járasonként való ismertetésénél is közöltem adatokat, melyek 1907. év végéig lettek összegyűjtve. Hogy ezen összegek, amelyeket ott felemlítettem, tényleg bejöttek-e, avagy több vagy kevesebb, azt pontosan megállapítani nem lehet. Az adatok részint a visszavándoroltaktól, részint az itthon levő családtagjaiktól szerezettekbe. Annyi azonban mindenesetre bizonyos, hogy az amerikai kivándorlás óta a takarékbetétek összege nagyfokú emelkedést mutat törvényhatóságunk területén, mert míg ezen összegek 1903-ban 49,526.228 koronát tettek, addig 1906-ban már 54,030.879 koronát s 1908-ban 64,878.554 koronát, amit másképp nem lehetne megmagyarázni, mivel épp ez években volt nálunk a legrosszabb termés.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról értekezvén, bár nem jelentékeny, mégis meg kell emlékezni a bevándorlási mozgalomról s ezzel kapcsolatban a honosításokról is. Sajnos, ez a mozgalom már nem olyan értékes, mint a minői az állami kötelékből való elbocsáttatásukat kértek ismertetésénél láttunk. Míg tőlünk túlnyomó részben az értelmiségi és tanult kereseti ágakhoz tartozók kérik elbocsáttatásukat, addig hozzánk, néhány esettől eltekintve, túlnyomóan a mezőgazdasági üzemhez tartozók vándorolnak be s kérik honosításukat s nem is a nyugat művelt iparállamaiból kerülnek ki ezek a bevándorlók, hanem túlnyomóan a Balkán-államok lakosságának sorából.

Ami már most magát a bevándorlást illeti, az egész mozgalom nem ölt nagyobb arányokat s a nemek arányát tekintve túlnyomó részében férfiak vándorolnak be. A korviszonyokra nézve feljegyzéseket nem találtam s így azokat nem is közölhetem.

A bevándorlók leginkább a Balkán államokból származnak és szlávok, ennek megfelelően vallásuk a görögkeleti. Bár hiányos statisztikai adataink nem engednek közelebbi bepillantást a bevándorlásra vonatkozólag, pedig azok foglalkozási és értelmiségi mivoltának ismerete nagyon fontos lenne, mégis már az anyanyelvi eloszlás, ha nem is pontos, mégis megközelítő képet nyújt erre vonatkozólag is. Ehhez járulnak még egy-két községi jegyzőtől ez irányban nyert értesüléseim, amelyek után nyugodtan állíthatom, hogy a szláv bevándorlók túlnyomólag mezőgazdasági napszamosok, míg a német anyanyelvűek részint iparosok és kereskedők, részint pedig mezőgazdasági tisztviselők, kiket főképp Harnoncourt és a többi uradalmak hoztak be. Ami a bevándorlók értelmiségi színvonalat illeti, az ezen utóbbiaktól eltekintve, akik többnyire igen képzett és művelt urak, a lehető legszilárnyabb, s még a mi napszamosainkét sem közelíti meg.

Ezek előrebocsátása után áttérhetek a végleges letelepedést jelző bevándorlottakra, azaz a honosításukat kértekre. Az erről vezetett nyilvántartás 1893 óta közli az adatokat; ez időtől 1909. év aug. végéig összesen 80-an kérték maguk és 105 családtagjuk részére a honosítást. Épp úgy, mint az állampolgári kötelekből elbocsátottaknál, a családtagok száma nagyobb, mint a családfőké, bár nem oly nagy a különbség, mint az előbbieknél. Feltűnő kicsiny a nők száma, amit annak lehet tulajdonítani, hogy a bevándoroltak között sok a nőtlen férfi.

Láttuk, hogy a bevándoroltak legnagyobb része szláv s mégis a honosításukat kértek között a sokkal műveltebb német elem van túlsúlyban. Ezek túlnyomó része iparos és gazdász, akik egyúttal több mint felét adják a honosítottaknak, a háztartásbelieket nem számítva. Az iparosok főképp a nagybecskereki selyem- és szőnyeggyárban s gépgyárban vannak alkalmazva, míg a gazdászok a megyebeli uradalmaknál. Ennek megfelelően az általános műveltségi állapot is, eltekintve a a néhány parasztgazdától, kedvező.

Fentebb említettem, hogy a honosítottak között a német elem van túlsúlyban s így ebből következethető az is, hogy a honosítottak leginkább Németországból kerülnek ki, a többi anyanyelvbeli pedig a megfelelő Balkán-államban.

Nézzük most már a kivándorlás kérdését azon szempontból, hogy minő hatással bír a törvényhatóságunk népese-
desere, minők annak gazdasági, erkölcsi és nemzeti hatásai, s mutatkozik-e a, kivándorlással kapcsolatban oly ne mű elnéptelenedés, mely komoly aggodalomra adhatna okot?”

A mióta a kivándorlás törvényhatóságunk területén nagyobb mértéket öltött, azóta lassankint átment a köztudatba az a liit és meggyőződés, hogy a. kivándorlásnak erős visszahatása van. Maga a nagyközönség csak” a gazdasági hatást vette észre, mely főképp a munkabérek rohamos emelkedésében, az általános munkáshiányban, az élelmiszerek drágaságában s a föld magasabb áraban nyilvánult. Azok azonban, akiket nemcsak erről az oldalról érintett a kivándorlás kérdése, hanem akik részint hivatásuknál fogva, részint a kérdés fontosságára való tekintettel socialis tanulmány-szerűleg foglalkoztak vele, csakhamar észrevették azt is, hogy a kivándorlás hatása nemcsak gazdasági, hanem egyéb tereken is meglátszik.

A kivándorlás nálunk a huszadik században öltvén nagyobb mértéket, legnagyobb sajnálatomra nem tudok adatokat nyújt;uii arra nézve, hogy a lakosság kor- és nembeli arányai, továbbá a házasságkötések és születések kapcsán mutatkoznak-e olynemű eltolódások, mint aminőkről THIRRING kiváló tanulmányában a felvidéki megyéknél beszél. Hasonlóképp nem beszélhetünk elnéptelenedésről sem általánosságban, legfeljebb egyes községek erős megapadásáról. Minderre vonatkozólag az első alapos adatokat az 1910. évi népszámlálás fogja szolgáltatni, s épp azért nem is foglalkozhatunk meist velőik.

Fentebb mar több ízben megemlékeztem arról, hogy a kivándorlás főképp gazdasági kérdésekkel van összefüggésben. A kivándorlók foglalkozási és társadalmi állapotának ismertetésénél, az egyes kereseti ágakhoz tartozó kivándoroltak megnevezésénél feltüntettem azt, hogy nemcsak a kivándorlási megelőzőleg szerepelnek gazdasági okok, hanem még inkább

a kivándorlás után. Az egyes kivándorlási congressusokon minden szónok hangoztatta, hogy a kivándorlás következtében mily nagyarányú munkáshiány állott be s hogy ennek kapcsán az egyes üzemknél a munkabérek mily rohamos emelkedést mutatnak, s hogy bizony annak a munkásnak, ki Amerikába kiment, ha idehaza is *úgy* és annyit dolgozott volna, mint amennyit és ahogy odakünn kell dolgoznia, sokkal jobb dolga lett volna idehaza, mint ott van. A délidéki congressuson azonban már oly beszédek is hallhatunk, amelyek ezzel ellentétesek. Nálunk ugyanis, az egyes nagyobb ipari góczpontoktól eltekintve, nincsenek oly üzemek, melyek százával alkalmaznának munkásokat. Nálunk általános a munka- és nem a munkáshiány. Ezért öltött nálunk oly hirtelen nagy mérvet a kivándorlás s azért terjedt el az a nézet, hogy a kivándorlási mozgalmat megakadályozni nem lehet, mivel azokat, kiknek kellő munkát és megélhetést nem adhatunk, nem tarthatjuk vissza attól, hogy más országban keressenek megfelelő megélhetést. Épp erre való tekintettel nem is szabad hazaárulónak nevezni a kivándorlót, aki külföldön keresi kenyerét, mert akkor sokkal inkább hazaáruló az a mérnök vagy más szakember, kinek idehaza is elég keresete lenne, de a több fizetés miatt hagyja el hazáját.

Hogy azután az ily megélhetést keresők odakünn mi mindent tanulnak, az elképzelhető; sajátságos azonban az, hogy a jót csak künn gyakorolják, a rosszat pedig itthonra hagyják, s ha azután a hanyag, lelkiismeretlen munka miatt nem jutnak több keresethez s azt, amit odakünn szereztek, elprédálták, akkor újból kimennek, szidják az itteni viszonyokat, gáncsolnak mindent és mindenkit. Vannak azonban olyanok is, akik az odakünn elsajátított tudásukat itthon gyümölcöztetik, ezek azonban főképp a mezőgazdasági üzemhez tartoznak. Az iparos, aki odaát ügyessége, szorgalma és hasznavehetősége révén állandó keresetre tett szert, az nem igen jó már vissza, csak a mezőgazdák gondolnak haza és sietnek vissza elhagyott földjükhöz. Főképp a Németországban künn járt mezőgazdasági munkások tesznek e téren nagy szolgálásokat, akik az odakünn elsajátított belterjesebb gazdasági üzemet iparkodnak meghonosítani idehaza. Ezek azután rengeteg összeget fizettek újonnan vásárolt földjeikért, s minthogy

számuk mindjobban emelkedett, ellenben a megvásárolható föld nem, a föld ára mindig magasabbra és magasabbra szökött. A földesgazdák látták azt, hogy adóssággal terhelt földjüket jó pénzen értékesíthetik s ezt megtéve Horvát-Szlavonországban olcsóban vehetnek ingatlanokat, túladtak birtokukon.

Nézetem szerint ez az alapoka a földárak óriási emelkedésének. Hogy ehhez az utóbbi egy-két év jobb gazdasági helyzete is hozzájárult, azt megengedem, de egyedül ezen jobb helyzet nem okozhatta azt. Hiszen oly években is, amikor a föld a beléje fektetett tőkének még 3%-át sem hozta meg, szintén emelkedett az ára, ami pedig az Amerikából jövő és itt elhelyezkedni kívánó pénz nélkül nem igen volna érthető. Igazolja ezen állításomat és véleményemet különben az is, hogy azokon a helyeken, ahol a kivándorlás kisebb mérvű, a kedvezőbb termésviszonyok következtében előálló áremelkedés nem oly magas, mint ama járásokban, ahol a kivándorlás nagyobb, a megszerzhető föld mennyisége kisebb s a kereslet nagyobb, mint a kínálat. Különösen magas a föld ára azon járásokban, ahol a német-ség lakik, vagy a hova törekszik.

Hivatalomnál fogva alkalmam nyílt a kiskorúak érdekében az árvaszékhez benyújtott szerződésekből a vételár-hullámzását megfigyelnem s ezen megfigyelés eredményét a zombolyai, törökbecsei és antalfalvai járásból az alábbi táblán kimutatom.

Volt a föld átlagos ára:

év	a zombolyai járásban	a törökbecsei járásban	az antalfalvai járásban
1885	380 korona (13.874 1885)	360 korona (5.377 1885)	320 korona (15.355 1885)
1895	560 „ (3.910 1895)	550 „ (8.054 1895)	505 „ (32.291 1895)
1905	970 „ (27.815 1905)	890 „ (19.223 1905)	790 „ (31.529 1905)
1909	1.300 „ (36.478 1909)	1.100 „ (32.375 1909)	1.000 „ (47.836 1909)

(a zárjelben levő számok a szerződések iktató számai.)

Az első járás lakossága túlnyomóan német, a másikké szerb, de különösen az utóbbiba erős a német bevándorlás. Látjuk, hogy a zombolyai járásban, melyből a kivándorlás a legnagyobb, a föld árának emelkedése is a legmagasabb; még az 1907. évi rossz termés után is magasabb az emelkedés, mint a kilenczvenes évek végének jó termései után. A törökbecsei járásban már nem oly nagy a kivándorlás, az uradalmak sem nagy kiterjedésűek, a megszerzhető

föld elég nagy, még bő hozadéki képessége mellett is, a föld árának emelkedése mérsékelt. Az antalfalvai járásban ahhoz még hozzájárul a határőrvidék adókedvezménye, a pótdók alacsony volta s mégis mivel itt erős német invasio van, a föld árának emelkedése feltűnőbb s mintegy középhelyet foglal el az előbb említett két járás között.

A föld árának fokozatos emelkedésével egyetemben a munkabérek emelkedése is, mint a kivándorlás visszahatása igen érezhető. A kivándorlók foglalkozási állapot szerint való ismertetésénél láttuk, hogy a mezőgazdasági cselédek és napszamosok mily nagy arányban vesznek részt a kivándorlásban. Természetes, hogy ennek következményeképp a napszámbeérek emelkedtek. Míg azelőtt tizennegyedében dolgoztak s napi ellátást és 50 krajczárt kapott egy arató, addig ma már tizenkettedébe dolgoznak s a napi ellátás mellett 2, sőt három koronát kapnak. De emelkedtek a bérek a kereskedelmi és ipari üzemeknél is. Míg azelőtt egy iparossegéd napi keresete a természetbeli járandósággal együtt alig érte el a 2 koronát, addig ma már anélkül is felülmúlja ezen összeget. Pontos kimutatása ezen béremeléseknek nehéz dolog, minthogy minden kereseti ágban más és más körülmények vannak, amelyek a munkabérek kialakulására mind befolyást gyakorolnak. Ha nincsen építkezés, hiába van csekély számú kőműves, azért mégis csak olcsón fognak elszegődni, csakhogy keresethez jussanak, holott még oly nagy szám mellett is borsós napibért kérnek, ha a munka sok. Azután meg a béremelkedés nem pusztán a kivándorlás következménye, nagy része van benne a bérmozgalmaknak is.

A földárak és a munkabérek emelkedésével összefüggésben van az általános drágaság. Drágább lévén a nyersanyag, drágább annak feldolgozása, természetes, hogy drágább lesz a már kész árúczikk is. Hogy a természetes drágasághoz hozzájárul a mesterséges is, az érthető, de meg bajos is azt korlátozni, mivel a drágaság a keresettel van kapcsolatban, annak lanyhulásával esnek az árak is. Az élelmi czikkeknél tapasztalható rendkívüli drágaságot azonban nem annyira a kivándorlás, mint inkább néhány rossz gazdasági év következményének tartom. A gazdaosztály az ár emelkedésével akarja behozni az árú kevesebb voltát.

Amiben azonban leginkább megérezni a kivándorlást, az a házi-cselédkérdés. Míg néhány év előtt 8-10 koronáért hűs megbízható cselédet lehetett kapni, addig ma már 16-20 koronáért is alig hasznavehető cselédet kap az ember, akik pedig főzni is tudnak, azok már 30, sőt még 40 koronát is kérnek. Ennek főképp az a magas bér az oka, amit a cselédek Amerikában és a Balkán államokban kapnak.

Végezetül a kivándorlás politikai és nemzeti hatásáról is kívánok néhány szóval megemlékezni. A politikai hatást a nagymérvű kivándorlás azzal érte el, hogy a törvényhozás az egyoldalú politika folytatásával felhagyva, sociális téren is iparkodott jóvátenni mindent, amit elődei hibáztak. Bizony, ha egy évtizeddel előbb jutott volna az eszébe a törvényhozásnak, akkor sok ezer embert tarthattunk volna vissza a kivándorlástól. De természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy maga a sociális törvényhozás elegendő lesz a kivándorlás okozta bajok megszüntetésére. Korántsem. Ide az egész magyar társadalom egyöntetű eljárása szükséges, mert hiába lesz a sociális törvényeknek még oly nagy és hosszú sorozata törvénykönyvünkbe beiktatva, ha nem lesz, aki a hozzá való áldozatot meghozza, ha nem lesz a magyar ipart és kereskedelmet pártoló magyar társadalom, amely ez áldozatot lehetővé tegye.

A mi a kivándorlás nemzeti hatását illeti, az a mi törvényhatóságunkban inkább kedvező, mint nem. Láttuk ugyanis, hogy a kivándorlók sorában a magyarság kisebb arányban vesz részt s így a magyarság a többi nemzetiséggel szemben előnyösebb helyzetbe jut; másrészt elnéptelenedésről sem beszélhetünk, mivel a még oly nagy kivándorlás mellett is, a statisztikai hivatal számításai alapján törvényhatóságunk lakossága az 1908. év végén 18.820 főnyi emelkedést mutat az 1900. évi népszámlálással szemben, ami, bár nem valami fényes, mégis tűrhető.

Az elem tűzött cél szerint tanulmányom befejezéséhez közeledvén, néhány szóval megemlékezni kívánok azon tennivalókról, melyek alkalmasak lennének arra, hogy a kivándorlási mozgalmat helyesebb mederbe tereljék, mert a kivándorlás teljes megszüntetése sem helyes, sem lehetséges nem volna. A kivándorlási enquêteken elhangzott azonnali és későbbi

palliatív és prophylacticus intézkedésekhez hasonló hangzatos elnevezésektől tartózkodva, rövidesen kívánom jelezni azon módot, amelylyel szerény nézetem szerint a mi törvényhatóságunk területéről kiinduló mozgalmat ellensúlyozni lehetne.

A kivándorlási mozgalom járásonkénti ismertetésénél láttuk, hogy nálunk főképp a földéhség és a vagyonszerzés vágya szerepelnek leginkább, mint azon okok, melyek lakosságunkat a kivándorlásra készítetik. A Gy. O. Sz. enquéjtén Chorin Ferencz ezeket mondotta: »Az ipari munkabérek sokkal magasabbak a mezőgazdasági munkabéreknél s az ipari üzemek képesek a mezőgazdasági munkálatok befejeztével felszabadult munkaerőket absorbeálni s ezeket az őszi és téli hónapokban megfelelően foglalkoztatni. Ez a tény megjelöli az irányt, melyben iparfejlesztésünknek haladnia kell. Iparunkat lehetőleg úgy kell berendeznünk, hogy az egyes üzemek főtermelése az őszi és téli hónapokra összpontosíttassék.« (L. az enquéteről kiadott jelent. 41. old.) Nagy mondás ez, mely, ha az életbe átmenne, a legnagyobb mérséklője lenne a kivándorlásnak, főképp az oly mezőgazdasági jellegű vármegyében, mint a minő Torontál is.

Természetesen minden üzennél ez nem lenne lehetséges, de a ezukor, szesz, kender és len, s más ily mezőgazdasági nyers terményeket feldolgozó ipari munkálatoknál nagyon is keresztülvihető volna. E mellett fokozatos és ezéltudatos vezetés mellett meg kell tanítani a népet a háziiparra is. Itt van a kosárfonás, szövés, hímzés, selyemtenyésztés s más ilyen foglalkozások, miket a gyermekek is elvégezhetnek. Mindezek együttvéve folytonos keresetet nyújtanának népünknek s így azt pénzhez, jó módhoz juttatná, ami által azután földszerzési vágyának is eleget tehetne, s nem kellene kivándorolnia.

A hitbizományok eltörlésének s a papi birtokok elkobzásának nem vagyok híve, s azt általánosságban nem is tartom keresztül vihetőnek. Korlátozni azonban mind a kettőt kellene. A hitbizománvoknál nézetem szerint meghatározandó lenne a birtok nagysága, s ennelv a maximumnak tiszta magyar vidéken kisebb, nemzetiségi, hegyes, erdős vidéken nagyobb területűnek kellene lennie. A legelőknél a falubeli lakosság állattenyésztési érdekeit kellően megvédelmezném, azokat szaporí-

tanám, hogy a mai állatállomány ne csak megmaradjon, hanem lehetőség szerint szaporodjék is. Az ipari szeszgyártás teljes beszüntetése mellett kényszeríteném a hitbizományok urait mezőgazdasági szeszgyárak létesítésére, a szövőipar fejlesztetése céljából kender-, len- és gyapjútermelésre, azok feldolgozására és más üzemek alapítására. Ily körülmények között azután a hitbizományok nem átkai, hanem valóságos jötevői lennének az egyes vidékeknek.

Az egyházi és községi birtokoknál kényszeríteném azok tulajdonosait a családok nagyságához mérten a földeknek 15-25 holdas parcellákban való nyilvános árverés melletti bérbeadására. Ily kezelés mellett azután nem történhetnék meg az, hogy némely város óriási kiterjedésű birtokai mellett is el van adósodva, sőt némely helyen a községi pótdadó még az állami adónál is magasabb. Az állami ingatlan birtoklási jogát helytelennek tartom. Sokkal helyesebb lenne, ha az állami birtokok örök áron eladatnának és telepítésekre használtatnának fel, ami által ezen főleg nemzetiségi vidékeken fekvő ingatlanok az Alföld nagyarányú népszaporodásának természetes levezető csatornáik lennének s a magyarság terjedésére igen célszerűeknek bizonyulnának. A mi törvényhatóságunkban különösen sok a kincstári föld, azonkívül itt van a dunai öblözet mintegy 70.000 holdja, amely kellő ármentesítés és belvízlecsapolás mellett sok ezer magyar családnak adhatna kenyeret.

Nagyon üdvös lenne a »családi otthon«-ról szóló törvény meghozatala s vele kapcsolatban az örökösödési jogintézményünk olyatén megváltoztatása, hogy bizonyos minimumon alul az ingatlan elosztható ne legyen. Nem lenne ez hátrányos a szaporodásra sem, sőt bizonyos természetszerűen bekövetkező megszorítás után a gazdasági üzemek belterjesebb folytatása, egyéb megélhetési források teremtése önmagától idézné elő a szaporodást.

Mindezen intézkedésekhez természetesen hozzá kell járulnia a helyes adórendszernek, nem az állítólagos hozadék, hanem a tényleges jövedelem megadóztatásával, bizonyos mértékű progressivitással. Főképp rendezendők a vízszabályozási járulékok és a községi pótdadók, a fogyasztási adókból pedig azok, amelyek a feltétlenül szükséges élelmiszereket

drágítják meg, mérséklendők, míg a többi erősebben lenne megadóztatandó.

Ilyen és ehhez hasonló intézkedések azután erősen megapasztanák a kivándorlást és lehetővé tennék gyakorlati keresztülvitelét GELLÉRI MÓR e szép szavainak, melyekkel tanulmányomat egyúttal be is fejezem: »Ha mi Magyarországon meg tudjuk teremteni az előfeltételeket arra nézve, hogy itt mindenki, aki dolgozni akar és tud, tisztességesen megélhessen, . . . hogy ne csak napi szükségleteit fedezhesse, hanem valamit fentarthasson öreg napjaira is, nagyon sokan fognak visszatérni ebbe az országba s el fogják foglalni a helyet annál a munkaasztalnál, amely mellől nagyobb reményektől kecsegtetve távoztak.« (L. a Gy. O. Sz. Kiv. enquetejéről szóló jelent. 66-67. old.)

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A zsidók mint a közgazdaság tényezői.

(Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben. Leipzig: Duncker und Humblott 15)11. (XXVI.. 476.) 8”.

WERNER SOMBART minap megjelent könyvét tulajdonképp nem is akarta megírni. Csak véletlenül történt, hogy mégis megírta. »Der moderne Kapitalismus« című munkája (1902.; új kiadásán dolgozott és a capitalista szellemről szóló tanai akarta kimélyíteni, amidőn kezébe kerültek MAX WEBER-nek a puritanismus és capitalismus összefüggését vizsgáló írásai. WEBER eszmemenetét szemlélgetve jött rá, hogy az úgynevezett puritán dogmának mindamaz alkotó részei, amelyek a capitalistikus szellem kifejlesztésére fontosaknak látszottak, tulajdonképpen a zsidó vallás eszme köréből kölcsönözvek. Ugyancsak véletlenül jutott ama meggyőződésre is, hogy a modern közgazdaság felépítésében a zsidóknak sokkai hatalmasabb szerepük volt, amint azt mindezeideig hittük volna. Úgy jutott erre a nézetre, hogy kutatott, mi leheteti az oka annak a változásnak, amelyen a világgazdaság a XV. század végétől a XVII. század végéig keresztülment é amelynek során súlypontja Déle Európából az északnyugon országokba tevődik át. Nem talált sehol sem elégséges magyarázatot arra, hogy miért süllyed egyszerre Spanyolország, és viszont miért emelkedik egyszerre Hollandia gazdasága? Az okot kutatva, hirtelen villant meg agyában, hogy a zsidók okozták a rögtönös gazdasági fellendülést, még pedig döntő fontosságú pontokon, ott, ahol megjelentek és visszaesés támadt nyomukban ott, ahol távoztak.

Eme ténybeli megállapítás nyomán keltek a tulajdonképpeni tudományos problémák. Mit is jelentett gazdasági lel-

lendülés azokban a századokban? Minő sajátossággal járultak hozzá a zsidók a fellendülés előidézéséhez? Mi tette őket alkalmasakká az effélére?

Munkája első könyvében a zsidóknak a modern nemzetgazdaság kiépítésében való részvételét tárgyalja. Mindenekelőtt azonban kutatási módszerével ismerteti meg, amely részint statisztikai, részint, amint ő maga nevezi, genetikus. Röviden: jó volna, ha minden gazdaságtörténeti kérdésben a legmegbízhatóbb eszközzel, számmal dolgozhatnánk, vagyis statisztikával, mivelhogy azonban ez nem igen megy, kénytelenek vagyunk másokból, kortársak stb. véleményéből és egyes nehezebben mérlegelhető adatokból kombinálni.

Előre bocsátja a szerző, hogy a zsidók szerepét a modern capitalismus kiépítésében egy inkább külső és egy *belső szellemi* behatásban látja. Külsőleg lényegesen hozzájárultak a zsidók ahhoz, hogy a nemzetközi gazdasági viszonylatok mai színezetüket nyerték és, hogy a modern állam, a capitalismusnak – amint ő mondja eme burkolata – a maga sajátos módján keletkezhetett. »Belső, szellemi jelentőségük, úgymond, a capitalismus kiképzésére azért oly nagy, mert tulajdonképpen ők azok, akik a gazdasági életet modern szellemmel átítatják; mert a capitalismus legbensőbb eszméjét legelőször ők juttatják teljes kifejlődésre.«

Hatalmas részük volt a zsidóknak a kereskedelem újjáalkotásában, így folytatja SOMBART, általánosságban, amint az a gazdasági terület eltolódásával adódik. Ők alapítják meg a lipcsei vásár fényét, ők tartják fenn a levantei kereskedelmet, és tulajdonképpen előidézői Németalföld világnagyságának. Szembeötlő ama fontos tény, hogy a zsidók a fényűzési cikkekkel való kereskedelmet sokáig úgyszólván monopolizálják. Másfelől ott látjuk a zsidókat vagy túlnyomó többségben vagy kizárólagosan, ahol tömegárúk behozataláról van szó. Ők hoznak forgalomba először új, régi eljárási módokat megbolygató cikkeket, gyapotot, indigót stb. stb.

Az ú. n. Judenkommerz, a modernséget jelenti szemben a tradícióval. Ennek az újjáalakulásnak, melynek során a modern capitalismus virágzásra jut: fontos előfeltétele a gyarmati expansio volt. SOMBART igyekszik bizonyítani, hogy ebben a zsidóknak ismét előkelő, hogy ne mondjuk döntő szerepük volt. Nagy részük volt minden coloniális alapításban, úgy keleten, mint nyugaton és délen. Amerika minden részében zsidóország, ezen eredményhez kell, hogy vezessen SOMBART szerint, a források tanulmányozása. Csodálatosképpen a zsidók Amerika felfedezésével legbensőbbben össze vannak szövődve, mintha az új világ csak nekik, csak az ő segítségükkel fedezettett volna fel, mintha a Columbusok csak Izrael üzletvezetői lettek volna. Amerika

felfedezésének tudományos és anyagi alapját zsidók teremtették meg. Az első, aki amerikai partra lépett, sőt maga Colombo is, zsidó volt. Alig nyíltak meg az új világ kapui, az ugyanakkor kiűzött spanyol zsidók egy része oda menekül. Végig kíséri az új gyarmatok St.-Thomé, Barbados, Jamaica, Surinam, S.-Domingo, Martinique sorsát, amint azt szemlélőként a zsidók szövik és áttér az Északamerikai Unióra, amelynél, szerinte, tetőtől-talpig zsidóbb föld sincs a föld kerékiségén. Északamerika betelepítése zsidók érdeme, nemi-kevésbé az Unió függetlenítése is.

A modern gyarmatgazdaság kialakulása és a modern állam keletkezése két egymást feltételező jelenség. Egyik sem képzelhető el a másik nélkül és mindkettőtől egyformán függ a modern capitalismus genesisise. Ezért kutatja SOMBART, hogy minő részük volt a zsidóknak eme »legbensőbb lényében államtalan népnek« a modern állam keletkezésében? Ha maguk az uralkodók nem is voltak zsidók, bajos modern fejedelmeket zsidók nélkül elképzelni. Karöltve haladnak a legújabb korban előre. Fejedelem és zsidó egyesülésében SOMBART a fölfelé törő capitalismus és vele a modern állami jelképezését látja. A zsidók biztosították a modern állami anyagi alapjait kétféleképpen: Ellátták háborúban hadfelszereléssel és pénzzel a fejedelmeket. Majd elkövetkezik – szemben ezen személyes szolgálatokkal – a nyilvános hitel demokratizálása. Az udvari zsidó kikapcsolódik. Ismét a zsidók azok, akik a modern kölcsönügyet kifejlesztik, vagy kifejlesztetni segítik. Feleslegessé teszik a régibb idők gyakorlatával szemben maguk magukat és ezzel még jobban hozzájárulnak a nagy államok megalapításához.

Már most végig veszi SOMBART az egész modern gazdasági átalakulást, a gazdasági élet úgynevezett commercializálását.

A gazdasági élet commercializálása alatt nagyjában – a részleges kifejtést *Modernier Kapitalismus*-ának jövő kiadására hagyja – azt érti SOMBART, hogy az összes gazdasági folyamatok kereskedelmi folyamatokká oldatnak fel, kereskedelmi ügyletek alá vettetnek, vagyis a tőzsde, mint minden nagy-capitalista kereskedelem központi szerve alá kerülnek. Ez a: »Prozess der Verbörsianisierung der Volkswirtschaft.«

Ezek után részletesen azt igyekszik kifejteni, hogy ebben a folyamatban a zsidóknak alkotó részük volt, sőt hogy a modern gazdasági életünk e fejlődésben kifejezésre jutó sajátossága keletkezését tulajdonképpen zsidó befolyásnak köszöni.

Végig veszi a modern értékpapírokat, a váltót, a részvényt, a bankjegyet, a részkötelezvényt és igyekszik bizonyítani valamennyinek zsidó eredetét vagy azon körülményt, hogy kifejlesztésük jórészt zsidóknak volt köszönhető.

Az értékpapírokkal való kereskedés is zsidó eredetű. Maguk a tőzsdék zsidó alkotások. Az emissiók üzlet zsidó, úgyszintén az egész mai úgynevezett alapító üzlet, a gründerizmus is. A *credit mobilier* zsidó szerzemény. Itt elértük az ipar modernizálásához. Miben áll ez? Az ipari kapitalizmus nem egyéb, mint a gazdasági folyamat felbontása alkotó részeire: a műszakra és a kereskedelemre, miközben a kereskedelem marad úr a technika fölött. Ez biztosítja a hatalmat itt is a zsidóságnak, a kapitalistikus gazdaság kialakulása óta. „

SOMBART azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy közgazdaságunk külső szerkezete a zsidóknak köszöni létét, hanem azt is kimutatja, hogy a modern gazdasági élet belső lényege, a gazdálkodás elvei, az, amit a gazdasági élet szellemének, vagy szerinte még találóbban » *Wirtschaftsgesinnung*«-nak neveznek, ugyancsak legnagyobb részben zsidó befolyásra vezethető vissza.

Ezen befolyást úgy igyekszik rekonstruálni, hogy végigkutatja az egyes országokban, milyen hatást keltett a zsidóság mint *concurrentia* a bensülöttekre. Azt találja, hogy a zsidóság és a bensülöttek közt mindenütt két különböző világnézet, vagy legalább is két alapelvben elütő » *Wirtschaftsgesinnung*« küzdött. A zsidók közt általában dívó üzleti morál nem inferior, a zsidó kereskedők közt általában elfogadott üzleti gyakorlat nem immorális, hanem csak a modernebb a kevésbé modernnel szemben, ahogy azt a fejlemények mutatják is, amennyiben ma már mindenki elfogadta azokat az újításokat, amelyek annak idején anarchiaszámba mentek. A zsidók előbb voltak *csak kereskedők*, par excellence kereskedők, olyanok, akik a valóban kapitalistikus gazdálkodás szellemében minden természetes céllal szemben elismerték a kereseti cél elsőbbségét. A zsidóság nem abban különbözött a többi lakosságtól, hogy uzsoráskodott, hogy vagyont halmozott fel, hanem hogy ezt nem titkon, de nyíltan csinálta. A zsidók nem várják be a vevőt, hanem felkeresik, reklámot teremtenek, ők az új. n. surrogátumok megteremtői, a kis hasznot, amelylyel a többi kereskedővel szemben megelégszenek, nagy forgalommal tetézik. Igyekeznek lehető legolcsóbban termelni, gazdaságosságuk viszi őket az addig teljesen értéktelen hulladékok feldolgozására. Ők a megteremtői a modern nagy áruháznak, ők vezetik be a részletüzletet, a hitelközvetítést, a modern kávéházat stb. stb. Egyszóval ők voltak azok, akik kívülről új eszmekört hoztak a modern gazdasági életbe.

Mi volt ehhez szükséges? A kapitalizmus egyik uralkodó eszméje: a szerzés eszméje, az » *Erwerbsidee*«, a másik: a gazdasági racionalizmus. Ez utóbbi megnyilatkozik a gazdálkodás tervszerűségében, célszerűségében és számadásszerű-

ségében. A modern capitalismus megkívánja a gazdálkodó egyedtől, hogy benne a vállalkozó és az üzér egyesüljön. A jó vállalkozó az, akiben egyesül: a feltaláló, a felfedező., a hódító és a szervező.

Ezen általánosságok kifejtése után azt igazolja, hogy: zsidók objective alkalmasak a capitalismusra. Négy sajátos-ságot emel ki, mint amelyek erre alkalmatossá teszik: területi szétszórtságuk, idegenségük, félpolgár voltak, gazdagságuk, A zsidók által ősidők óta gyakorolt pénzkölcsönzés objective képesítette őket a capitalismus megteremtésére, fejlesztésére és terjesztésére. De ezenkívül subjectiv mozzanatoknak is kellett közreműködniük. Ezért vizsgálja SOMBART a zsidó vallás jelentőségét a gazdasági életre nézve. Megállapítja, hogy η rationalismus úgy a judaismusnak, mint a capitalismusnak egyformán alapvonása. A célszerűségi eszme is rokonmódon vonul mind a kettőben végig. Végigfutja a talmudot és ki keresi belőle a gazdasági vonatkozásokat. A zsidó vallás a földi jólét biztosítását nem veti meg, sőt mindenütt megtalálható írásaiban a földi jólét dicsérete. A zsidó vallás racion;lisálja az életet minden irányban. Ez a racionálisítás természet-szerűleg minden ösztönt a capitalismus szolgálatába terel. A zsidó vallás mindig elidegenítette a zsidóságot környeztetétől. Ez a zsidóság gazdasági tevékenységét könnyítette, elősegítette.

A vallás vizsgálatával és az így nyert eredményekkel meg nem elégedve, kutatja a zsidók collectiv lélektanát. Nagy fontosságot tulajdonít a zsidóság túlnyomó szellemiségének, intellectualismusának. A zsidó éles elméjű, de nem szemlélődő. Élesen lát, de nem sokat tekint által. Politikailag individualism, Mint fennebb említettett, rationalista nemcsak elméletben. hanem gyakorlatban is. Lénye merőben teleologikus. Nem zsidó vonás valamely tevékenységet öncélnak tekinteni. Nincs szó, amely a zsidó fülének bizalmasabban hangoznék, mint a tachlisz, amely szó: cél, végcél, eredményt jelent egyben. Alapja a zsidó jellemnek a mozgékony-ság, a fáradhatatlanság és az alkalmazkodni tudás. Született terjesztője a zsidóság a haladásnak minden téren.

A végeredmény, hogy zsidó charakteristikum, zsidó válla-és capitalismus között szoros parallelismus van. Capitalismus, liberalismus, Judaismus testvérek . . .

Hogy ez a zsidó sajátlagosság hogy keletkezett? Ennek kellő megvilágíthatása végett hozzá kell nyúlnia SOMBART-nak a race-kérdéshez. Vizsgálat tárgyává teszi a zsidók embertani saját-ságait, vagyis inkább a vonatkozó irodalmat, a zsidó race-m igyekszik megragadni és vizsgálja a zsidóság mai lényegének mindenkorbeli állandóságát. Azt állapítja meg, hogy végig egy-forma a viszony a zsidóság és az őt felvevő népek közt-

A diasporában a zsidók már úgy viselkedtek, mint a legújabb időben. Constans vallásuk, állandó jellegű gazdasági tevékenységük. Mindig tehetségük volt pénzügylethez úgy a legősibb időkben, mint ma. A legmesszebb tudományos területek átkutatása után oda jut¹⁾ a szerző), hogy ha a zsidóknak a gazdasági életre való világhistóriai jelentőségét egy mondatban akarnók megmagyarázni és megokolni, azt kellene mondanunk, hogy onnan ered, hogy egy keleti nép északi népek közé vetődött és ezekkel cultura-házasságra lépett . . .

Igyekezünk nagyjából és lehetőség szerint követni SOMBART eszmemenetét és a hátralevőkben könyvének taglalását kíséreljük meg. Előrebocsátandó azonban egy. SOMBART könyve 27 nyomtatott ív és mégis az egész munka az elhamarkodottság, a sokatmarkolás, felületesség benyomását kelti. Nem azért, mert a szerző maga is avval kezdi, hogy könyve szigorúan tudományos könyv, ami egyszersmind hiánya, mert tartózkodnia kell értékítéletektől és így csak tények megállapítására és magyarázatára kell szorítkoznia. Nem, nem itt van a hiba. Nem az a baja, hogy túltudományos, és nem is tartózkodik az értékítéletektől, mert vannak értékítéletes könyvek, amelyek amellet tudományosak is. Ott van inkább a bökkenő, hogy a *zsidókérdés* mint complexum nem tudományos. Mint complexum szolgálhat egyes agitátoroknak (CHAMBERLAIN, STÖCKER, ROHLING, DÜIRING, DRLMOND stb. stb.) és maniakusoknak alapszövevül. De nem szolgálhat tudományos rendszer vagy egység gyanánt. A hány politikai, ethnikai, földrajzi stb. alakulat, annyiféle zsidóság; ezen múlik és nem az egyes szerzők rendszerezni tudása hijján, vagy rövidlátásán, vagy más hibáján, hogy az úgynevezett zsidókérdést szép szerével nem tudják egy tetszetős és amellet a tudományos próbát megálló rendbe rakni.¹⁾

Mindenekelőtt nézzük módszerét. Statisztikai, genetikus. Az egyiket nem tudja keresztülvinni, a másik révén elnyert eredmények elfogadása, vagy el nem fogadása az olvasón múlik. Vegyük a zsidók kettős hatását, a külsőt és belső-szellemit. A külsőt mérni nem lehet, csak nagy ritkán és igen sok jó akarattal; a belső, a szellemi, amelynek mérésére a genetikus módszer volna alkalmazható, nem meggyőző az olyanokra, akik eleve nincsenek a könyvnek bevallottan, bár értékítéletet

¹⁾ Könnyű DRUMOND-nak a maga vészkiáltásaival. Utóbbi kimutatja, hogy a mai Franciaország minden bajának és vélt betegségének egy oka van: a zsidóság; GAMBETTA zsidó, LAW zsidó volt, ami szerinte rossz, az egyszerűen mind zsidó. De mit tegyen az, aki igazságot kutat, tudományos akar lenni és jóhiszemű. Az úgy jár, mint SOMBART, nemcsak »einseitiges puchot«, »Thesenbuchot«, hanem igazán egy »Sonderbares Buch«-ot írt, amely igekezzünk megállapítani, ad-e újat, előbbre viszi-e a tudományt? vagy nem?

nem tartalmazó, tényleg azonban valósággal extatikus részeire hangolva.

Ragadjuk ki a főpontok egyikét. A világgazdaság súlypontja áttevődik délről északnyugatra. Ennek okát eddig senki nem sejtette. Most íme megvan. A zsidók kiűzetése Spanyolországból és befogadása északnyugaton, mindent megmagyaráz. Igaz, hogy egy helyen egészen szürkén és halkán megjegyeztetik, hogy más okok is voltak, de az író akarva, nem akarva, mégis azt a felfogást ébreszti, hogy »Izraelnek olyan hatása van, mint a napnak, ahol megjelenik, ott élet és fény, ahol letűnik, pusztulás.«

Olyan emelkedések és esések, mint amilyen a Földközi tenger vidékéé és Nyugoteurópáé, nem állnak elszigetelten, hanem törvényszerűen ismétlődnek. Culturák keletkeznek, pusztulnak, emelkednek, sülyednek, stagnálnak stb. Ha igaz volna, és olyan nagy mértékben volna igaz, amit SOMBART oly fontosán állít oda, akkor a Spanyolországból kiűzött zsidók gros-jának, amely keletre került, többet kellett volna tudnia a keletből, a Levantéből és a Balkánból, no meg Lengyel- és Oroszországból csinálni.

Viszont a helyszüke miatt csak érinteni is elegendő lesz, hogy Hollandia XIII. században már a legjelesebb culturájú, hisz köztudomású, hogy már GUICCIARDINI szerint azon tájban nincsenek analfabétái, textilipara, művészete jeles, a legnagyobb emberi energiával védekezik a tenger ellen, sok száz mértföldnyi gátja van, pompás kerti culturája stb. stb. Egy szóval az emberi cultura egyik vezetője szemben Spanyolországgal, amely hanyatlóban van. Ezek olyan tények, amelyek úgy statisztice, mint pedig genetice mérhetők. Hollandia és a SOMBART által említett egy-két pont culturállapota abban az időben, amint azt számtalan tény dokumentálja, olyan volt, hogy a Spanyolországból kiüldözött zsidókat be tudta fogadni és ami a fő, el is bírta őket. Ezt maga SOMBART is látja, de megint csak egész futólag epizódképpen érinti, hogy a hollandusok belátták, hogy mit bírnak a zsidókban. Maga ez a belátás igen magas culturfokot igényel, amely akkor ott meg is volt. Ez az eszmemenet valóban nem post hoc ergo propter hoc izű, de nem is új. ROSCHER a maga rendszerében szépen ki is fejtette és bizvást el is mondható, hogy a zsidók gazdasági befolyását kellőképpen fogta fel. Felfogása kiszélesíthető itt-ott, ahol túlságosan elnagyolt, módosítható, de alapjában véve megáll.

Genetikus módszerét SOMBART úgy érvényesíti különösen, hogy a kortársak véleményét hallgatja meg a zsidókról. Ezeknek azonban ötletszerűen és legtöbbször túlnagy súlyt tulajdonít. Mert ha pl. valaki, mondjuk egy magyar vidéki ember, aki a zsidót csak a faluvégi boltos meglehetősen szerény alakja nyomán ismeri, elolvassa STÖCKER vagy DRUMOND ma írt

könyvét, akkor azon túlzások alapján, amelyeket az ilyfajta jérok felhalmoznak, azt hihetné, hogy a német császár és a köztársaság elnöke reggelenként jelentkezik kihallgatásra az illető zsidó főhatalmasságnál. Tudjuk a mai gyakorlatról, hogy minden érdekképviselő képviseltjei bajainak felsorolásában igen sötét színeket szokott használni. Tehát a zsidókra panaszkodó francia és német kereskedők is nyilvánvalóan túloznak. Pedig SOMBART az ilyen kifakadásokat és jajgatásokat készpénznek veszi. Röviden: nyilvánvaló, hogy SOMBART a rendelkezésre álló számadatoknak túlnagy fontosságot tulajdonít. Voltak a zsidók közt, hogy megint csak egy példát vegyünk a sok közül nagy és hatalmas finánczkapacitások, de a modern állam kialakulásában a zsidóságnak olyan nagy szerepe talán még sem volt, amint SOMBART odaállítja.

Egyáltalán nem látszik bizonyítottnak, hogy a zsidók a luxusczikkekkel való kereskedelmet valóban monopolizálták volna, vagy hogy valóban vezető helyet foglaltak volna el a tömegárúterjesztésben. Hogy Amerika minden részében zsidó ország, nyilvánvaló túlzás. Aminthogy az sem látszik bizonyítottnak, hogy az ültetvényes gazdálkodásban a zsidók vezető helyet foglaltak volna el.

SOMBART-nak egyik jelentékeny hibaforrása abban rejlik, hogy bizonyosra veszi, hogy kútfői, ahol spanyolokról és hollandusokról van szó, feltétlenül mindig zsidókat, marannokat értenek. Hogy mennyiben van igaza, alapos felülbírálatra szorul.

Különösen erős bírálatra szorul a »Kommerzialisirung des Wirtschaftslebens« című fejezet, amelynek bizonyítékai vajmi gyenge lábon állanak. Az egyes értékek zsidó eredetére vonatkozó rész nagyon sántikál. Csodálatos, hogy SOMBART ott, ahol kevés forrásszerű bizonyíték van, egyszerre valósággal gúnyolódni kezd azokkal, akik olyan naivak, hogy tudományos műben úgynevezett forrást is szükségesnek tartanak.

A váltóról az az uralkodó felfogás, hogy középkori olasz kereskedők kezdték el. SOMBART szerint a „genuaiak” zsidók. Bizonyíték csak közvetett: A részvényt zsidó eredetűnek veszi, de kénytelen beismerni, hogy bizonyíték nincs. (69. old.) A bankügy eredete velencei, tehát bebizonyítja, hogy Velence: „war eine rechte Judenstadt”. A partialis obligatio is zsidó eredetű, de persze csak sejtési alapon, határozott bizonyíték nincs. (74. old.) A momre nevű papírnak ugyancsak kár volt olyan nagy fontosságot tulajdonítani, mert az Lengyelországban az ottani zsidóságban ugyanoly körülmények folytán ugyanakkor lép fel, mint egyebütt a bianco papír, csak a név más.

Amit az értékpapírokról szóló összegezés ötletéből mond SOMBART, hogy t. i. »die geringste Ratio eines Ereignisses gilt mir

ebensoviel, wie die „quellenmässigen“ Nachweise aus tausend Urkunden« erősen CHAMBERLAIN ízü és nem áll meg, mert a középkorból élő tanunk nem maradt és így csakis „forrásszerű” adatokra vagyunk utalva. Az események „ráció”-ját is tehát csak forrásokból állapíthatjuk meg. Azután hogy megnyit tud két ember ugyanabból a forrásból kiolvasni, tisztára egyéni dolog.

Az, hogy bizonyos papírok kifejlesztése csak a zsidók érdeke lehetett speciális elnyomott helyzetük folytán, meg nem áll, mert nemcsak zsidók kereskedtek olyan feltételek közt, mint a zsidók, hanem örmények, görögök, velenceiek stb., akik ugyanazon praktikákra voltak utalva, mint a zsidók', hogy pénzükhöz jussanak, hogy ki ne raboltassanak, amint-hogy nagy históriai tévedés azt hinni, hogy csak a zsidóknak lett volna a helyzetük a középkorban válságos és veszedelmes. A tulajdonosra szóló papírok lehetővé tették a vagyonok eltüntetését, az igaz; de ez a körülmény nem volt elegendő, sőt elenyészően csekély volt ahoz, hogy a mai pénz- és értékpapírgazdaság formáit kifejlessze. Specialista jogtörténész feladata lesz megállapítani, hogy valóban oly belső különbség van-e két jog „szelleme” közt, mint a germán, a római és a zsidó közt, és hogy nem minden jog hajt-c hasonló culturfokon és hasonló körülmények közt azonos hajtásokat? Itt valósággal közbe ordít az összehasonlító vallástudomány számtalan analógiája, mint azt alább még látni fogjuk.

A tőzsde is zsidó intézmény és csodálatosképpen: „die Börse erschien wie Minerva: sie sprang völlig gerüstet hervor”. (105. 1.) Ezt az olyan író mondja, akinek mint minden modern kutatónak kell, hogy hiszekegyje a fejlődés törvénye legyen. De miért? Mert ha a tőzsdét mint kis magvakból lassan, de szervesen fejlődött és a capitalistikus alakuláshoz fokozatosan alkalmazkodót mutatja be, akkor bajosan lehetett volna zsidó eredetűnek feltüntetni. Ha azonban azt tesszük fel, hogy a tőzsde III. Orániai Vilmos alatt keletkezett, akkor azt is látjuk, hogy az akkori hollandus zsidók és angol zsidók elsőknek szereztek harezteri tudósításokat és ezeknek alapján more hodierno tőzsdéztek és elsők voltak, akik mai értelemben tőzsdét létesítettek.

Feltűnő, hogy egyik helyen nagy súlyt fektet SOMRA κτ arra, hogy valamely gazdasági ágban, vagy új cselekvőségi formában kit illet a kalendáriumi elsőség, míg máskor ezt az elsőségkutatást történetírói nyegleségnek minősíti. Az eoyik esetben (pl. a partralépés Amerika felfedezésekor), fontos, hogy zsidó volt az első, akiről a krónika szól, a másik esetben (váltó történetében) az teljesen mellékes.

Ugyancsak légvárban kacsalábon forog a Kapitalistische Wirtschaftsgesinnung kialakulásáról szóló fejezet is.

A mai »gazdasági szellem« zsidó eredetű. Ez a tétel. Nyomban utána: »aktaszerűleg« persze ezt igazolni nem lehet, úgymond némi gunyorral a szerző, ami azonban fontos, az az a »hangulat«, amely ama körökben uralkodott, akik a zsidó szellemet, mint valami idegenszerűt legelőször kellett, hogy észleljék.

Két világfelfogás, két különböző Wirtschaftsgesinnung harcza. Ezt mondhatta nyugodtan, aki nem restelte, hogy merőben transcendental is érvekké dolgozik. Aki azonban haladott a korrál, az bizonyítani akar. SOMBART két hatalmas fejezetben igyekszik az elmondottakat bizonyítani. Kiindul természetesen a kérdés az egész zsidókérdés történetéből. A régiék is tudták, hogy a zsidók kereskedtek, kereskedő nép voltak, de hogy miért voltak kiváltképpen kereskedői nép, senki sem tudta kifejteni. SOMBART megkísérli és egy bizonyos parallelismust sejt a capitalismus eszmei egésze és a zsidóságot mozgató elemek egésze között, amiből azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a zsidók voltak azok, akik a mai capitalismust kifejlődésre juttatták. Az bizonyos, hogy a capitalismus kifejlésztésében a zsidóságnak hatalmas része volt. De az is igaz, hogy a kereskedelem a zsidóság jelentékeny részének kenyere, életeleme volt. Nem kell tehát túlságos elméi az összefüggések megconstruálására: hogy ugyanis annak a csoportnak, melynek legnagyobb része kereskedő volt, nagy, viszonylag tekintélyes részben hozzá kellett járulnia egy jelesül a kereskedelmet illető folyamat irányításához, talán kevéssé csodálatra méltó vagy rendkívüli. Ez bár tudva volt is, tagadhatatlanul szép tudományos feladat az ily kérdésnek rendezése, tisztázása. Az azonban, hogy a zsidóság miért volt praedestinálva a kereskedelemre, ha ugyan praedestinálva volt (ugyanis legalább ugyanannyi és ugyanoly súlyos szaktekintély állítja, mint tagadja eme praedestinatiót) nem láthatja megoldva, vagy a megoldáshoz közelebb az, aki eleve nem hitt benne. FINOT-nak és HERZ-nek éppúgy meglesznek a jövőben a hivei, mint eddig voltak. Nem válik valószínűbbé a raceokról szóló költői elmélet akkor sem, ha Amnion vagy CHAMBERLAIN helyett SOMBART úzi. Azaz, ki tagadja, hogy vannak a világon sárga, fehér, fekete emberek, hogy vannak köztük különböző okokból eredő különbségek. Azonban ezideig sekinek sem sikerült szép szerével, tudományos eszközökkel levonni eme különbözőségek következményeit. Hanem igenis lynchcsel és pogrommal. Emlékezzünk csak FINOT tagadhatatlanul autentikus forrásokból eredő példáira, amelyeket a végtelenségig lehet tetézni és amelyek szerint mindama tulajdonságoknak, amelyekkel egy »fajt« egyesek felruháznak, mások ugyanakkor vagy máskor más fajokat ruháznak fel.

Ugyanazt, amit a zsidókról mondanak egyesek, mások éppen a zsidók hiányainak szokták felróni. E téren SOMBART egyáltalában nem tudott világosságot teremteni. Hogyan is tudott volna, amidőn annyira megfélekedett magáról ez egyébként jeles kutató, hogy a vér-symbolismusból kölcsönzött hasonlattal, egy semmitmondó merőben költői képpel, akar világtörténelmi tényeket plauzibilisekké lenni. Mert az, amit egy XVI. századbéli spanyol orvos, JUAN HUARTE de SAN JUAN, akinek ma már teljesen túlhaladott és gyermekjátékszámba menő ideológiája konstruált a zsidó szellemről, nem vehető józanul kiindulási alapul. Pedig SOMBARTOT annyira rabul ejtette egy fantom, hogy annak kedvéért »psycho-biológiai« tudományos forrásul fogadja el a régi spanyol orvost, mert néhány merőben másképp értett, de az övével rokon csengésű gondolatot táplált.

Az erdőből, amelyet kiirtottak és a mocsárból, amelyet szánná tettek, keletkezett ama Wirtschaftsgesinnung, amely évezredekig uralkodott Európában, mielőtt a capitalismus jött. . . A végtelen sivatagból, a nyárgazdálkodásból fejlődik a capitalismus . . . Egy délről északra dobott száraz és forró sivatagi népnek culturpárosodása egy északi nedves néppel okozta a capitalismust ... De minek folytatni? Olyan kalandos könyv ez, amelyet éppen ezért százezrek fognak buzgón olvasni, mert ragyogó szellemmel és drámai érdekességgel van írva. Az is valószínű, hogy sok tudóst fog tovább kutatásra ösztönözni. Ez egyedüli létcélja. Mert hogy a tudományt magában előre nem viszi, az bizonyos. Vallás és összeházasodás volt az a két vasgyűrű, amely a zsidóságot évezredekken át összetartotta. Ezen kákaigazságért valóban kérdés, hogy érdemes volt-e félezer oldalát megírni?

V. I.

A kézműipar állami támogatásáról.

(A kézműipar állami támogatásáról. Kiadja a debreczeni kereskedelmi és iparkamara. Debreczen, 1911.)

A fenti címen a debreczeni kereskedelmi és iparkamara közzéteszi egy, a minap a kereskedelemügyi kormányhoz intézett felterjesztését, amelyről annál inkább érdemes megemlékezni, mert az országnak egyik kisiparban legdúsabb vidékére vet érdekes világosságot.

A dolgozat abból indul ki, hogy rámutat a mi kisiparos problémáinknak egy egészen sajátos, külön magyar vonására, amelylyel a külföldi példától különbözik s e miatt azokétól eltérő külön gondozást igényel és érdemel. A kisipar halálos ítéletének hirdetésével semmire sem megyünk. Pártolása, mesterséges táplálása a nemzetfentartás egyik gazdasági kötelessége; egyelőre más téren ezt a népszaporodást kenyérkeresőnek nem tudjuk elhelyezni.

Azonban a kisiparfejlesztésre törekvésnél is merőben téves felfogás volna az állami támogatástól várni a teljes megerősödést. Nagyon fontos része az iparfejlesztésnek az önsegély felébresztése. Ennek legjobb eszköze a képzés. Tanítani kell köz- és szakismeretekre, műhely- és gépgyakorlatokra, mert tanoncoktatásunk minden fogalmat meghaladólag gyarló. Szövetkezeti ügyünk Achilles sarka az iparfejlesztésnek. A debreczeni kamara területén tett tapasztalatok szomorúak. A baj természetesen nem a rendszer lényegében, hanem a megvalósítás módjában volt. Legnagyobb támogatás a műiparnak állandó megrendelésekkel való ellátása, a főerő pedig a közszállításokban rejlik. A kézműipar jövőjét illetőleg kettős lehető ségről lehet szó. Az egyik út a termelés mennyiségének fokozására való átszervezkedés, a másik a fogyasztás igényeihez való simulás. A kisipar fejlesztésére hivatottaknak ennél a kérdésnél általában a következő főszempontokra kell figyelniök: a termelés fokozására, a képességek fokozására, a termelési költségek csökkentésére és az értékesítés fejlesztésére.

A jelen felterjesztés alapját tevő ministeri leirat egyik pontja szerint az iparosok és kézművesek iparáganként és községenként névsor szerint felsorolandók. A felterjesztés rámutat ezen feladat keresztülvihetetlenségére és olyan összeállítást ad, amilyent becsületesen adni tud, de amely a helyzetet kellőképen megvilágítja. Ebből az összeállításból kitűnik, hogy az ipar a debreczeni kamara területén számszerűleg mértékletesen emelkedik, 1901-ben 25.000, 1911-ben 30.000 iparos van. Ebből a számból a 20 kézművesiparra esik 15.000. Legtöbb a cipész (4.421), legkevesebb az esztergályos (40).

A debreczeni kerületben 15.000 kézműiparosnak adóösszege 184.000 K. Átlag egy iparúzó fizet tehát a kerületben 12 K 30 fill. adót.

Az igen szemléltetően összeállított statisztikai táblázatokból kitűnik, hogy 15.000 kézműiparosból 7.000 a földhözragadt legkisebb iparúzők sorába tartozik, azok közé, akik a községekben 6 kor., vagy a városokban 10 korona adótételt fizetnek. (4.700 a községekben, 2.300 a városokban).

A debreczeni kamara területén az iparfejlesztési actio folyamán ezideig segélyben részesült összesen 225 üzem. Ebből jól boldogult 201, nehézségekkel küzdve dolgozik 9,

sikertelen maradt a segélyezés 15 esetben. A segélyezés általában megfelelt a való életnek, a legtöbb esetben kaptak segítyt a legnagyobb számban levő cipészek.

A debreczeni kamara gyakorlati javaslatai a következőkben csoportosíthatók:

A kézműipar fejlesztésének kívánatos állami eszközei:

1. az általános és szakirányú tanítás; még pedig mozgó tanításokkal, tanfolyamokkal, gyakorlati ipari tanácsadókkal és útmutató körlevelekkel, szakirányú tanoncoktatással, ipari szakiskolák szaporításával, ösztöndíjakkal.
2. A gyakorlati műhelyoktatás: Kisipari műhelytelepekkel, ezeknek a tanoncoktatásba, segéd és mester tanfolyamokba való szerves bekapcsolásánál, új eljárási módok és találmányok bemutatásával magasabb technológiai szaktanfolyamokkal, gyakorlati szakkiállítások rendezésével.
3. Általános érdekű és hatású ipari országos intézmények létesítése: technikai, technológiai kísérleti intézmények, gyakorlati iparfejlesztő bizottságok szervezése, a szövetkezeti tér tovább művelése, tanoncotthonok fejlesztése
4. Anyagi támogatás kölcsön, pénz és gépadomány útján. Szövetkezetek, közműhelyek, szervezetek, iparfejlesztő bizottságok támogatása. Gépkölcsönzés adományozási, pályázati úton. Veszendő iparágakban régi műhelyberendezések modernizálása. Új termeléseket bevezetők támogatása. Háziiparilag szervezett ipari termelő tömegmunka támogatása gépekkel és üzemköltségekkel. Mezőgazdasági jellegű vidékek városaiban a téli foglalkozást nyújtó vállalkozások támogatása gépekkel, üzemsegélylyel.
5. A közszállításokról szóló törvény erőlyesen volna végrehajtandó.

Népesedéstan.

Az 1910. évi népszámlálás előzetes eredményei.

Alkotmányunk helyreállítása óta az 1910. év december hó 31-én tartottuk meg az ötödik népszámlálást. Kedvező jelenségek a felvételt nem igen előzték meg. Az az erős gazdasági depressió, mely a letúnt évszázad utolsó éveit jel-

lemezte, s mely a vállalkozási kedv folytonos alábbszállását, általános üzleti pangást és hanyatlást, a legtöbb termelési áó-ban tartós s mind fokozottabb visszaesést eredményezett, nemcsak hogy áthúzódott a XX. század első éveire, hanem sok tekintetben még nyomasztóbbá is vált. A válságos helyzetet gazdasági okokon kívül, mint egyes évek rossz terméseredményei, az 1901. évben Németországban az ott páratlan ipari fellendülés után a túltermelés kimaradhatatlan következménye gyanánt bekövetkezett déroute stb., erősen fokozta az Ausztriával való közgazdasági viszonyunknak éveken át tartó rendezetlen volta, a teljes bizonytalanság egyidőben a kereskedelempolitika, a nemzetközi szerződések terén s főként a rövid megszakítással, lehet mondani éveken át dúló politikai harc. E küzdelem ugyanis egyrészt meddőségre kárhóztatta a törvényhozás alkotó tevékenységét, másrészt nem egyszer az évek rendes állami költségvetés nélkül múlván el, megbénította a kormánynak egész gazdasági kezdeményezését, iparfejlesztő s segítő actioját, ami pedig sajátos viszonyaink között, amidőn az állam a gazdasági fejlődés egyik leghatalmasabb irányítója, igen természetszerű, hogy majdnem pótolhatatlan hátramaradást von maga után.

Csak az 1901. év elején ért véget ez áldatlan állapot. Viszont önként értetődő, hogy a majdnem egy évtizeden át tartó válságos helyzet, melyet megsínylett egész gazdasági életünk, de amely különösen érzékenyen sújtotta iparunk s kereskedelmünk legtöbb ágazatát, annyira, hogy még legerőteljesebb iparágaink sem voltak mentek az. üzemkorlátozásoktól, sőt nem egyszer itt-ott a teljes üzemmegszüntetésektől, csak a legkedvezőtlenebbül kellett, hogy befolyásolja népünk eddigi mozgalmát is. A kereseti viszonyok rosszabbodása, jobban mondva a keresetforrások csökkenése és hiánya, amíg egyrészt szaporította a munkanélküliek számát, növelte a tömegszegénységet, ugyanekkor élesebbé válván a munkabérek versenye, illetve a népünkre leginkább vonzerőt gyakorló amerikai bérek hatása, mintegy szükségszerűleg és – bátran lehet mondani – szinte nemzeti csapássá elfajulva, kellett hogy növelje a kivándorlók, az országon kívüli megélhetést és munkát keresők számát. Tényleg 1907-ig bezárólag mind hatalmasabb arányokban emelkedik a kivándorlás s csak midőn az 1907. év utolsó negyedében a teljes erővel kitört északamerikai válság folytán nagy mértékben apadt az ottani munkaalkalom s a munkások ezreit bocsátották el, csappan meg jelentékenyen, de nem az állandóság jellegével, mert már az 1909. évben ismét elég nagy erővel feléled. A kivándorlás alakulásáról az elmúlt évtizedben kellőleg tájékoztatnak különben az alábbi adatok, melyek szerint a Magyarbirodalomból:

	K i v á n d o r o l t Amerikába		
	összesen	szám szerint	az összes kíván- doriók %-ában
1901	55.377	45.196	81.9
1902	64.055	56.346	88.0
1903	68.457	61.466	89.8
1904	70.488	57.695	81.9
1905	165.861	142.169	85.7
1906	169.202	149.932	88.6
1907	192.982	172.200	89.2
1908	52.942	38.214	72.2
1909	113.315	100.424	88.6
1910	83.746	73.081	87.3
1901/1910 összesen	1,036.425	896.723	86.5

1901 óta tehát egy milliónál többen vettek vándorbotot kezükbe, akikért csak gyengén kárpótolnak a közben visszavándorlottak, kiknek számát legjobb számítással 250 ezerre becsülhetni. Egy évtized alatt tehát 800.000 lelket veszítettünk el a kivándorlás révén s tudva és látva ezt az óriási vérvesztést, egész jogosultan nézhettünk bizonyos félelemmel az új népszámlálás elé.

A kivándorláson kívül más tünetek is voltak, amelyek aggodalomra adhattak okot. Mint legfontosabbat itt csak a születési arányszámnak a lefolyt tíz év alatt állandó csökkenését említjük meg. Ezer lélekre számítva volt a születési arányszám öt éves átlagokban

az 1896-1900. években	40.3
» 1901 – 1905. »	37.9
» 1906-1910. »	35.0

A születések apadásában, elvezetvén a házasságképes egyéneket, mindenesetre elsőrendű szerep jut a kivándorlásnak is, bár sok tekintetben eredménye ez a szomorú gazdasági helyzetnek s az ezzel kapcsolatosan mind jobban, sőt itt-ott már félelmetesen terjedő egygyermekrendszernek is.

A végrehajtott népszámlálás jórészt valóra is váltotta a népünk szaporodása szempontjából előre kifejezésre jutott aggodalmakat, bár örömmel kell azt megállapítanunk, hogy a közzétett előzetes eredmények sokkal kedvezőbbek, mintsem az előzmények után várni lehetett volna. A Magyarbirodalom népessége ugyanis a lefolyt évtized alatt 19,254.559-ről 20,840.678-ra emelkedett; vagyis a szaporodás 1,586.119 lélek, ami 8.3%-nak felel meg s így a születések és halálozások különbözete alapján kiszámított természetes népszaporodásnak, mely 2,268.712-re rúg, csak 682.593 fővel marad alatta. Nem jelent ez egyebet, minthogy természetes népszaporodásunk elég kedvezően alakult a szóban forgó évtized

alatt s számottevő részben fedezni tudta azt a nagy pusztítást, melyet a kivándorlás láza emberanyagunkban véghezvitt. Tartozunk azonban annak kijelentésével, hogy a kedvező természetes népszaporodást leginkább a halálozási arány erős csökkenésének javára kell írni, mely közegészségügyi viszonyaink napról-napra való fejlődésével karöltve állandóan javul.

Népességünknek különben gyenge növekedését az utolsó évtized alatt misem igazolja jobban, mint a múlttal való összehasonlítás.

	Volt a szaporodás szám szerint	%-ban
1880-1890-ig	1,620.000	103
1890-1900-ig	1,791.000	103

1900-tól 1910-ig tehát nemcsak a szaporodási arányszám fogyott meg, hanem mindkét előző évtizedben a népnövekedés absolut számban is meghaladta az utolsó évtizedet.

Közjogi alkatrészenként a népnövekedés erejében nincs úgyszólván különbség, említést csak az érdemel, hogy a társországok népességét a kivándorlás ezúttal jobban megapasztotta, mint az anyaországét.

	az összes lélekszám		a tényleges szaporodás		a természetes szaporodás	
	1900-ban	1910-ben	számszerint	%-ban	számszerint	%-ban
Magyarország	16,838.255	18,221.387	1,383.132	8·3	1,948.540	11·6
Horv.-Szlavon-országok	2,416.304	2,619.291	202.987	8·4	320.172	13·3

Legnagyobb pusztítást vitt végre a kivándorlás Árva és Lika-Korbava vármegyékben, amelyek közül az elsőben a népesség 1900-zal szemben 7.6, az utóbbiban 2.4%-kal megcsappant. Majdnem teljesen felemésztette ezenkívül a természetes szaporodást Abaúj-Torna, Sáros és Szepes vármegyékben, ahol a tényleges szaporodás az egy százalékot sem érte el, továbbá Sopron és Modrus-Fiume vármegyékben, ahol a népnövekedés csak 1.2, illetőleg 1.3%-ot tett. Figyelmet érdemel az is, hogy a gazdag Temes és Torontál vármegyék lakossága is alig mutat egy-két százalékos növekedést.

A legérdemlegesebb tanulság különben, a mit az előzetes eredmények nagy általánosságban elárulnak, hogy a népnövekedés és forrását képező természetes szaporodás elég egészséges alapokon nyugodván, csak gazdasági viszonyaink javulásán, ez irányban való fejlődésünkön s erősödésünkön múlik a minél hatalmasabb népszám elérése. Ma, midőn a fejlett és olcsó közlekedési viszonyok mellett a vándormozgalmakban a túlnépesedés, az éhség, az egyszerű megélni tudás s más hasonló okok csak másodrendű szerepet játszanak, a fősúly azonban tulajdonképpen a különböző helyeken

létező kereseti viszonyoknak mintegy kiegyenlítésein nyugszik, a mely óriási ösztönző erő arra, hogy az egyének meg nem elégedve az adott viszonyokkal, oly helyeket keressenek fel, hol többet és jobban szerezhhetnek, csakis erőteljes gazdasági élet szüntetheti meg a kivándorlást. De csak gazdasági alapon vethetünk gátat annak a veszedelmes kórnak is, amely az egygyermekrendszer folytán fenyegeti társadalmunkat. A sok szóhalmozás s az igen könnyű, de annál üresebb jajveszékélés helyett, amely e kérdésben történik, törekednünk kell valamely pozitív alapot találni már a megoldásra, mert l:a egyszer a nép lelkiületében is megrögződik a baj, többé, a mint fényes példa erre Franciaország, megszüntetni azt nem lehet. Nincs itt helye, hogy e rövid közlemény keretében a megoldási módokra rátérjünk, de bizonyos jóleső örömmel kell rámutatnunk arra, hogy oly helyről történt az utolsó időkben a veszedelem orvoslása iránt kezdeményezés, értem alatta az Országos Magyar Gazdasági Egyesület feliratát e kérdésben a kormányhoz, amely, ha a kérdés a nálunk nem szokatlan, örökös tanácskozásokban el nem posványosodik, némi biztosítékát rejti a sikernek. Anglia a vidék elnéptelenedésének megakadályozása céljából az összes érdekelt körök egyöntetű helyeslésével találkozva törvényt tudott alkotni a kisbirtok alakításáról, s főként a nagybirtokoknak kisbérletekben való bérbeadására, nekünk is itt az ideje, hogy törvényhozási úton biztosítsuk minden különösebb érdeksérelem nélkül legalább is a kötött birtokoknak hosszabb időhöz kötött kis és középbérletekre való felhasználását, ami nemcsak feltartóztatja az egygyermekrendszer terjedését, hanem egészséges ipar és kereskedelem kifejlődésével egyidejűleg biztos óvszer a kivándorlás ellen is.

A mi népszámlálásainknak különös fontosságot kölcsönöz az, hogy egy-egy évtized múltán mindannyiszor számot adnak arról, hogy mily lépésben haladtunk az egységes magyar nemzeti állam kialakulása felé, mennyire volt eredményes c tekintetben állam és társadalom munkássága egyaránt. A legkülönbözőbb adatok szolgálják e célt, de legnyomatékosabban az elért eredményt azok fejezik ki, a melyek a magyarság térfoglalásáról számolnak be. Önként értetődő, hogy az előzetes adatok túlsókat e kérdésről nem árulnak el, kifejezésre juttatnak azonban mégis egy némely mozzanatot, amely valamelyes következtetést megenged.

Így fontossággal bír e szempontból mindenekelőtt a városok fejlődése. Míg más államokban ezt a jelenséget egyszerűen a néptömörülésre való tekintettel bírálják el, kutatják előnyeit s árnyoldalait, nálunk a városok első sorban mint a magyarosodás székhelyei bírnak jelentőséggel, amelyek olvasztó kohói nemcsak a területükre került idegen ajkúak túlnyomó

részének, hanem igen gyakran még az esetleges körülövező nemzetiségi vidéknek is. Örvendetes tényként iktatjuk ide tehát, hogy városaink népessége a lefolyt tíz év alatt a vidékét jóval felülmúló arányban szaporodott. Volt ugyanis a szaporodási arányszám

a törvényhatósági jogú városokban	18.3
a rendezett tanácsú	12.5
a vidéken	7.3

A részletekbe hatolva ellenben nagy ellentéteket nyerünk a különösen feltűnő Budapest aránylag mérsékelt fejlődésével. Csak 20.4%-os gyarapodást érte az előző évtizedi 44.8%-kal szemben. A nagy városok népességét ma azonban rendszerint csak a környező falvak népességének számbavételével Ítéltjük meg helyesen. Kivált a drága lakbérek kiűzik a népet a vidékre, a honnan szintén bejárnak a városba gazdasági és kereseti tevékenységet folytatni. Ha csak a főváros szomszédságában levő négy legfontosabb község fejlődését nézzük, mindjárt látjuk, hogy ezek önként nem, hanem csakis Budapest révén érhatték el a rendkívüli nagy népnövekedést az 1900-1910. években. Emelkedet ugyanis a népesség

Újpesten	41.858-ról 55.221-re
Rákospalotán.....	11.594-ről 25.097-re
Kispesten.....	9.804-ről 30.175-re
Erzsébetfalván.....	15.732-ről 30.919-re.

E lélekszámot Budapest 881.601 főre rúgó lakosságához számítva, a főváros tüstént egy millió lelket meghaladó világvárosként áll előttük.

Igen szépen fejlődött a törvényhatósági városok közül Maros-Vásárhely, ahol 29.8, Zágráb, ahol 29.3, Szatmár-Németi, ahol 28.9, Nagy-Várad, ahol 27.4, Eszék, ahol 25.2, Debreczen, ahol 22.8, Kolozsvár, ahol 22.5, Temesvár, ahol 22.4 stb. százaléknyi a népnövekedés. Nagyon gyengén szaporodott ellenben a népesség Sopronban, Baján, Zomborban és Varasdon. Van egy oly törvényhatósági jogú városunk, Selmecz- és Bélabánya, ahol a népesség jelentékenyen meg is fogyott és pedig 7.4%-kal.

A magyarság előnyomulását hirdetik a városok népességének fejlődésén kívül azok az adatok is, amelyek arról tanúskodnak, hogy a legmagyarabb országrészben a Duna-Tisza közén volt a legerőteljesebb a szaporodás 15.0%-ot érve el, de még a magyarság javára billenti a mérleget az a tény is, hogy az 1900. évi népszámlálás szerinti 75%-os magyar, tót és oláh vármegyéket véve, a magyar megyék mutatnak fel legnagyobb szaporodási többletet. Míg ugyanis az ily magyar megyék népessége 11.3, addig a tótlaktáké csak 5.0, az oláh 75%-os többségű megyék népessége pedig 7.3%-kal növeke-

dett meg. Természetes, hogy országos eredményekben ily éles különbségek nem lesznek; de már egészen biztosra vehetjük ex adatok révén is, hogy az erőviszonyok folyton kedvezőbben alakulnak a magyarságra és fel nem tartózkodóan haladunk az egységes magyar nemzeti állam kialakulása felé. Ennek teljesebb igazolására fognak szolgálni a most feldolgozás alatt álló részletezett adatok, amelyeket érthető kíváncsisággal várunk.

Bud János.

Társadalmi politika.

Munkásvédelmi törvények kiadása.

(Annuaire de la Législation du Travail. Public par l'Office du Travail de Belgique. 13. Année. 1909. Bruxelles 1910.

Bulletin des Internationalen Arbeitsamtes. Jena 1910.)

Még nem is oly régen, 10-12 évvel ezelőtt csak nagy fáradtsággal és nagy nehézségek árán lehetett a különböző országok munkásvédelmi törvényhozását megismerni és az újabb munkásvédelmi intézkedések iránt tájékozódni. Ezen törvényhozás jelentékeny térfoglalásának és az iránta való érdeklődés nagymérvű fokozódásának kell tulajdonítanunk, hogy ma már nem egy, hanem két rendszeres, évenként megjelenő gyűjtemény áll ez irányban rendelkezésünkre.

Az egyik, a régebbi a belga munkásügyi hivatal kiadványa, az *Annuaire de la Législation du Travail*, melynek most a XIII. évfolyama hagyta el a sajtót, a másik pedig a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal kiadványa, a *Bulletin*. Az előbbi évenként csak egyszer jelenik meg, midőn lehető tökéletesen felöleli egy-egy év socialpolitikai törvényhozását, az előző évről maradt anyag pótlásaival, a *Bulletin* pedig két-három havonként egyes vagy kettős-hármas füzetekben lát napvilágot és így gyorsabban követi az életet és tájékoztat lehetőleg mielőbb a hozott ily munkásvédelmi törvényekről.

Ennek megfelelően a most megjelent *Annuaire* az 1909., a most elkészült *Bulletin* pedig az 1910. évi törvényhozást mutatja be.

Az *Annuaire* XIII. kötete is, mint az előbbieik, közel 1.000 oldalra terjed, tanúságot tevéen ezzel is arról, mennyire

megduzzadt a socialpolitikai törvényhozás. Magában foglalja Németország, Ausztria, Belgium, Dánia, Spanyolország, az Egyesült Államok, Franciaország, Anglia és gyarmatai, Görögország, Olaszország, Norvégia és Svédország, valamint Hollandia és Oroszország fontos munkásvédelmi törvényeit és rendeleteit. Magyarországról semmit sem találunk a vaskos kötetben, igaz, hogy az 1909. év socialpolitikai törvények nálunk nem hozott. A német, osztrák és angol törvények és rendeletek a francia mellett eredeti szövegükben is felvettettek, ellenben az Egyesült Államoké, melyek ugyancsak angolul jelennek meg, csak francia nyelven nyomattak le. A törvények és rendeletek országok szerint csoportosítva foglalnak helyet a gyűjteményben, de jó tárgymutató lehetővé teszi a nagy anyagban tárgy szerint való gyors tájékozódásunkat IS:

A *Bulletin* megjelent IX. kötete három nyelven látott napvilágot: németül, angolul és francziául. Éppen füzetenként való megjelenése, valamint az a körülmény, hogy a távolabbi vonatkozású törvények címét és rövid tartalmát is lehetőleg felöleli, némileg nehezebbé teszik annak az áttekintését. Itt csak az egyes füzetekben belül lehetséges az országok szerinti csoportosítás és így midőn az egész kötet előttünk van, az egyes országok törvényeit nem találjuk együtt. Segít azonban itt is a tárgymutató, mely egyébként minden egyes füzet mellett is meg van.

Számos igen fontos törvényt találunk ebben a kötetben, melyek közül különösen figyelemre méltó az angol bérhivatalokra és a dán döntőbíráskodásra vonatkozó két törvény. Megtaláljuk a kötetben az osztrák törvényt, mely a kereskedelmi alkalmazottak helyzetét szabályozza, a terjedelmes végrehajtási rendeletet, melyet Olaszország a női és gyermekmunkát szabályozó törvényét illetőleg kiadott, a nők éjjeli munkáját tilalmazó egyezmény alapján kiadott német rendeleteket és még számos fontos törvényt és rendeletet, melyekre itt egyenként ki nem térhetünk. Különösen a munkásbiztosítással foglalkozók találnak a kötetben bő aratásra, mert az magában foglalja a norvégiai betegsegélyző törvényt, a betegsegélyezést Bosznia-Hercegovina területén szabályozó rendeletet, Franciaországnak és Új-Zeelandnak az agkori járadékokra vonatkozó rendelkezéseit stb. Érdekes Romániának a mezőgazdasági munkaszerződésekre vonatkozó törvénye, továbbá Törökország striketörvénye és a gyermekmunkát bizonyos körben szabályozó törvénye.

Magyarországgal ismét csak három helyen találkozunk a kötetben; az egyik az olasz-magyar balesetbiztosítási egyezmény közlése, a másik a nők éjjeli munkájának tilalmáról szóló 1908. évi LIII. t.-cz. másolata, a harmadik pedig az

Országos ipartanács szervezetének módosításáról szóló törvény megemlézése. Sajnos, ismét nem mondhatjuk, hogy sérelem esett ezzel rajtunk, mert más közölni való az ezen évbe vágó magyar törvényekben nem akad.

Két igen érdekes, tárgy szerint csoportosított áttekintés! is találunk az 1910. évi kötetben, mely ezen év munkás-védelmi törvényhozásának nemzetközi átnézetét megkönynyíti. Az Egyesült Államok socialpolitikai törvényhozásáról az 1908 – 1909. éveket felölelően külön áttekintés van a kötetben.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az egyesület IV. rendes közgyűlése.

Folyó évi május hó 7-én d. e. ½11 órakor a Tudomány-Egyetem bölcsészeti karának kerti nagytermében GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt tartotta meg egyesületünk IV. közgyűlését, melyen megjelentek APÁTHY ISTVÁN, BÁLINT IMRE, BERNÁT ISTVÁN, CLAIR IGNÁCZ, CSERY KÁLMÁN, DINGHA BÉLA, DOBOSFFY LAJOS, ENTZ GÉZA, IFJ. ERŐDI BÉLA, FARKAS GEYZA, FARKAS PÁL, FERENCZY JÓZSEF, FÜLÖPP KORNÉL, GYÖRGY ENDRE, HARDENBERGER LÁSZLÓ, HELLER FARKAS, HORNYÁNSZKY GYULA, HORVÁTH SÁNDOR, IMRE SÁNDOR, JÁSZAY MARI, KATONA MUR, Kiss ÖDÖN, KUTTNER KÁLMÁN, LANER GYULA, MÁRKI HUGO, MÉHELY KÁLMÁN, MELLY BÉLA, MÉSZÁROS LAJOS, ÓNODY ADOLF, PAULER ÁKOS, STAUB ELEMÉR, SZÉKELY FERENCZ, SZÚCS BERTALAN, TIMON ÁKOS és még számosan. Elmaradásukat kimentették: BERZEVICZY ALBERT, BERCZIK ÁRPÁD, FÜLEPP KÁLMÁN, GÁRDONYI ALBERT, NAGYIVÁNYI FEKETE GYULA, PERTIK OTTÓ. RÉNYI JÓZSEF és THFK ENDRE.

GAAL JENŐ igazgató a következő elnöki megnyitót tartotta:

Tisztelt Közgyűlés! A Magyar Társadalomtudományi Egyesület fennállásának második hármadik évkörében először jöttünk rendes nagygyűlésbe össze. Működésünk ez a stádium;' feladataink természetéhez képest már a belterjesebb munkás-ságnak volt szentelve. Mint a felolvasandó igazgatósági jelentésből majd látni méltóztatik, valódi erőfelfejtés és tárgyias eredmény tekintetében a lefolyt egy korábbi munkaévünk sem állja ki a versenyt. Csatányos sikerekre most már nem illik és nem helyes pályáznunk; azokban tavaly nem is volt részünk. De a törekvéseink komolyságába vetett bizalom tár-

sadalmunk éppen mértékadó köreiből meggyökerezvén, terjed, és ahol az ellentétes áramlatokkal folytatott egyenlőtlen küzdelmünket bizonyos egykedvű skepsissel szemlélgetk még, ott is mind általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a socialis eszmemozgmak oly közegére, mint aminőt egyesületünkben sikerült megalkotnunk, a magyar társadalomnak valóban szüksége volt. De ennek a bizalomnak eleget tenni és ekként azt a hideg skepsist eloszlatni s fokozódóan fontosabb és terhesebb teendőinket úgy végezni, hogy amazt tovább is megtarthassuk, ezek révén pedig a magyar társadalom mai nagy és gyors átalakulásánál nyomatékosabban működhesünk közre, ma sokkal nehezebb, mint aminő az egyesület megalapítása volt.

Feladataink már a közel jövőben múlhatatlanul több szellemi, erkölcsi és anyagi erőt kívannak meg, mint amennyivel eddig rendelkezünk. A kapottaknál e részben napjainkig többet kívánni talán szerénytelenség lett volna, mert az élvezettek is előleget képviselhetek csupán. Most azonban eljött ideje annak, hogy odaadó, buzgó és nem egy irányban eredményes munkásságunkra hivatkozva, erősebb támogatást, különösen több rokonszenves, tevékeny érdeklődést és hathatósabb jóakaratot kérhessünk a nemzeti szellemű közönségtől. Ez ugyan manapság sok életérdekű kérdés által van folyton igénybe véve, sőt zaklatva, mindazonáltal nem hangoztathatjuk eléggé, hogy a magyarságnak azok a társadalmi érdekei, melyeknek önzetlenül és tántoríthatatlan kietartással szolgálatába állottunk, szintén első rendű fontossággal bírnak.

Régi meggyőződésem, hogy nemzetünknek az őt környező nagyszámú ellenséges áramlatok közepett szilárd fennállása és békés fejlődése legfőbb, sőt egyedül igazi biztosítékait mindenek felett önmagában, erkölcsös, okos, törekvő, haladó, azonban egyúttal a maga lényét s alapjában véve becses ereklyeként őrzendő múltját soha meg nem tagadó, hatalmasan gyarapodó társadalmában kell keresni. Az új korszak mindennemű valóságos követelményeinek ugyan eleget téve, de őseredeti, külön állásra hivatott, tehát jogosult nemzeti létéről soha le nem mondva, valójának nem elhanyagolása, hanem tökélesbítése és nemesítése által, mindenféle külső és belső ártalmakkal szemben helyt állva fogja a hullámoktól vert szigeteket alkotó magyarság kívánatos jövőjének legnagyobb problémáit sikeresen megoldhatni.

Ehhez azonban önmagának megemberelése, nevezetesen életösztoneinek gondos ápolása, a saját léte és az emberiség-szemponyjából tekintendő hivatása iránti kötelességeinek felismerése, a látszattól és ábrándoktól, általában a lényegtelen dolgoktól elfordulva, a való, az igazság és a lényeg cultusának buzgó felkarolása és ezek révén a saját önbecsülése és

mások által való megbecsültesnek céltudatos, szakadatlan, áldozatteljes munkásság által való kivívása szükséges.

S ez a munkásság első sorban és túlnyomólag komoly társadalmi tevékenység. Mi lenne tehát fontosabb, mint ennek a tevékenységnek szellemi és erkölcsi eszközökkel való célszerű irányítása? Ebből a munkásságból erejéhez képest egyesületünk minden tagjának ki kell venni az őt megillető részt. Sőt ennek a munkásságnak minél eredményesebb folytathatása végett hozzánk kell csatlakozni mindazoknak, kik a magyar társadalom erőinek, sajnos, nagyon is észlelhető elernyedésében, mivel annak következtében ellenálló képessége aggasztó módon csökken, velünk együtt nagy veszélyt látnak.

Hogy ezt a mások által azonban csak félvállról veti veszedelmet minél megkapóbb, és tettekre minél inkább hangoló és sarkaló módon mutathassuk fel, sok más irányú tevékenységünk közepett is arra kellett elhatározni magunkat, hogy a magyar nemzet legnagyobb újkori reformátorának, gróf Széchenyi Istvánnak, szellemi hagyatékát és elmúlhatatlan erkölcsi hatalmát hívjuk segítségül. Az ő eszméit kívánjuk hamisíthatatlanul a magyar művelt társadalom minél több jóérezsű s a nemes kötelességteljesítés iránt fogékony tagjának elméjébe és szívébe csepegtetni.

Ismételve hangsúlyozom, hogy egyéb feladatainkat el nem hanyagolva, a jövő évben kezdendjük meg azt a nagy Széchenyi-cyklust a Nemzeti Múzeum előadótermében, melynek több évre terjedő programja immár nemcsak főbb vonásaiban, hanem részleteiben is ki van dolgozva s annak megvalósítása emberi előrelátás szerint teljesen biztosítottnak tekinthető. Az első, sőt részben már a második évadra is kijelöltettek az előadók. Örömmel jelenthetem, hogy irodalmunk, közéletünk és társadalmunk elsőrendű kitűnőségei vállalkoztak arra, hogy a legnagyobb magyar eszméit az ezek által igaz és becsületes magyar érzésre hangolhatok előtt tolmácsolják. Előadásainknak könyv alakjában magyar és francia nyelven való közzététele is csaknem biztosítva van, hogy azok minél szélesebb körökben hassanak és kiépíteni segítsék a valódi új Magyarország megingathatlan alapjait.

Midőn hivatásunknak ily módon a leghatékonyabb eszközökkel is eleget akarunk tenni, bátrak vagyunk azt hinni, «hogy ez által egyesületünknek a közvélemény fokozódó támogatására nyerünk igényt és hatványozódó kötelességeink teljesíthetése végett megfelelő jogcímet.

Minden irányú programszerű előadásaink, vitáink, szaktanácskozmányaink, folyóiratunk, újabban már jórészt biztosított sorozatos és másnemű nagyobb kiadványaink, budapesti és kolozsvári egyetemi socialis és egyéb tanfolyamaink, névszerint munkásgymnasiumunk s minden nemzeti és socialis

kérdés iránti beható tudományos és gyakorlati érdeklődésünk révén reméljük, hogy létjogunkat igazolhatjuk és egyre jobban megokolandjuk abbéli méltányos kívánságunkat, mely szerint a velünk együtt érzők és gondolkozók minél nagyobb tömegei csatlakozzanak önzést, habozó vagy számító kételyt, avagy panaszt, a nemzeti következetes haladás útján lankadást és csüggedést nem tűrő becsületes törekvéseink zászlajához. E reménnyel és e hitben nyitom meg a Magyar Társadalomtudományi Egyesület negyedik rendes közgyűlését.

Ezután APATHY ISTVÁN igazgató »A nemzeti irány az emberi fejlődésben« címen a következő előadást tartotta:

Arra a kérdésre akarnék megfelelni, hogy az emberi közösségek nemzeti bélyege és törekvésük a nemzeti bélyeg megtartására, sőt megerősítésére és terjesztésére a maguk hatalmi körén belül, akadály-e az emberi fejlődésnek, mint némelyek állítják, avagy záloga és biztosítéka a továbbfejlődésnek, amint valljuk mi, akik Magyarországon egy külön Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalkotására kényszerültünk.

A gyöngének még az élethez való jogát is igazolnia kell, s az igazolást csak akkor fogadják el, ha be tudja bizonyítani, hogy nem is egészen olyan gyöngé, mint aminőnek tartották. Hatalmasabb nemzetek, különösen a német, nekünk magyaroknak még azt is a szemünkre vetik, hogy létezőnk.

WILHELM OSTWALD a »Grosse Männer« című nemrég megjelent művében, melyet nálunk is sokan olvastak, vagy legalább forgattak, a 336. lapon azt a tételt állítja föl, hogy az ausztriai szlávok elmaradása a tudomány művelésében legfőképpen ama szenvedélyes politikai és nyelvi küzdelmek rovására írandó, melyeknek ama népek minden tehetségesebb és erős jellemű fia oda adja magát. Az ilyen harcok, szerinte, természetüknél fogva nem viszik előbbre a művelődést, hanem ellenkezőleg, pusztítják azt, mivel nem kézzelfogható munkára, hanem *egy véletlen idiómának* gépies terjesztésére irányulnak. Magában véve egy nyelvnek sincs – mondja OSTWALD – művelő hatása, ilyet csak abban a mértékben nyer, amelyben egy tárgyilagosan értékes irodalom kifejezőjévé lesz. így egy fejletlen népnek ragaszkodása nemzeti nyelvéhez, különösen ha a szomszédos, nagyobb műveltségű nyelv iránti gyűlölet-ül jár, a nemzeti öngyilkosságnak egy neme, mert *önálló* közműveltségi eredmények nélkül minden nép előbb-utóbb elbukik a művelt nemzetekkel való versenyben. Nos, – folytatja OSTWALD – éppen az ausztriai szlávok (és nem kevésbé a magyarok) példája mutatja, hogy az, ha magát egész nép ilyen műveltségbeli tartalom nélkül való politikai célok után veti, ott a tudományos termelést valósággal megsemmisíti. Korábbi időkben, midőn nemzeti vágyaik erőiket még nem

emésztették föl, mindkét népcsoport egyes kitűnő és nem kevés jó gyarapítóját szolgáltatott a tudomány közkincsének, holott ma ez teljesen megszűnt. A veszteség, mely a kis nemzeteket ilyen módon éri, különösen amiatt válik nagygyá, hogy az e küzdelem által lekötött németek, akik a néniét tudományos tevékenységnek is megfelelő veszteségét jelentik, aránylag keveset nyomnak ama sok millióval szemben, akik nyelvi küzdelmekről nem zavarva élhetnek a művelődésnek: ellenben ama kis nemzetek, melyek ilyenféle tőkét még egyáltalában nem gyűjtöttek volt, összes befolyó jövedelmeiket is ilyen meddő módon pazarolják el s ezáltal annál hosszabban maradnak alacsony színvonalon.

Ezekben a kijelentésekben ahány mondat, annyi hazugság és annyi álnokság van.

Először is a régebbi időben a németek mindenkit, lett légyen az magyar, cseh vagy lengyel, mihelyt németül irt s különösen ha az illető Németországba szakadt ki, a német tudományosság számára könyveltek el; ma is megkísértik, de ma, midőn művelődésünk tudatosan nemzeti irányban halad, már számon kérjük tőlük fiainkat. Ha tehát nemzeti nyelvünkhöz nem ragaszkodunk, éppen a közműveltségbeli eredményeink *önállósága* válik lehetetlenné, amit pedig, hogy a versenyben el ne bukjunk, OSTWALD megkövetel tőlünk.

Az a kérdése, hogy miért nincsenek ma kiváló magyar, cseh és lengyel tudósok és hogy olasz miért van oly kevés, hasonlít ahhoz a kérdéshez, mely néhány év előtt annyira izgatta, a magyar mezőgazdákat, hogy miért fogy a magyar búza sikértartalma? Sokat törték rajta a fejüket, pályadíjakat is tűztek ki a feleletre, mind hiába, amíg egyszer csak eszébe nem jutott valakinek, hogy pontosabban megvizsgálja, váljon igazán csökkenőben van-e a magyar búza sikértartalma. S akkor kiderült, hogy egyáltalában nem csökken. A dologi tudósainkkal is éppen megfordítva áll, mint ahogyan OSTWALD mondja. Soha, de soha annyi magyar, cseh és lengyel tudós nem volt és soha e tudósoknak oly döntő és becsült szavuk nem volt a nemzetközi tudományos kérdések megvitatásában, az emberiség tudományos közkincsének gyarapításában, mini ma, mint azóta, hogy a magyar közművelődést a magyar, *n* csehet a cseh, a lengyelt az újra éledt lengyel nemzeti szellem irányítja. A magyar tudományos irodalom állott-e valaha magasabban, mint ma? Hogy nem áll még magasabban, annak oka még mindig kishitűségünkben, nemzeti önérzetünk fogyatékoságában van. Még nagyon kevesen merünk eredetiek lenni és kifejteni a tudomány művelésében is; magyar voltunkban rejlő különleges képességeket. És a magyar tudós még mindig itthon kap legkevesebb biztatást és méltatást. Mintha bizony a gondolkodó dúcsejtek száma vala-

kinek az agyvelejében attól függene, mennyi tagot számláló nemzethez tartozik az illető! Az igazság az olasz tudományra nézve is az, hogy a renaissance óta nem állott magasabban, mint napjainkban.

A németalföldi szabadságharcok szülték a németalföldi renaissance-t is és hozták meg ott is tudománynak és művészetnek a virágkorát. Hát a német tudományosság mióta lendült föl oly bámulatos módon? A német-francia háború, sőt már a német-osztrák háború óta. Azoknak dicsősége teremtette meg a nagy Németországot, az dagasztotta óriássá a napóleoni háborúk óta ébredező német önérzetet, mely azelőtt csak időnként lobbant föl és csak némely kebelben dobogott hangosabban. A francia tudományt pedig, mely a némettel ma már korántsem vetekedhetik, az elvesztett nagy hadjárat törte le a francia önbizalommal együtt. Bezzeg tündökölt és egész Európán átvilágított a francia tudomány a XIV. Lajos hatalmának s a napóleoni gloire-nak fényétől.

És bárhova tekintünk is a tudomány történetében, a föllendülés kora mindenütt összeesik a nemzeti öntudat fölébredtével és a nemzeti fejlődés tetőfokán a tudomány is virágkorát éli. A nemzeti nyelv jogainak kivívása szerez csak egy nép tudományának polgárjogot az általános emberi tudás birodalmában.

Az élettől a fejlődés elválaszthatatlan, sőt annak az egységhez kötött és meg nem szakítható voltán, folytonosságán kívül a legkülönlegesebben jellemző vonása. Az életnek három alaptörvénye az élő egyedekhez kötött volta, a folytonosság és a fejlődés: hogy életet másfélét, mint élő egyedek életét, nem ismerünk; hogy, ahol megszűnt az élet, ott semmi sem költheti újra, és végül, hogy az élettől a fejlődés elválaszthatatlan. Ez az élettudománynak, hogy úgy mondjam, a szentháromsága: három tétel s mégis egy.

Ami a földön ma él, annak jelenlegi alkotása fejlődésnek eredménye: az emberi test bonyolult gépezete éppen úgy, mint a látszólag minden belső szerkezet nélküli micrococcus, melyből három vagy öt is elfér a milliméter ezredrészének, a mikromilliméternek vagy mikronnak hosszában.

Az embernek testi és lelki alkotása egyaránt részes az emberi társas együttélés formáinak létrejöttében s azok az emberi fejlődésnek szükségképen! járuléka. Az ősember együttélésének, valamint a mai ősnépek együttélésének mai formái, ha külsőségeikben nem is, de lelki tartalomban minden esetre inkább hasonlítanak egymáshoz, mint azok az életközösségek, melyekben a mai művelt nemzetek tagjai élnek. A nemzeti társadalmak különbözősége is fejlődésnek eredménye. És hiába vonja a nemzetközi érintkezés a hasonlatosságnak külső mázát a különböző nemzetek társadalmára,

azoknak belső különbözése az emberi továbbfejlődéssel csak nőni fog, mert a továbbfejlődés mindig szétkülönődéssel, differenciálódással jár: az életnek s a fejlődésnek törvénye alól az Ember sem kivétel. Csak a vénülő emberiségben fognak a nemzeti különbségek elenyészni. Egy-egy nemzet azonban elvényülhet időnap előtt is. A haldokló nemzetek először is nemzeti sajátosságaikról mondanak le, majmolják az idegent és azok áthasonításának törekvése nélkül belényugosznak az idegen hatásokba, melyek őket előbb-utóbb megfojtják. A fejlődő, életrevaló népek tiszteletet követelnek nemzeti sajátosságaik iránt, azokhoz szívósan ragaszkodnak és hamarosan leráznak magukról minden idegen befolyást: tanulnak az idegentől is, de azt nem engedik szellemi téren sem úrrá lenni maguk fölött. Az emberiség tagjainak egyformasága, ha valaha bekövetkezik, nem a továbbfejlődésnek, hanem a továbbfejlődés megszűntének, az általános elkorcsosulásnak eredménye leend, – amit persze az akkori emberek a fejlődés tetőfokának mondanak majd. Bizonyára, az Ember Tragédiájának utolsó eszkimói sem ismerik el, hogy ők korcs maradványai egy hajdan dicső emberiségnek.

Ne vágyódjunk tehát az egységes emberi társadalomra, melyben az általános emberi jut uralomra. Ha mint hajdan Róma az akkor ismert egész világot, valamelyik nép a többit mind meghódítaná és az ő saját uralma, az ő saját erkölcei, az ő saját műveltsége alá kényszerítené; ha elég hatalma is volna, darab időre mindent egyformává tenni: az emberiségnek megmaradt életereje, a fejlődésnek örök törvénye az embereket ismét nemzeti alakulatokra tagolná, valószínűleg a régi nemzeti alapokból ismét új nemzeteket hozna létre, melyeket a fejlődés-ismét mindinkább eltérőkké tenne.

Íme, itt van előttünk, a közel múltban kezdődött és szemünk láttára folytatódik ma az angol világbirodalomnak új nemzetekké földarabolódása. Kezdte az északamerikai angol, aki ma már yankee s akinek egészen külön, erős nemzeti öntudata van. Folytatja Ausztrália. Délafrikában pedig hiába hódították meg őket, a búrok lesznek uralkodókká és rövid idő kérdése, hogy Angliától független nemzet keletkezzék ott is. Canada hasonló úton van. Egyiptomnak és Előindianának csak öntudatra kell jutni és lerázni az angol jármot, hogy ott is hatalmas új nemzetek jelenjenek meg a világ színpadán. A török birodalom már széthullott; nem nagyon sokára az óriási orosz birodalom is nemzetek egész sorára fog szétkülönülni. A fejlődésnek nemzetenként szétterő sugárvonalai szétrobbantják a fegyveres hatalomtól föntartott kereteket.

A természet az élet kezdetétől fogva a földön kiolthatatlanul beléültette minden élő csirába a fejlődés kényszerűségét és megindította az átalakulást, mely a külső körül-

menyektől függetlenül is, nemzedékről nemzedékre változtatja és tökéletesíti azt a formát, amiben a fajnak egyedei megjelennek.

Nem mondom, hogy a független továbbfejlődést egy elébe tűzött *czél* irányítja; csak azt mondom, hogy olyan *ok* szabja meg, mely a földi élet első létrejöttétől kezdve működik, mert minden élő csirának a létrejöttével együtt járó tulajdona. Az élet létrejötte nem is egyéb, mint a független továbbfejlődés megindulása és a fejlődés menetének gyorsaságát és sajátosságait (bár vannak más gyorsító vagy lassító, előmozdító vagy akadályozó tényezők is) első sorban az élő csirák kezdetétől fogva meglévő mindenik fajának benne rejlő tulajdonságai határozzák meg. Ilyen értelemben állítom, hogy van független továbbfejlődés, vagyis hogy a fejlődésnek nevezett átalakulásban az a legfontosabb rész, mely nem a külső körülmények hatásának eredménye, hanem egy teremtő gondolatnak megvalósulása.

Az a nemzet, mely ma itt a Kárpátok koszorúján belül küzd a boldogulásért, más nemzethez hasonlóvá nem lehet soha, nemzeti mivoltát az általánosan emberivé át nem alakíthatja. Kihalhat a magyar, igen. Lassan, lassan, egyedenként helyettesíthetik más nemzetek tagjai s az a teremtő gondolat, mely egykoron a magyar nemzet kialakulásában megnyilatkozott, megsemmisülhet. Máris elhalványodott; de ne engedjük, hogy maholnap hazugsággá legyen a magyar nemzetről beszélni!

Nem a vér keveredése fogná megölni, hiszen idegen elemek fölvétele, áthasonlítása által is táplálkozik, nő egy nemzet, valaminthogy az élő szervezet is idegen anyagok áthasonlítása útján gyarapítja a saját testállományát. De meg fogná ölni a nemzeti öntudatnak, a szabad, külön nemzetként élni akarásnak megszűnése. Egy teremtő gondolatnak gyilkosa mindenki, aki a mi nemzeti sajátosságainkat csak azért, mert a mieink, még ha jók is, lenézi és irtja; aki nemzeti öntudatunkat és önbizalmunkat csökkenti.

E teremtő gondolatnak árulója az is, aki elhitheti egy nemzet fiaival, hogy az egyednek nem *kötelességei*, hanem csak *kényszerűségei* vannak a közzel szemben; hogy e kényszerűségek alól lehetőleg kibújni az egyednek önmaga iránt tartozása; hogy az egyednek önjavát szolgálni legfőbb célja.

Végzetes hiba azt hinni, hogy az ilyen gondolkodás a magasabb fejlődésnek következménye; az inkább a természetes fejlődés megakadásának a jele, mely, ha idejében el nem tűnik a köztudatból, nem a továbbfejlődést, hanem a nemzeti pusztulást eredményezi. Nemzetek pusztulása pedig az emberiség fejlődésében sem a továbbhaladást, hanem a megállást, a betegséget jelenti. A valódi haladás nemzeti egyéniségek kialakulásában és a nemzeti boldogulásban áll.

És nem az a nemzet fogott a fejlődésnek legmagasabb fokára jutni, amelyből a hősök kivestek, hanem az, amelynek minden tagja hős, mert minden pillanatban kész a saját érdekét s az életét is odaáldozni a köznek. Óvjuk életünket, ameddig egy munkás étellel többet használhatunk, mint egy hősi halállal! Anyagi javakat is szerezzünk, ameddig általuk a honnak gyűjtünk erőt: ha gyöngék vagyunk, nem szolgálhatjuk a hont sem, mert legyűrnek a köznek ellenségei. De talán bizony az orosz és nem a japán nemzet van a fejlődésnek útján, hogy a mi vezető társadalmunk annyira utánozza az orosz vezetőket?

Menjen át mindnyájunk vérébe, velejébe az a tudat, hogy nem mindegy magyarnak lenni, vagy más nemzet fiának; hogy előttünk a fejlődésnek csak egy útja van: magasabbá lenni, mint aminők eddig voltunk! Minden más út a fejlődésnek megakadása, megállás és halál!

Az előadás után HELLER FARKAS titkár az igazgatósági jelentést terjesztette elő, mely következőkép szól:

Tisztelt közgyűlés! A lefolyt 1910. év alatt a Magyar Társadalomtudományi Egyesület működése a lendületesebb külső propaganda helyett inkább egyes kérdések mélyebbrelátó vizsgálatának volt szentelve. Ez nemcsak azért történt, mivel a belterjesebb munkásság ideje már reánk nézve is elérkezett, hanem mivel közállapotaink más választást nem is engedtek. Egyesületünk még korántsem érte el ma, midőn 977 tagja van, azt a kiterjedést, a tagok oly nagy létszámát, melyen túl menni már nem volna kívánatos; sőt a jövőben nézetünk szerint ismét nagyobb súlyt kell a külső propagandára helyezni, hogy új szellemi és anyagi erőket gyűjtve, még szélesebb körben terjeszthessük a nemzeti haladás szolgálatára hivatott eszméinket. Azonban a külső terjeszkedésre az 1910. év kevésbé volt alkalmas, mivel az 1909. év végén megindult politikai válság és annak az 1910. év elején bekövetkezett megoldása az év jórészén keresztül erős hullámzásban tartotta a kedélyeket úgy, hogy a napi politikával össze nem függő kérdések iránt az érdeklődés ez időben erősen megcsappant. Ily körülmények között erőpazarlás lett volna, ha a közönség más irányú érdeklődése ellenére mintegy erőszakoltuk volna propagandánk ügyét.

Másrészt azonban a lefolyt év alatt egy már régebben kitűzött feladat végrehajtása nem kis részben lekötötte erőnket. Ez a nagy feladat a *magyar birtokpolitika* kérdéseinek alapos vizsgálata volt. Nemzeti társadalmunk jövője szempontjából a birtokpolitikai kérdések megoldása valóban elsőrendű jelentőséggel bírván, egyesületünk GAAL JENŐ igazgató kezdeményezésére széles alapokon tervezte azok különböző szempontokból való megvizsgálását és alapos megvitatását

Az előkészületek már az 1909. év folyamán indultak meg, midőn mindenekelőtt a reánk nézve nagyobb fontosságú külföldi országok birtokpolitikáját fejtegették külön előadásokban egyes előadók. Így még az 1909. évben számolt be GAAL JENŐ Oroszország, SZEBERÉNYI LAJOS Dánia, JANCsó BENEDEK Románia, GÁRDONYI ALBERT Nagybritannia, IFJ. ERŐDY BÉLA Írország, CZETTLER JENŐ Németország és NÉMETH JÓZSEF az amerikai Egyesült-Államok birtokpolitikájáról. Ezen történeti beszámolók befejezéséül 1911. évi januárius hó 14-én még BÁLINT IMRE tartott az Ottoman birodalom, valamint Bosznia és Hercegovina mezőgazdasági viszonyairól felolvasást. Bár egykét előadó idejekorán nem készült el a vállalt előadásokkal és így egyes számunkra, nagyobb érdeklődéssel bíró államok birtokpolitikájának a fejtegetéséről egyelőre le kellett mondanunk, e felolvasások útján mégis igen széleskörű és fontos adatokat tartalmazó anyag birtokába jutott egyesületünk. Azonban a fontosabb és nehezebb munka akkor következett be, midőn hazánk birtokpolitikai helyzetének alapos feltárásához és az e téren teendőknél kijelöléséhez fogtunk. Óriási munkát adott az erre alkalmas előadóknak már csak a kiválasztása is. De sokkal nehezebb volt az e részben számba jöhető és más irányban kivétel nélkül erősen elfoglalt szakférfiaknak rábírása a közreműködésre. Evégből ismételt fárasztó tanácskozásokra volt szükség, melyek a letárgyalandó anyag alkalmas előkészítésének voltak szánva és amelyekben különösen JANCsó BENEDEK, BERNÁT ISTVÁN és SEBESS DÉNES támogatták a kezdeményezőt. Az előadók megnyerése sok személyes utánjárást igényelt úgy, hogy a birtokpolitikai értekezlet vezetésére vállalkozó igazgatónak még nyári szünetidejét is nagyrészt e feladatnak kellett szentelni.

Ily alapos előkészületek után az eleinte az 1910. év februárius havára tervezett értekezlet 1910. év november hó 17-én végre megindulhatott. A gyengélkedése miatt személyes megjelenésben gátolt GAAL JENŐ igazgató helyett JANCsó BENEDEK igazgató olvasta fel az elnöki megnyitót, mely tömören rámutatott a feladatokra és főbb szempontokra, melyek a meginduló értekezlet megtartására bírták az egyesületet, és amelyeket ezen értekezlet lefolyása alatt az egyesület szem előtt óhajt tartani. Az első értekezleten azután GÁRDONYI ALBERT a magyar földbirtok-rendszer történeti fejlődését, JANCsó BENEDEK igazgató pedig az erdélyrészi birtokviszonyokat ismertette. Már az első értekezleten kitűnt, hogy nemcsak szépszámú közönség érdeklődik a napirendre tűzött kérdések iránt, hanem egyúttal a különféle érdeklődés is. Főképp aföldmívelésügyi ministeriumnak illetékes hivatalnokai és a gazdaközönség képviselői állandó látogatók voltak értekezleteinken, amelyek elsején BARTÓKY JÓZSEF földmívelésügyi állam-

titkár is megjelent. November 24-én volt a második értekezlet, melyen a telekkönyv és a kataszter reformkérdései voltak napirenden, előadókul pedig SEBESS DÉNES kir. táblai tanácselnök és FASCHING ANTAL ministeri főmérnök szerepeltek. Ezután meglehetősen gyors egymásutánban következtek a tanácskozások. Deczember 15-én IVADY BÉLA ministeri titkár a tagosítás a birtokpolitika szolgálatában, BÖRCSÖK ANDOR törvényszéki bíró pedig a közlegelők jogviszonyainak rendezése című előadmányait terjesztették elő. 1911. évi januárus hó 12-én a földet nyomó adóssági teher könnyebbítésének kérdése került napirendre, melyről BERNÁT ISTVÁN a Magyar Gazdaszövetség igazgatója és GYÖRGY ENDRE nyűg. földművelésügyi minister készítették az előadmányokat. MADARASSY-BECK GYULA BÁRÓ, aki harmadik előadónak volt kiszemelve, közbejött akadályok miatt előadását nem tarthatta meg, minthogy azonban a tanácskozás sikere érdekében kívánatos, hogy e részben is minden szempont érvényesüljön, gondoskodás tárgyát fogja képezni, hogy a később említendő bizottságban, bár előadását nem tartotta meg, a harmadik előadónak álláspontja is figyelembe vétessék. Januárus 26-án MATTYASOVSZKY MIKLÓS ministeri titkár az agrár öröklési jog kérdését fejtegette, februárus 9-én pedig a hitbizományok kérdésével foglalkozott az értekezlet, melyre vonatkozólag az előadói tisztet a különböző álláspontot elfoglaló BAROSS JÁNOS országgyűlési képviselő és LÉVY BÉLA ügyvéd urak vállalták el. Februárus 16-án ismét két ellenkező állásponton levő előadó, VANCSÓ GYULA ügyvéd és ÉBER ANTAL bankigazgató ismertette a telepítés és parcellázás kérdéseit. Végül márczius hó 3-án KÁROLY REZSŐ gazdasági akadémiai igazgató úr a gazdasági üzemsziszter hatását a birtokpolitikára fejtegette, HELLER FARKAS titkár pedig felolvasta BUDAY BARNÁNAK az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szerkesztő titkáranak a mezőgazdasági munkáskérdés című előadmányát. Az összes előadmányok után beható viták indultak meg, amelyekben valóban a leg-hivatottabb szakemberek vettek részt. A vitában felhangzott nem egy felszólalás, mint p. o. SEBESS DÉNES, GYÖRGY ENDRE valamint HORVÁTH SÁNDOR ministeri tanácsos felszólalásai maguk is valóságos előadásoknak illettek volna be és a felszólalók igazán nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az előadók által felvetett eszmék tényleg alapos megvilágításban részesültek.

Egyesületünk ezen szaktanácskozmányok útján igazán értékes anyagnak a birtokába jutott, azok megtartásában tehát a kitűzött feladatnak csak az első részét szabad látni. Hátra van még az anyag alapos átvizsgálásának és rendezésének nehéz munkája, valamint az abból vonható következtetéseknek a megállapítása. Erre a célra az április 2-án tartott választmányi

ülésünk külön bizottságot küldött ki, mely GAAL JENŐ elnöklése alatt a következő tagokból áll: BAROSS JÁNOS, BERNÁT ISTVÁN, BÖRCSÖK ANDOR, GYÖRGY ENDRE, HORVÁTH SÁNDOR, ÍVÁDY BÉLA, JANCSÓ BENEDEK, KATONA MÓR, LÉVY BÉLA, MATTYASOVSZKY MIKLÓS, SEBESS DÉNES, SERBÁN JÁNOS és TIMON ÁKOS, jegyzők ayanánt pedig ifj. ERŐDY BÉLA és GÁRDONYI ALBERT.

De még az eredményt megállapító bizottság működésével sem tarthatjuk befejezettnek a birtokpolitikai szakértekezlettel járó tevékenységet. Gondoskodni kell arról is, hogy a nagy fáradtsággal és alapos szakemberek igénybevételével felkutatott és összegyűjtött anyag együtt maradjon és a bizottságunk által abból levont következtetésekkel egyetemben a nagyközönségnek is hozzáférhetővé tétessék. Ezt szem előtt tartva, egyesületünk kérvényt nyújtott be a földművelésügyi miniszterhez az iránt, hogy birtokpolitikai szakértekezletünk anyagának és eredményeinek külön kiadványban a nagyközönség rendelkezésére való bocsátását támogatása révén tegye lehetővé. Eddigi fáradozásainknak méltánylását kell abban látnunk, hogy a földművelésügyi miniszter úr eme kérésünket már részben teljesítette is. Így remélhetjük, hogy tényleg módunkban lesz egy értékes forrásmunkával gyarapítani közgazdasági és társadalompolitikai irodalmunkat.

Habár egyesületünket a birtokpolitikai szakértekezlet megtartása a lefolyt évben erősen elfoglalta, és így egyéb tárgyakkal a lefolyt évben nem foglalkozhattunk hasonló mértékben, mindazonáltal 1910. őszén egyesületünk talált időt arra is, hogy egy igen fontos, mondhatnók égető és kulturális problémával, az új egyetemek felállításának a kérdésével felolvasás és ahhoz csatlakozó vita keretében alaposabban foglalkozzék. FERENCZY JÓZSEF műegyetemi tanár „Főiskoláink és társadalmunk” címén 1910. október 15-én felolvasást tartott, melynek nyomán érdekes vita fejlődött ki. Ebben a vitában GIESSWEIN SÁNDOR kanonok, JANCSÓ BENEDEK igazgató, RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár és még néhányan vettek részt.

Mihelyt a birtokpolitikai felolvasások befejeződtek, ismét újabb felolvasást tartottunk és pedig BERNÁT ISTVÁN értekezett a választójog kérdésének állásáról az Északamerikai Egyesült-Államokban. Ezt a felolvasást is élénk eszmecsere követte, melyben GAAL JENŐ igazgató, NÉMETH JÓZSEF, mint. o. tanácsos és SZEMENYEI KORNÉL aligazgató vettek részt.

Egyesületünk szabad iskolája november 21-én kezdte meg az első félévi előadásokat, melyeket a következő előadók az alább említett tárgyakról tartottak meg: BÁLINT IMRE a kereskedelemről, társadalmi és nemzetközi vonatkozásaiban, FERENCZY JÓZSEF a magyar sajtó fejlődéséről és társadalmi hatásáról a XIX. században, GÁRDONYI ALBERT a magyar földbirtok-

rendszert örténeti fejlődéséről, GIESSWEIN SÁNDOR a keresztény socialismus nemzetgazdasági rendszeréről tartott előadást, JANCsó BENEDEK a faj, nyelv és nemzet fogalmának sociologiai szempontból való vizsgálatát adta elő, KÁRMÁN ELEMÉR a büntetések lélektanáról jelentett be előadást, EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR pedig a bosnyák kérdés társadalmi, gazdasági és politikai vonatkozásaiban czímen tartott előadást. Bár egyes előadásokat szépen látogattak, általában véve mégis méltán nagyobb számú hallgatóságra tarthatott volna igényt Szabad Iskolánk a maga kiváló előadásaival ebben az évben is.

Kolozsvárt az első félévben előadások nem tartottak, mert ott az erdélyi múzeumegylet rendezett hasonló előadásokat. Ellenben a második félévben a budapesti tanfolyam szünetelt és helyette az APÁTHY ISTVÁN igazgató vezetése alatt álló kolozsvári tanfolyam sikeresen működött. Előadtak KOSSUTÁNY IGNÁCZ: A hitről és vallásról, mint társadalmi jelenségről; IMRE JÓZSEF: Az orvos munkájáról a mai társadalomban; CHOLNOKY JENŐ: Az emberi megtelepülések formáiról; MÁRKI SÁNDOR: A történelmi felfogásról; KENESSEY BÉLA: A reformatio társadalmi jelentőségéről; LECHNER KÁROLY: Az elmebetegségek társadalmi jelentőségéről; ERDÉLYI LÁSZLÓ: A jobbagság szerepéről a középkori társadalomban; BARABÁS ENDRE: A falu társadalmi életéről czímen. Az előadások Kolozsvárt miként a múlt évben, az idén is igen látogatottak voltak és azoknak hallgatói a társadalom minden, de különösen műveltebb felső rétegéből kerültek ki. Igen nagy sikerrel járt a Brassóban ápr. 2-ától 7-éig tartott szabadiskolai tanfolyamunk is, melynek rendezésében különösen GR. MIKES ZSIGMOND főispán és DR. SEMSEY ALADÁR főjegyző buzgólkodtak. Előadásokat tartottak APÁTHY ISTVÁN (A fejlődés törvényei és a társadalom, o előadás) és POSTA BÉLA (AZ Őskor társadalma, 8 előadás). A hallgatók száma, Brassó közönségének színjából, nemzetiségi különbség nélkül, előadásonként 400 volt. Kolozsvárt igen szép sikerrel működött az egyesületünk által létesített és vezetett munkásgymnasium is Szabad iskolánk ügyében egy sajnálatos körülményről kell beszámolnunk, amennyiben JANCsó BENEDEK igazgatónk, aki a Szabad Iskola megalapítása körül is igen buzgó tevékenységet fejtett ki és azt mindaddig vezette, míg egyéb elfoglaltságánál, valamint hivatali állásából kifolyólag beállt bizonyos incompatibilitásnál fogva azt már nem igazgathatja tovább; ennél fogva választmányunk FAKKAS PÁL és HORNYÁNSZKY GYULA tagtársainkat, az előbbit mint igazgatót, az utóbbit mint a socialis oktatási bizottság elnökét kérte fel arra, hogy ezentúl a Szabad iskola előadásait rendezzék. Az iskola vezetésében beállott változás éppen a második félév előkészítésének idejére esvén, megakadályozta azt, hogy ezen félévben Budapesten is előadások rendeztessenek.

A Szabad Iskolával kapcsolatosan egy fontos ügyről is említést kell tennünk. Már az előadások megindulásától kezdve ugyanis azt óhajtotta egyesületünk vezetősége, hogy az általánosabb érdekekkel bíró előadások nyomtatásban is megjelenhessenek és hogy ennek megfelelően füzetes vállalatot indítsunk, mely a nagy közönség számára szánt 5-10 ívig terjedő kiadványokban fejtegesse a fontosabb társadalmi kérdéseket. Ezen vágyunkat sikerült a megvalósuláshoz jelentékenyen közelebb hozni, amennyiben füzetes vállalatunk számára fedezetet találtunk és most már a kiadóval folynak tárgyalások, úgy hogy remélhetjük ezen vállalatunk mielőbbi megindulását.

Szemlénk a lefolyt évben is mindenkor pontosan jelent meg és örömmel állapíthatjuk meg, hogy írói gárdánk egyre jobban növekszik.

Ha mindezek után végignézzük működésünk negyedik évének tevékenységén, úgy látjuk, hogy a lefolyt évben erősen belterjes munka folyt egyesületünkben, mely előreláthatólag főképpen a birtokpolitikában oly vizsgálatokkal és szempontokkal gazdagítandja irodalmunkat és támogatja majd a nemzeti érzelmű közvéleményt, melyek remélhetőleg szép gyümölcsöket fognak érlelni. Mindamellet úgy hisszük, hogy éppen ügyünk érdekében nem szabad észrevétlenül elhaladnunk ama körülmény mellett, hogy új helyi csoportok az egy balassagyarmati helyi bizottságtól eltekintve a lefolyt évben nem keletkeztek, hogy szabad iskolánk iránt a kolozsvári igen kitűnő eredmények mellett nem mutatkozott Budapesten oly érdeklődés, melyet az megérdemelt volna, és hogy tagjaink érdeklődése egyes felolvasásaink iránt talán nem érte el egészen a kívánatos mértéket. Bár amint jeleztük, ennek oka nagyrészt külső körülményekben rejlik, mégsem akarjuk elmulasztani, hogy az egyesület összes tagjainak ügyeimét erre a tényre nyomatékosan fel ne hívjuk. Abból indulunk ki ugyanis, hogy ügyünknek és egyesületünknek az érdekeit a legteljesebb odaadás mellett csak teljes őszinteséggel szolgálhatjuk igazán. Minden egyesület sikeres működésének elengedhetetlen feltétele nemcsak a megfelelő szellemi erővel való rendelkezés, hanem tagjainak állandó érdeklődése a kitűzött célok és azok megvalósítása iránt. Éppen ezért kötelességünknek tartjuk, ez alkalommal is igen tisztelt tagtársainkat felhívni arra, hogy a lehető legnagyobb mértékben szenteljék érdeklődésüket és szellemi erejüket feladatainknak. Ha ez meg fog történni s ha továbbá a külső körülmények remélhetőleg ismét jobban fognak e szélesebbkörű tevékenységünknek kedvezni, mint az 1910. év elején, akkor a következő években eszméink és egyesületünknek újabb térhódítása sem fog elmaradni. Ha tisztelt tagtársaink válllvetve fognak a munkához, akkor mindig fokozottabb mértékben fogunk ele-

get tehetni a magunk elé tűzött hazafias, önzetlen, nemes céloknak. Az elnöki megnyitó beszédben jelzett jövő évi igazgatósági program és különösen a már biztosított Széchenyi cyclus bő alkalmat fog szolgáltatni az egyesület vezetőinek és összes tagjainak buzgó és eredményteljes közreműködésére. Kérjük igazgatósági jelentésünknek tudomásulvételét.

Az igazgatósági jelentés tudomásul vétetvén, GAAL JENŐ igazgató bejelentette, hogy JANCÓS BENEDEK igazgató részben hivatalos teendői által való nagy fokú igénybevételénél fogva, részben pedig egy nagyobb tudományos mű megírásához fogván, ebből származó elfoglaltsága következtében nem vehet a kívánt mértékben részt az egyesület munkájában és ezért lemond igazgatói tisztjéről. Őszinte sajnálattal kell e lemondást fogadnunk, mert JANCÓS BENEDEK nemcsak egyesületünk bölcsőjénél állt, hanem négy évi kitartó munkásságunkban is mint egyike az elsőnek résztvett. Bár szerénységében eddig minden elismerést elhárított magától, most már, mint többé nem tagja az igazgatóságnak, kénytelen megengedni, hogy a közgyűlés hű és odaadó munkásságáért leghálásabb köszönetét fejezze ki neki. Az elnök ezen előterjesztése kapcsán a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a távozó igazgatónak és azt a reményét fejezte ki, hogy a jövőben mint a választmány tagja, támogatni fogja az egyesületet.

HELLER FARKAS titkár azután az 1910. évről szóló zárszámadást előterjesztvén, az a következőképp állapított meg:

Bevételek:	
Vagyonáthozat az 1909. évről ...	2.498.60 K.
Alapítvány számla. Csery Kálmán alap.	
E. M. K. E. alapítói tagdíja	400.- »
1907. évi rendes tagdíjak	60.- »
1908. » » »	290.- »
1909. » » »	1.180.- »
1910. » » »	7.620.- »
1909. évi előfizetési díjak	520.- »
1910. » » »	5.814.- »
Kamatok.....	143.62. - »
Összesen	18.526.22 korona
Kiadások:	

1909. évi igazgatási költségek az 1909. évi záró számadásban már elszámolva	169.- K
1910. évi igazgatási költségek	3.579.07 »
1909. évi folyóirati költségek 1909. évi záró számadásban már elszámolva .	3.896.92 »
1910. évi folyóirati költségek.....	9.744'18 »
Összesen	17.389.17 korona

Mutatkozik tehát 1.137 korona 05 fillér egyenleg mint vagyon, melyből a Ma- gyar Banknál folyószámlára elhelyezve van	73705 K
a Magyar Banknál takarékbetétkönyvre elhelyezve pedig (Csery Kálmán és az E. M. K. E. alapítói tagdíja) alapítói tőke kezeletik.....	400. - korona

A zárszámadással együtt beterjesztett és a közgyűlés által tudomásul vétetett a számvizsgáló bizottsági jelentés, mely következőképp hangzik: Tisztelt közgyűlés! Tisztelettel jelentjük, hogy a reánk bízott tisztünknek megfelelően a Szűcs pénztárnok úr által vezetett könyveket megvizsgáltuk, az ezekkel kapcsolatos támlapokkal összehasonlítottuk és úgy a könyvvezetést, mint a pénztárkezelést a legnagyobb rendben találtuk.

Az 1910. évi zárószámadást felülvizsgálva, tisztelettel jelentjük, hogy ezen zárószámadás 1.137 K 5 fillér egyesületi tiszta vagyont tüntetett fel.

Ez alkalommal beterjesztjük az 1911. évi költségelőirányzatot is, amely 1000 korona hiánnyal zárul.

Ezek után tisztelettel javasoljuk, hogy úgy a pénztárnok úrnak, mint az ellenőr úrnak a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Budapest, 1911. évi márczius hó 24-én. Teljes tisztelettel LÁNER GYULA S. k., CSERY KÁLMÁN S. k., HOSSZÚ ISTVÁN S. k., STROMSZKY SÁNDOR S. k.

A költségvetésen az 1911. évi április hó 2-án tartott választmányi ülés előterjesztése alapján a közgyűlés módosításokat eszközölt, melyek következtében többé hiány nem mutatkozik.

Ezután az 1911. évi költségvetést állapította meg a közgyűlés a következőkben:

Költségvetés az 1911. évre.

	Bevétel:
Tagsági díjak.....	9.800
Előfizetési díjak.....	6.000
Alapítvány	-
Kamatok.....	100
Adomány (már befolyt).....	100
Összesen . . .	16.000
	Kiadás:
Igazgatási költségek.....	4.000
Folyóirati költségek.....	<u>12.000</u>
Összesen	16.000

Az elnök indítványára a közgyűlés Szűcs BERTALANNAK, az egyesület pénztárnokának jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

A napirend értelmében az 1911 – 1913. évkörre választandó választmányi tagok megválasztása következtén, elnök CSERY KÁLMÁN elnöklele alatt FERENCZY JÓZSEF és SIAUB ELEMÉR tagokból szavazatszedő bizottságot alakított, amelynél benyújtott szavazatok alapján a következő választmányi tagok választottak:

ÁBRÁI LAJOS 25, AJTAY JÓZSEF 25, BALÁZS KÁROLY 25, CSETÉNYI JÓZSEF 25, DOLESCHALL ALFRÉD 25, FARKAS PÁL 24, NAGYIVÁNYI FEKETE GYULA 25, GIESSWEIN SÁNDOR 24, GORKA SÁNDOR 24, MANELLO GYULA 22, NAGY DEZSŐ 25, SEBESS DÉNES 25, SZÁSZ KÁROLY 25, SZÉKELY GYÖRGY 25, THIRRING GuszrÁv 25 szavazattal.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára.

Egyesületünk a főntebbi czímen összegyűjti és kiadja a társadalomtudományi Szabad Iskolájában Budapesten, Kolozsvárt s az ország egyéb városaiban tartott előadásokat. Évente 50 nyomtatott ívet szándékozik kiadni ötíves egyszerű, vágyj tizíves kettős füzetekben. A füzetek, havonta átlag egy füzet zebre tehető, kisebb formában, puha vászonkötésben fognak megjelenni abból a célből, hogy olvasójukat alkalmatlanság nélkül, mindenüvé elkísérhessék. Egy-egy sorozat október elsejétől a következő év szeptemberének végéig lesz teljes. Minden füzetben az illető előadónak egy tárgyról tartott három s a kettős füzetekben hat előadása foglaltatik.

Az első sorozat a következő:

1. és 2. sz. DR. APÁTHY ISTVÁN: A fejlődés törvényei és a társadalom.

3. sz. DR. POSTA BÉLA: Az őskor társadalma.

4. és 5. sz. DR. GIESSWEIN SÁNDOR: A keresztény socialismus története.

6. sz. DR. KENÉZ BÉLA: A statisztika társadalomtani jelentősége.

7. sz. KENESSEY BÉLA: A reformatio társadalmi hatása.

8. sz. DR. CHOLNOKY JENŐ: A társadalmi alakulatok földrajzi tényezője.

9. sz. DR. IMRE SÁNDOR: Nemzetnevelés.

10. sz. BARABÁS ENDRE: A falu társadalmi élete.

Az egész sorozat (10 szám, ötven nyomtatott ív terjedelemben) bolti ára mintegy 12 korona lesz.

Egyesületünk saját tagjait és a Magyar Társadalomtudományi Szemle előfizetőit abban a rendkívüli kedvezményben kívánja részesíteni, hogy nekik, ha A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtárára előfizetnek, annak egy-egy sorozatát *tizenkét korona helyett hat koronáért* küldi meg.

Ezt azonban csak úgy teheti, ha tagjai s a Magyar Társadalomtudományi Szemle előfizetői közül kellő számmal jelentkeznek előfizetők. Kérjük tehát, szíveskedjenek Egyesületünket a mellékelt levelező-lapon minél előbb értesíteni szándékukról. Az előfizetési díj a Magyar Társadalomtudományi Egyesület pénztárába küldendő az ugyancsak mellékelt postautalványon; azt esetleg később postai megbízás útján fogjuk beszedni.